

HLÁSY

katolického spolku tiskového.

Dr. Jos. Samsour :

:: OBRAZY Z DĚJIN ::
CÍRKVE KATOLICKÉ.

V PRAZE 1910.

Nákladem Katolického spolku tiskového. — V komisi
Cyrillo-Methodějského knihkupectví Gustava Francla.

OBRAZY Z DĚJIN CÍRKVE KATOLICKÉ.

CÍRKEV A VZDĚLANOST VE STŘEDOVĚKU.

• GALILEO GALILEI A JEHO ODSOUZENÍ. •

NAPSAL

Dr. JOS. SAMSOUR.

V PRAZE.

NÁKLADEM KATOLICKÉHO SPOLKU TISKOVÉHO. — V KOMISI
CYRILLO-METHODĚJSKÉHO KNIHKUPECTVÍ GUST. FRANČLA.

1910.

Imprimi permittitur.

Z kníž. arcib. Ordinariátu v Praze, dne 1. září 1910
čís. 11356.

Dr. Jan Nep. Sedlák,
generální vikář.

Tiskem »Politiky« v Praze.

Církev a vzdělanost ve středověku.

§ 1. Úvod.

Do nedávných ještě dob bylo takorůzka historickým dogmatem, že křesťanský středověk byl dobou ne-slavnou, temnou nocí, která nanejvýše jen některými hvězdami byla ozářena. Teprve Lutherem a reformací vzešlo prý světlo; teprve tu bylo prý odstraněno staré otroctví ducha, teprve tu nabyla prý víra a věda nového rozvoje. Za tím účelem byly všechny stinné stránky středověké spojovány v temný obraz, ano často i stránky světlé ve stín proměňovány. Názor tento nepovstal ovšem pečlivým studiem a spravedli-vým oceňováním skutečných středověkých vymože-ností a výkonů, spíše neznalost toho, co středověk vykonal, jakož i nesprávné stanovisko historického posuzování, při němž vůdkyní bylo moderní nazírání, přispěly mnoho ke vzniku jeho. Ještě mocnějšími byly však náboženské a konfessní předsudky, jež u mnohých dějepisců zcela jasně se jeví a všechnu pochybnost vylučují, že osobní stanovisko zásadní k církvi katolické zkalilo jejich zrak a na jejich soud mělo nepříznivý vliv.

Než rozvoj vědy dějepisné a úsilovnější badání historické ve století 19. přivodily pravý obrat histo-riků ve prospěch středověku. Fráze „o temném středo-věku“ z řeči vědecké téměř úplně zmizela, ba mnozí dějepisci neostýchají se uznati, že mnohé poměry

středověké zasluhovaly by přednost před našimi. Tak doznávají národní oekonomové, veliké autoritě se těšící, že trvalé rozčlenění lidu na konci středověku ve starém zřízení cechovním, osobní zdatnost a umělecké vzdělání řemeslníků, národní blahobyt oné doby byly namnoze ideálem, dosud znovu nedosaženým; i filosofická a theologická věda scholastická byly vzhledem k rozháranosti dnešní vědy již častěji spravedlivě posuzovány. A vyznati dlužno, že k tomuto spravedlivému posuzování středověku nemálo přispěli i nepředpojatí badatelé protestantští.

Nicméně však posud v mnohých vrstvách je rozšířeno množství predsudkův a bludných názorův o středověku, které jsou dávno ve vědeckých kruzích odbyty, ale za to v širších vrstvách, i vzdělaných, stále se udržují a vždy znovu buď ze zvyku nebo z náboženské předpojatosti se opakují, zvláště v různých církví nepřátelských časopisech a listech. Proto nebude od místa, když v přítomném pojednání krátce promluvíme o tom, co církev ve středověku učinila pro vzdělanost, a to jak na poli náboženském, vědeckém a uměleckém, tak i na poli hospodářsko-sociálním.

§ 2. Církev šířila ve středověku náboženství.

Jednosvorně se nyní uznává od všech nestraných dějepisců, že pokřesťaněním národů pohanských položen byl hlavní základ k nynější jejich vzdělanosti a k životu člověka důstojnému. Neboť věrou Kristovou otvírala se jim cesta nejen do chrámů a škol, nýbrž zjednával se jim i přístup k literatuře a brána otevřena k umění. Při tom pak nabytí známostí křesťanské víry dostalo se k nim i hospodářství a řemesla, zakládány osady a města, upravovány cesty, zaváděn obchod a tak ražena jim cesta k do-

mácímu uspořádanému blahobytu. Vzhledem k národům slovanským praví v té příčině velmi případně náš čelný dějepisec Palacký:¹⁾ „V pokřesťanění záležela oné doby životní otázka všech národů slovanských. Křesťanská Evropa byla, shodou Bohem danou, osobila sobě všecku někdejší vzdělanost Řekův a Římanů. Jakkoli časem znuzena i zkalena, byla přece vzdělanost tato sama v sobě takové dokonalosti schopna a nade všecky jiné výtečna, že nad ní a vedle ní žádný jiný způsob osvěty dařiti se a prospívati nemohl. Bylo tedy Slovanům buď přilnouti k ní dobrovolně, aneb zahynouti v boji s ní konečně. Že Čechové osudu Obodritů, Luticů, Ratarů a jiných pokrevenců svých unikli, za to nejvíce děkovati mají včasnému a upřímnému pokřesťanění svému.“

A vskutku nešetřeno žádné práce, námahy a obětí k rozšíření evangelia Kristova. Nejen římsští papežové a křesťanští panovníci, nýbrž i klášterní a světské duchovní církve katolické věnovali všemožnou péči tomuto záslužnému a prospěšnému dílu. Když po vyvrácení říše západořímské v době velikého stěhování národů do končin jejich se hrnuli, jaké práce ohromné a námahy to vyžadovalo, aby hrubí a suroví tito lidé, jen po loupeži toužící, odložili pohanství, přijali víru Boží a vůli svou nezkracenou podrobili mravům a řádům křesťanským! A když se konečně usadili v sídlech zvolených, nové říše založili a znenáhla přičiněním obětavých a neúnavných missionářů přijali náboženství Kristovo, obrátila církev ihned zřetel k rozšiřování víry v krajinách, mimo bývalou říši západořímskou ležících. A skutečně také pohenáhl, hlavně přičiněním stolice papežské a klášterů, získání byli víře křesťanské

¹⁾ Dějiny národa českého. Praha 1848, I. str. 229 nás.

Anglosasové, do Britannie se přistěhovavší, dále Germáni, v krajinách nynějšího Německa usedlí, pak Dánové, Skandinavci, Slované, Maďaři, Arabové ve Španělech. Než i na východ v době výprav křižáckých odhodlala se, nelekajíc se po 200 téměř let nezměrných obtíží a ztrát, křesťanská Evropa na vyzvání společných otců křesťanstva, římských papežů, aby osvobodila svatou zemi z rukou nevěřících a pokořila sverepou vládu saracenskou, jež v nemalé míře ohrožovala víru a kulturu křesťanskou netoliko na východě, nýbrž i na západě. Kromě toho snažili se jednotliví nadšení missionáři zanésti sítě víry Kristovy i do dalekého Mongolska a do říše středu, Číny, takže, ač ovšem jen na krátký čas, r. 1330 zřízeno bylo sídlo biskupské v Pekingu (Kambulu). Touž dobou i do zemí afrických odvážili se mezi Mohamedány jednotliví horlitelé o rozšíření pravé víry, a třeba nedosáhli velikých úspěchů, přece zasvitlo aspoň paprskem světlo Boží i těmto národům.

Je ovšem bohužel pravda, že rozšiřovalo se a hájilo křesťanství někdy i násilím, jako na př. za Karla Velkého mezi Sasy, později pak od Jindřicha Ptáčníka a Otty I. u Slovanů polabských, Srbů, Luticův, Bodrcův a pohanských Prusů. Než nezapomínejme při tom, že to nebyl rozkaz církve, nýbrž že to byli jen jednotlivci, kteří tímto způsobem hleděli šířiti nebo chrániti víru, nechápajíce ducha jejího a přiměšujíce často politické a jiné zistné ohledy, které církvi i víře Kristově spíše škodily než prospěly. V celku však šířena byla víra Kristova způsobem v pravdě příhodným, jak to vidíme i na našich slovanských apoštolech, sv. Cyrillu a Methoději, kteří prodchnuti duchem v pravdě apoštolským nehledali jmění a panství, nýbrž jen spásu duší, čímž se jim také podařilo obrátiti novou víru, aspoň v domě knížecím a u předních národa hlav, hned v úplné,

srdečné přesvědčení.¹⁾ A podobně bylo tomu všude, kde k missionářům nepřimísily se vlády s ohledy zistnými a necírkevními. Na doklad uvádíme, kterak v této příčině smýšlela komise biskupů od Pipina r. 796 v ležení vojenském svolaná, když šlo o obrácení sveřepých Avarů. Shromaždění nezakrývali si překážek, jež nastávaly, ani v nejmenším. Národ divoký, postrádající všelikého náboženského a duchovního vzdělání, žádal pod vlivem porážky přijetí do církve. Vzhledem k tomu odmítnuto bylo rychlé udílení hromadných křtů. Nejdříve dle názoru komise musí býti lid poněkud ve víře křesťanské vyučen; křtenci musejí aspoň věděti, co křest značí. Jak dlouho má toto vyučování trvati, ponecháno bylo dobrozdání kněží; jen meze byly stanoveny: ne pod sedm a ne přes čtyřicet dní. Další vyučování o mravních povinnostech křesťanů má následovati po křtu. I v příčině způsobu vyučování nebyla komise bez pochybností: biskupové obávali se patrně, že němečtí a italští kněží budou u vědomí vítězství od podrobených příkře a velitelsky žádati křest. Proti tomu připomínali, že křest má býti žádán dobrovolně, že proto ve vyučování má býti zvláště důraz kladen na náboženské pohnutky. Zachovávatí kanonické doby křtu, velikonoce a svátky svatodušní v první době nebylo možno; proto spokojila se komise nařízením, aby křest vždy v sobotu večer byl udílen, nicméně přechod od pravidelných kolejí podržen byl tím na zřeteli, že křty dítek byly dovoleny jen o velikonocích a svátcích svatodušních. Ze všeho toho je zřejma snaha biskupů na uzdě držeti příliš rychlý postup Pipinův.

A podobně smýšlel také Alkuin, přední rádce na dvoře Karla Velkého. Především horlivě vybízel

¹⁾ Palacký, u. d. I., str. 231.

k missii mezi Avary. Nejraději byl by se sám ihned vydal do země avarské hlásat evangelium. Přicházel si jako ubohý nemocný, poněvadž pro missii nic neměl než modlitbu. Přátele své Arnona, arcibiskupa solnohradského, a Pavlina, patriarchu aquilejského, velebil, že jsou k této práci povoláni. „Který služebník Boží,“ psal Pavlinovi, „smí se tak zbožnému a chvalitebnému dílu vyhýbati, jímž má býti zlomeno otroctví ďáblovu a služba našeho Boha Krista rozšířena? Jak mnohých zraky, nejlepší otče, jsou na to obráceny, co tvá ctihodná Svatost chce činiti. Blízkost země, tvoje vynikající moudrost, postavení, které zaujímáš, podporují tě: všechno je pohromadě, co k takovému dílu je nutno.“¹⁾

Tak byl Alkuin pln nadějí; zvláštní důraz kladl na to, aby slib přijetí víry od Avarů byl dán dobrovolně. Nemohl se však zhostiti myšlenky na Sasy a zkušeností u nich nabytých. Proto záleželo mu nesmírně na tom, aby se neopakovala chyba, která zmařila požehnání kázání v Sasku. Proto varoval bez obalu krále, aby desátek nebyl ukvapeně zaváděn, také apoštolové při svém kázání nežádali ho. Také křest nesmí býti příliš rychle udílen: jen u malých dítek lze křest bez vyučování připustiti, nikoli však u dospělých. První péčí královou musí býti, aby poslal do země zbožné a mravně zdatné kazatele, muže dobře vyučené ve víře křesťanské, zvyklé na plnění evangelických předpisův a vynasnažující se následovati při hlásání slova Božího příklad a vzor apoštolů.²⁾ Takovéto myšlenky přednášel netoliko králi, nýbrž i nejvlivnějším mužům jeho okolí.

V témže smyslu psal Arnonovi: „Buď kazatelem zbožnosti, ne však vyžadovatelem desátku: mladá duše

¹⁾ Alc. epist. 99.

²⁾ Ep. 110.

musí býti živena mlékem apoštolské zbožnosti, až vzroste, sesílí a schopnou se stane k přijetí silnějšího pokrmu.“ Jakoby chtěl přítele varovati před zklamáním, připomíná mu, „že sice možno lidi nutiti ke křtu, nikoli však k víře; neúnavně třeba kázati, výsledek však je v rukou Božích; neboť slovo kazatelovo se odráží, neobměkčí-li milost Boží srdce posluchačova. Proto ke kázání náleží modlitba.“ Při volbě missionářů napomínal k veliké opatrnosti: jejich slovo a jejich obcování musí činiti čest jménu Pána Ježíše.¹⁾ Že mnohá práce bude nadarmo, předvídal; vyzýval však k mírnosti v příčině slabostí a nedostatků nově obrácených: kdo chybí, nesmí býti trpce kárán, nýbrž napomenutím a zbožnou domluvou polepšen. Treba dbáti pohlaví, stáří a okolností, a ne hned církevním pokáním trestati. Zřídka je nám popřáno nahlédnouti do myšlenek missionářů. Zde nahrazují nám listy Alkuinovy v jisté míře nedostatek jiných pramenů. Správci missie byli jeho přátelé, kazatelé z části prostředně neb bezprostředně jeho žáky. Zajiště žilo v nich něco z toho, co vyslovuje.²⁾

Vytýká-li se často kruté nakládání s odpadlými nebo pobloudilými ve víře, tu třeba míti na paměti, jak chovali se oni tehdáž k věřícím, a jaký rozvrat a škodu působili v obecném životě, i když odezíráme od zkázy duševní lidí od nich svedených. Některé ze sekt středověkých, zvláště Kathari a Albigenští, kteří především zavdali podnět k přísnému zákonodárství, nestály vůbec na půdě křesťanské, ano zdálo se, že vedou s církví boj na život a na smrt, a dosáhly zvláště v jižní Francii moci, která hrozila úplným rozvratem stávajících

¹⁾ Ep. 113.

²⁾ Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, II. Bd. 2. Aufl., Leipzig 1900, str. 466 nás.

řádů. Dějepisec D ö l l i n g e r líčí nebezpečí od těchto sekt církvi a státu hrozící těmito případnými slovy: ¹⁾ „Ony gnostické sekty, Katharové a Albigenští, které vlastně přísné a neúprosné zákonodárství středověké proti haeresi vyvolaly a krvavými válkami potírány býti musely, byly socialisty a kommunisty oné doby. Napadaly manželství, rodinu a majetek. Kdyby byly zvítězily, všeobecný rozvrat, zpětné poklesnutí do barbarství a pohanské nevázanosti byl by býval toho následek. Že ani pro Valdenské s jejich zásadami o přísaze a právu trestném moci státní v tehdejším světě evropském naprosto žádného místa nebylo, ví každý znatel dějin.“ A v podobném smyslu vyslovuje se o nich také jeden z nejpřednějších theologů českých, spisovatel L e n z: ²⁾ „Lze o nich říci, že se již k více zásadám moderního socialismu aspoň v jedné části svých souvěrců přiznávali, zavrhuje i majetek i manželství, v čemž posledním i bezbožecký socialismus překonávají.“ Vůbec byla ve středověku každá haerese v zásadě revolucionářskou, poněvadž vésti musela k zrušení trvajícího úzkého spojení mezi církví a státem a tedy k podvratu trvajícího řádu.

Ač ovšem nelze tím zúplna přísné vystupování proti nim ospravedlniti a tím méně schvalovati, nebo onoho stavu znovu si přát, přece, nechceme-li býti nespravedlivými, musíme je posuzovat z doby tehdejší a z poměrů tenkrát vládnoucích. Rozličné nebezpečné živly v církvi a státu, nepřátelští Maurové a Židé ve Španělsku, kteří pod rouškou křesťanství proti němu vystupovali, žádaly zvýšenou bdělost. Každý čas volí však své prostředky dle ideí v něm vládnoucích. Stupeň a stav vzdělání mnohých tehdej-

¹⁾ Kirche und Kirchen. München 1861, str. 51.

²⁾ Socialismus v dějinách lidstva a jeho povaha. Praha 1893, str. 64.

ších národů vyžadoval vůbec přísnějšího zákonodárství. I světské zákonodárství používalo přísnějších trestů. Okolnost, že i stát haeresi považoval za zločin hodný smrti, dokazuje, že toto jednání odpovídalo celému duchu doby a nebylo výronem církevní neshovívavosti nebo panovačnosti. Dějiny inkvisice ukazují ostatně také, že inkvisice namnoze, zejména ve Španělsku, byla prostředkem v rukou knížat, aby nemilé osoby světského nebo duchovního stavu byly neškodnými učiněny.

„Kromě toho,“ jak případně poznamenává biskup Ketteler,¹⁾ „třeba mít na zřeteli, že doba tehdejší neměla ještě o mnohých a různých křesťanských konfessích, neboli církevních, žádného pojmu. Lidstvo žilo všeobecně v představě o jedné, svaté, jedině pravé, po celém světě rozšířené křesťanské církvi. Tato církev křesťanská byla považována za společný dar, lidem s nebe daný, jenž všem křesťanům ve světě společně náleží, na nějž všichni právo mají, a v němž nejvyšší jejich statky jsou uloženy a jim uchovávány. Zda nebylo při takovémto názoru na snadě považovati útok na tento velký, duchovní chrám Boží na zemi, který právem platil za základní pilíř všech společenských řádů, i za provinění občanské, vycházel-li od vlastních dítek a obyvatelů jeho? Vyšel-li kdy zákon z obecného přesvědčení, byly to občanské zákony proti bludařům.“

§ 3. Církev ve středověku pěstovala vědy a umění.

Přijetím víry křesťanské vstupovali do církve mnozí divocí a suroví národové vedle národů již vzdělanějších a ušlechtilějších. A tu církev musela u nich

¹⁾ Freiheit, Autorität und Kirche. Mainz 1872, str. 149,

převzítí úřad učitelky a vychovatelky, aby je povznesla k vyšší křesťanské vzdělanosti. A církev podjala se hned od počátku tohoto díla s takovou láskou, ochotou a porozuměním, že dokázala svoji civilisátorskou sílu a schopnost způsobem, který každého nepředpojatého pozorovatele obdivem naplniti musí.

Církev zakládala především u národů nově obrácených školy, a to jak školy nižší, tak i vyšší. Musí-li již každé náboženství na to pomýšleti, aby jeho přívrženci v naukách a obřadech jeho byli vyučováni, muselo náboženství křesťanské tuto potřebu pocítovati měrou tím vyšší, čím bohatší, božstější je poklad nadpřirozených pravd jemu svěřených, čím vznešeněji a významněji se jeho bohoslužba rozvíjela. Proto setkáváme se v církvi od počátku s katechumenatem, který uváděl dospělé do nauk křesťanských. V brzkú pak k důkladnějšímu vzdělání ve víře křesťanské zakládány byly školy katechetické, jako na př. v Alexandrii, v Caesarei Palestinské, v Antiochii atd. Jakmile postupem doby křtem sv. častěji dítky než dospělí do církve byly přijímány, muselo býti s uvedením do pravd víry spojováno také, třeba s omezené, vyučování elementární, a toto opět žádalo vyšší školy ve středisku jednotlivých diecesí ke vzdělání kleru samého. Jakého rozkvětu jednotlivé z těchto duchovních škol dosáhly v době, kterou mnozí tak rádi za barbarskou považují, dokazuje zpráva, že chovanci biskupské školy v Orleanu krále Guntrama r. 540 vítali při jeho příchodu do města zpěvy a blahopřáními v řeči latinské, řecké a hebrejské.

Zvláštní význam měla však v této příčině činnost biskupa mettského Chrodeganga († 766), jenž duchovní u chrámu katedrálního ustanovené pohnul k společnému životu v domě svém biskupském. Aby

pak zajistil i pro budoucnost zdatný dorost stavu kněžskému, nařídil dále, aby přijímání byli „malí chlapci“, kteří by od zvláště vzdělaného duchovního, tak zv. scholastika, pro duchovní stav byli vzděláváni. Tak staly se kapitoly zároveň vychovávacími ústavy a školou pro budoucí duchovní. Toto zařízení bylo v mnohých diecesích přijato, zvláště později za Karla Velkého, a tak se po celé zemi francké rozšířila síť škol kathedrálních. Třebas ovšem tyto školy byly především určeny pro duchovní dorost, mohl přece tam každý své dítě poslati do vyučování, které chudším žákům bezplatně bylo udělováno. Ke kapitolám kathedrálním přistoupily v menších městech kapitoly kollegiální, které také řeholi sv. Chrodeganga přijaly a školy zřizovaly. Než nedosti na tom, také kláštery, zvláště benediktinské, zařizovaly školy, ovšem především pro nastávající mnichy, nicméně později rozvily se z nich jaksi přirozeně tak slavné školy klášterní pro všechny třídy obyvatelstva. Aby pak tyto ústavy trvale byly zachovány, o to zákonitými ustanoveními přičiňovala se jak duchovní, tak světská vrchnost. V této příčině zvláště veliký význam pro budoucí doby měla doba vlády císaře Karla Velkého. Tento veliký císař učinil si úkolem vedle politického uspořádání a upevnění své rozsáhlé říše národ svůj, nebo lépe řečeno, národy své, také duchovně povznést, především v příčině náboženské, pak však také vědecké. Za tím účelem obklopil se Karel nejučenějšími muži své doby, mezi nimiž jako reformátor vyučování vynikal v klášterích anglických klassicky vzdělaný a ušlechtilý Alkuin. Sám Karel, jenž v mládí malého jen nabyt vzdělání, nepokládal to za nedůstojno, i jako císař se učit.

Vzdělání, kterému se těšil, mělo však býti též majetkem lidu franckého, mělo býti mladšímu poko-

lení zachováno. V této myšlence kořen svůj měla péče jeho o školství. Nejdůležitějším ústavem byla škola dvorní, kterou Karel považoval ve vlastním smyslu za svou školu. Škola tato neměla pevného sídla, nýbrž učitelé a žáci, aspoň v zimě, provázeli krále na místo jeho pobytu; sám Karel osobně chovance povzbuzoval. Při vyučování směr theologický ustupoval do pozadí, a kladen byl důraz na všeobecné vzdělání. Na rozdíl od této školy dvorní, hlavně k vychování úředníků dvorních určené, byla klášterní škola v Toursu, Alkuinem znovu zřízená, převahou školou theologickou; i zde sice bylo vyučováno tak zvaným svobodným uměním, ale cíl vyučování byl theologický.

Než Karel nespokojil se jen zřízením několika středisk pro vědecká studia ve své říši; jeho myšlenka šla dále. Přál si celou říši téměř pokryti sítí ústavů vyučovacích. Jeho úmyslem bylo při tom jednak vzdělání zdatného, vědecky vyškoleného kleru, jednak rozšíření jisté míry všeobecného vzdělání i ve světě laiků.

Přirozenými místy pro školy jevily se mu kláštery a katedrální kapitoly. Proto, poradiv se se svými velmoži, nařídil, aby při všech chrámech katedrálních a ve všech klášteřích pravidelně bylo vyučováno.¹⁾ Jak jsme již poznamenali, bylo sice již v některých klášteřích, zvláště benediktinských, vyučováno, ne však ve všech. Opatření Karlovo mělo především prospívati theologii a církvi. Učený klerus musel však bezprostředně přispívati k povznesení vzdělání laiků. Přesného rozdělení duchovní a světské vědy nebylo. Podle různého postavení v životě byl jen více kladen důraz na tu neb onu stránku. Proto snaha šla též k tomu, aby vyučování stalo

¹⁾ Capit. 20, 22, 72. Toto poslední vydáno bylo 789.

se co možná všeobecným. Myšlenka vlastního vyučování lidového nebyla době Karlově cizí. Tak na př. nařídil biskup orleanský Theodulf, aby kněží jeho diecese v osadách a na vsích konali školy; odevzdá-li jim některý věřící své dítky k vědeckému vyučování, nemají se zpěčovat, je vyučovat a také nemají žádati platu. Co se stalo v biskupství orleanském, vyskytovalo se též jinde. Je to jen náhoda, že se nám zachovalo pouze nařízení Theodulfovo. V pozdější době Karla Velkého bylo všeobecně v obyčeji, že kněží měli žáky v domech.¹⁾

Tyto předpisy ukazují již v zárodku nucenou návštěvu školy, a je to tím pozoruhodnější v době, kdy všeobecnému vyučování školnímu tak velké překážky v cestě stály. Ukazují nám dále ve vzniku nový druh škol, jež v následujících stoletích měly čile zavoditi se školami katedrálními a farními, školy farní, od farářů a vikářů jejich vydržované a každému bezplatně otevřené. Právě tyto školy měly postupem století k vlastnímu vzdělání lidovému zvláště na venkově přispěti, čím více se farní systém rozvíjel a obyvatelstvo v městech a na vsích shromažďovalo. Musíme mít na zřeteli, že původně obyvatelstvo bylo velmi řídké, a že Frankové společného života v městech a na vesnicích nemilovali, nýbrž přednost dávali jednotlivým dvorcům. Tím však byly duchovní správa a zvláště také společný školní řád znesnadněny.

Teprve v 10. století byla v Německu města, ač sama sebou malá, častější; pro vyučování byla však zvláště významna, poněvadž nyní, zvláště od 12. století, vstupuje v život nový druh škol, školy městské, určené hlavně potřebám silně se rozvíjejícího měšťanstva.

¹⁾ H a u c k, u. d. sv. I., str. 186 nás.

A jak se chovala církev k těmto školám? Odpověď vyplývá z toho, co bylo řečeno. Církev dala podnět k těmto školám, vždy je podporovala. V kapitolách katedrálních a kollegiálních, v klášterích a při farních chrámech dala jim oporu zejména finanční, bez níž žádný školní systém delší dobu trvati nemůže. Církev nesla tudíž hlavní břímě a náklad na školu; její služebníci, církevními obročími vydržovaní, byli v prvních čtyřech stoletích středověkých téměř výlučně a ještě na konci středověku hlavně učitelé mládeže a nositelé vzdělání. A kde hrozila ochabnouti horlivost pro vyučování mládeže, tu vystupuje církev, aby ji znovu podnítila. Velmi poučná jsou v této příčině ustanovení sněmu lateránského třetího z r. 1179. Sněm tento ustanovuje: „Církev jako dobrá matka je povinna o to pečovati, aby chudým, kterým nedostačují prostředky jejich rodičů, nebyla odnímána možnost naučiti se čísti a ve vědách se vzdělati. Proto má býti při každém katedrálním chrámu učitel, který je povinen bezplatně vyučovati jeho mladé kleriky a chudé žáky, uděleno dostatečné beneficium, aby tak postaráno bylo o potřeby učitele a učícím se cestá k vzdělání zůstala otevřena. Také při jiných chrámech a ústavech vyučovacích dávky obnoveny, které dříve tomuto účelu sloužily. Nikdo nemá však za poskytnuté dovolení k vyučování žádati odměnu, ani tehdy, může-li se dovolávati práva zvykového, nikdo také nemá schopnému učiteli odpírati právo vyučovati, žádá-li o dovolení. Kdo proti těmto ustanovením by jednal, má ztratiti církevní beneficium. Neboť nikdo nemá v církvi požívatí ovoce své práce, kdo ze sobectví prodáváním práva vyučovacího zabraňuje pokroku.“ Tyto předpisy sněmu lateránského byly opětovaně připomínány a přijaty do zákoníka církevního

jako směrodatné pro všechny části církve.¹⁾ Svého dovršení takorča dosáhlo církevní zákonodárství v příčině školy národní dekretem sněmu lateránského čtvrtého r. 1215 za Innocence III., aby při všech chrámech, kde jsou prostředky, školy byly zřizovány.²⁾ Dále církevní zákonodárství na poli školy obecné nemohlo jíti. Je však ze všeho patrné, jak vážně pojímala církev svou úlohu vzdělávati mládež a právě chudých se ujímati, a to v době, kdy světská moc těchto církevních škol nepodporovala ani učitelskými ústavy ani finanční podporou.

A jako církev byla matkou škol obecných, tak byla podporovatelkou škol vyšších, universit, které jsou nejvelkolepějším dílem na poli středověkého školství. Počátky universit jsou různé. Jako svobodné spolky slavných učitelů a vědychtivých žáků vznikaly s počátku zcela samovolně z daných poměrů, aniž byly ještě universitami v novějším smyslu. Nejstarší vysoká škola byla lékařská škola v Salerně, která již v 11. století veliké pověsti se těšila. Vyvinula se z lékařské školy privátní, delší dobu tam existující, a byla později od císaře Fridricha II. výsadami opatřena a stala se státní školou v dnešním smyslu. Tento císař, o vědu a školství zasloužilý, nařídil r. 1231, že nikdo medicinu a chirurgii nesmí přednášeti než v Salernu, a nikdo magistrem v této vědě se nesmí nazývati, kdo by tam nebyl zkoušen. K praxi lékařské měl býti připuštěn, jen kdo nabyl vysvědčení na této škole. V Bologni bylo to studium právní, jež ve 12. století podnět dalo k utvoření se spolku učitelů a žáků kolem slavných učitelů práva, jako na př. Irneria atd. Na sněmu roncaglijském (1158) obdařil

¹⁾ Decret. Gregor., lib. V. t. 5.

²⁾ Decr. Greg. u. m.

císař Fridrich I. studující práv. v Bologni výsadou zvláštní ochrany a exempce, t. j. vynětí ze světské pravomoci soudní: mohou všude bezpečně bydlet a cestovati, vrchnosti musejí pod trestem o ně pečovati, každá jim způsobená škoda má býti čtyřnásobně nahrazena; je-li proti nim podána žaloba, mají právo volby, zda chtějí míti soudcem biskupa nebo učitele. Již na konci století 12. objevuje se v Bologni zařízení, že studující dělí se dle svého domova ve dva velké spolky (universitates), na spolek citramontanů a ultramontanů, a ze sebe volí si každý spolek rektora, jenž měl civilní a kriminální pravomoc soudní nade všemi členy university, i nad učiteli. Ke škole právní přistoupila od století 13. společnost (universitas) filosofů a mediků, a r. 1362 založil Innocenc VI. dle vzoru pařížského školu theologickou, takže celá universita obsahovala čtyři fakulty: právnickou, lékařskou, filosofickou a theologickou.

V. nejmocnější a nejváženější rozvinula se od počátku 13. století vysoká škola pařížská. Příslloví z této doby zachované: Bůh dal Římanům papežství (sacerdotium), Němcům císařství (imperium), Francouzům studium, jasně dokazuje význam této školy. Kolébka university pařížské stála u kathedrálního chrámu Notre-Dame, jako i scholastik notredamský byl zároveň kancléřem university. Škola notredamská byla již od sta let hlavním ústavem filosofickým, na němž působili vynikající učitelé a nabyli mnozí vzdělání. Zde měla původ svůj od oněch professorů, kteří vysvědčení o schopnosti k vyučování obdrželi od kancléře notredamského. V brzku utvořili učitelé této školy korporaci k hájení společných zájmův a snažili se dosáhnouti neomezené samostatnosti, zejména vybaviti se ze závislosti na kancléři. Z toho docházelo mezi nimi a kancléřem ke sporům, a když se učitelé obrátili ke stolici papežské, Inno-

cenc III., jenž sám v Paříži studoval, postavil se na stranu učitelů a omezil r. 1213 práva kancléře. Po mnohých bojích dosáhla konečně korporace učitelů za Řehoře IX. r. 1231 téměř úplné nezávislosti od kancléře; když pak Innocenc IV. r. 1246 universitě dal vlastní pečeť, byla samostatnost korporace i formálně uznána a zaručena. Tak byla universita pařížská naskrze vlastně dílem papežským. Její vnitřní organizace postupovala ovšem během století 13. dále. Na fakultě filosofické, neboli artistické, utvořily se totiž v první polovici 13. století jako samostatné korporace národové, t. j. spolky učitelů a scholarů dle národnosti, a to čtyři: národ francouzský, normandský, pikardský a anglický. Každý národ volil si z magistrů prokurátora, který běžné záležitosti spravoval, každý národ konal svoje shromáždění, měl svou vlastní pokladnu a pečeť, svůj vlastní chrám atd. Čtyři národové volili si společnou hlavu vrchní, rektora. Rektor, s počátku jen hlava národů artistických, stal se ponenáhlu též hlavou fakulty artistické a konečně i vrchní hlavou veškeré university, což bylo jen umožněno značnou početní převahou fakulty artistické nad ostatními. Vedle fakulty artistické byla totiž dle zkušebního řádu z r. 1213 fakulta theologická, juristická a lékařská; tyto nazývaly se fakultami vyššími, poněvadž nikdo v nich nebyl připuštěn jako scholár, kdo napřed nevychodil kursu artistického. V čele jednotlivých fakult stál děkan. Zřízení fakult ukazuje nám jasně, že university byly uspořádány podle cechů. Jako stav měšťanský se zařídil jako samostatný stav v ceších, tak utvořili také na universitách učitelé a žáci zvláštní stav, od jiných oddělený; jako každý cech, tak sestávala každá fakulta z učňů, tovaryšův a mistrův, a jako v ceších mistrem státi se mohl, kdo prošel nižšími stupni učně a tovaryše, tak i na fakultách byly jisté stupně,

kterých jen zkouškami mohlo býti dosaženo a muselo, chtěl-li kdo v učenosti mistrovství dosíci. Hlavními stupni v Paříži byly: stupeň bakalářů a stupeň magistrů, nebo jak se při vyšších fakultách nazýval, doktorů. Kdo v jisté fakultě byl promován za magistra nebo doktora, stal se tím také jejím plnoprávným údem a měl právo a povinnost vyučovati (*licentia docendi*).

Podle vzoru pařížského a bolognského povstala v následující době středověké celá řada universit: v Itálii, ve Španělsku, Francii a v Anglii. Bologna byla vzorem pro university jižně Alp, Paříž pro ústavy severně Alp. Ve 14. století následovaly Čechy s universitou v Praze (1348), dále Německo s universitou ve Vídni (1364), Heidelbergu (1386), Kolíně (1388), Erfurtě (1392), Würzburgu (1402), Lipsku (1409), v Roštokách (1419). „Století 13. a 14.,“ praví Denifle,¹⁾ „skýtá zvláštní divadlo. Papež a císař, města a panovníci závodí v zřizování kulturních míst, která náleží k nejkrásnějším a nejvelkolepějším zjevům středověkým. Kdyby byly bývaly uskutečněny všechny záměry, byla by Evropa měla až do r. 1400 neméně než 55 vysokých škol. Při devíti však máme jen zakládací listiny, které nebyly provedeny. Přece však zůstává 46 vysokých škol, z nichž na konci 14. století ještě 37—39 trvalo, pozoruhodný počet, o němž dosud nebylo tušení.“ Do konce pak středověku počítalo se v Evropě zcela na 70 universit.

Z uvedeného však zároveň vysvítá jasně, že třebas i vládcové a města získali si zásluh o založení universit, přece hlavní podíl na této zásluze přísluší papežům a církvi. Většina universit

¹⁾ Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlín 1885, str. 219.

byla založena listy papežskými; téměř všechny obdržely od papežů různé výsady, mezi nimiž byla nikoli poslední dispensa studujícím duchovního stavu od povinnosti residence udělovaná, měli-li beneficium církevní. Papežové brali též učitele a scholáry v ochranu, kdykoli se dovolávali jejich pomoci. Mnohé university byly by zůstaly dítkami mrtvě narozenými, kdyby se byli papežové nepostarali o plat profesorů inkorporací praebend a beneficií. Kolleje, t. j. ústavy, v nichž pod dozorem jistý počet chudých studujících společně bydlel a po dobu svého studia výživu dostával, a jež pro pozdější rozvoj a rozkvět universit tak veliký význam měly, zakládány a vydržovány byly téměř výlučně od papeže nebo kleru: ano i kollegiální chrámy a kláštery skýtatí musely příspěvky. Jejich vznik padá do století 13. a založeny byly nejdříve při universitách v Paříži a Bologni (1257). Význam těchto kollejí rostl vždy více, poněvadž jednak se v nich množil počet scholárů, jednak i magistři vedle scholárů do kollejí byli přijímáni, a ponenáhlu i vyučování do kolleje bylo přeloženo. Mnohé kolleje, jako pařížská, založená kanovníkem Sorbonnem (odtud Sorbonna zvaná), rozvíjely značnou činnost ve vyučování; v Oxfordě a v Garmbridgi staly se kolleje docela střediskem university. Řád v těchto kollejích byl přísně klášterní, jako vůbec byly řády všech členů universitních dle duchovního rázu universit napodobením řádů, pro členy církve platných. Universitní slavnosti byly slavnostmi církevními; slavnost zahajována zpravidla mší sv. Universita a fakulty slavily určité svátky církevní zvlášť, fakulta artistická obyčejně svátek sv. Kateřiny, která byla uctívána jako patronka umění a věd. Také zevně byla příslušnost k duchovnímu stavu oděvem označována. Dlouhý kabát barvy jednobarevně temné, pro scholáry s ka-

pučí a opaskem, rozlišoval učedníka vědy od dítek světa, které právě v druhé polovici středověku svými výstředními formami a barvami oděvů zdají se, že chtějí utvořiti protivu proti asketickému ideálu. Vlastní rozhodující institucí pro klerikální řád středověkých universit byl však celibát docentů. Přes to ovšem neodpovídal vždy život studentů na středověkých vysokých školách duchovnímu oděvu, a ne-
toliko v prsou mladého studenta probouzely se démonové žádosti očí, těla a pýchy života, nýbrž někdy dávali i sami magistři špatný příklad.¹⁾

Avšak středověk nespokojil se jen založením universit, nýbrž snažil se i rozšířiti o b o r v ě d ě n í studii klassiků řeckých a římských, o jejichž zachování zvláště kláštery opisováním a ukládáním do knihoven se staraly. Na obecném sněmu ve francouzském městě Vienně nařídil papež Klement V. r. 1311, aby na universitách v Římě, v Paříži, Oxfordě, Bologni a Salamance ustanoveni byli všude dva professoři pro semitské a klassické řeči. A vlaští spisovatelé 14. stol., Dante, Petrarka a Boccacio, se stali takoruka oživiteli klassických řečí těchto. Zvláště Petrarka ujímal se horlivě řečníka Cicerona a básníka Virgila a budil u vrstevníků lásku k studování a následování jich. Hlavními podporovateli studií humanistických byli údové slavné rodiny Mediceů ve Florenci v 15. století, z jejichž středu pocházel i vědy a umění milovný papež Lev X. († 1521), který na př. koupil dějiny Tacitovy, nalezené ve Vestfalsku, za 500 dukátů. Když pak r. 1453 Cařihrad byl od Turků dobyt, přicházeli mnozí učenní Řekové do Italie a byli tu zejména v domě kardinála Bessariona († 1472) v Římě ochotně přijati. V brzku pak i papežové, aniž

¹⁾ M a t t h. K a p p e s, Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik. I. Bd. Münster 1898, 429 n.

odňali svou přízeň scholastice, stali se podpůrci tohoto hnutí. Mikuláš V. (1447—1455), jeden z pravých otců renaissance, volal učence do Říma, zřídil pro ně stolice filosofie a řečnictví, dal přeložit četné klassiky řecké a posílal s velikým nákladem učence po světě, aby kupovali klassické rukopisy, zejména řecké, takže o něm vrstevník jeden dobře napsal, že prý se zdálo, jakoby chtěl celé Řecko do Italie přenést. Za pět set let nebylo snad tolik starých spisovatelů přeloženo, jako v posledních letech jeho pontifikátu. Když zemřel, nalézalo se v knihovně vatikánské pět tisíc svazků, počet veliký na tehdejší dobu, a v následujících stoletích tak byl zvětšen, že tato sbírka stala se nejbohatší sbírkou rukopisnou světa. Pius II. (1458—1464) byl jeden z předních humanistů svého století, ano snad první. Pavel II. († 1471) podporoval vědy a učence a podobně také tiskárnu, v jeho době v Římě zřízenou. Sixtus IV. (1471—1484) obohatil knihovnu vatikánskou a první ji otevřel veřejnosti. Konečně Lev X. (1513—1521) převýšil všechny své předchůdce, vyjímaje Mikuláše V., účinnou a stkvělou podporou, kterou humanistům skýtal. Za jeho pontifikátu vědy v Římě zářily největším leskem. Nazýval je nejkrásnějším darem po znalosti náboženství, jež Bůh ve své dobrotě lidem uštědřil, jejich slávou v chudobě, jejich útěchou v neštěstí. Universita římská měla r. 1514 tři stolice theologie, 11 stolic kanonického práva, 20 stolic práva světského, 15 mediciny, 5 filosofie morální, 18 řečnictví, 3 řečtiny, 2 matematiky; všichni učitelé byli hojně placeni, jak se slušelo štědrosti vzdělaného papeže, jenž dal své době jméno. Třeba ovšem litovali, že v Římě samém převládalo právo kanonické a literatura nad theologií a zřízena byla také stolice astrologická. Vůbec byla tehdy láska ke studiím klassickým taková, že oživovala pohanství theore-

tické a praktické; seslabovala, ano i ničila u mnohých víru, takže mnozí slavní apologeté proti tomuto přílišnému nadšení vystupovati museli.

Velikou pomůckou literatury vůbec a klassické zvláště byly knihovny, které byly nejdříve zřizovány od klášterů, dále při školách a později i od soukromníků. Latinští a řečtí klassikové byli nám zachováni jen píli mnichů. Mezi řády zaujímá v této příčině první místo řád benediktinský, který svou literární slávu po celých tisíc let udržeti dovedl; před jeho úspěchy a pracemi v zakládání a rozmnožování knihoven umlkají i nejroztřpenější nepřátelé klášterův a církve. Dle řehole sv. Benedikta (c. 48) má každý nově založený klášter zříditi sbírku nejlepších knih k společnému používání, v první řadě ovšem k ukojení potřeb asketických. Záhy pak vynikal mateřský klášter na Monte Cassino svojí knihovnou, z níž od starodávna největší badatelé, jako Baronius, Holstennius, Christian Lupus, Bollandus, Ughelli hojně čerpali. Vlastní vědecké studium a tím zřízení všeobecně vědeckých knihoven zavedl formálně v klášteřích teprve (od r. 539) Cassiodor, tento veliký státník Theodoricha Velkého a napotomní opat z Vivaraisu. Uloživ bratřím opisování rukopisů jako povinnost řádovou, předcházal jim sám zářícím příkladem; s nemalým nákladem koupil řecké a latinské Otce církevní, dále různé básníky, řečníky, filosofy, zeměpisce, lékaře, dějepisce, filosofy atd. Kromě toho pečoval o překlady z jazyka řeckého na jazyk latinský. Všechny knihy uchovával tento veliký opat, jemuž především děkovati musíme za zachování staré pohanské a křesťanské literatury, ve zvláštních skříních neboli armáriích. Z Monte Cassina putovaly věda a knihy, tito stálí průvodci křesťanství, nejdříve do Velké Británie. Hned již apoštol Británie, sv. Augustin (596), přinesl do Anglie

četné knihy latinské a řecké. Dle svědectví Bedy Ctihodného přinesl podobně i opat sv. Benedikt Biscop z Říma pětikráte do Anglie veliké zásoby knih a spojil je ve sbírku; na svém smrtelném lůžku byla to hlavně tato knihovna, jejíž udržení a zachování mnichům s důrazem na srdce kladl. Podobně zřídily si jiné kláštery benediktinské v Anglii knihovny. Bohužel zničili Normani na svých loupeživých taženích benediktinské knihovny v Anglii tak, že v nich nezůstal téměř ani list neporušený. Z Anglie přenesl pak učený Alkuin r. 782 křesťanskou vědu na pevninu, jako před tím již sv. Bonifác křesťanskou víru.¹⁾ V Toursu, kde se stal představeným školy, založil sv. Alkuin soukromou bibliotéku. V brzkú pak přičiněním Karla Velkého, jenž Alkuina na svůj dvůr povolal, založena byla dvorní knihovna, v tehdejší době zajisté největší knihovna v Německu. Bohužel přišla po smrti Karlově knihovna tato na zmar, takže nevíme, z jakých spisů se skládala. Z příležitostných poznámek však vysvítá, že hlavní její částí byly nádherné rukopisy a příležitostné spisy; k tomu družili se gramatikové; ale ani přírodovědecké a právnické knihy nescházely. S dvorní knihovnou závodily poklady knih bohatých klášterů benediktinských a zajisté také chrámů katedrálních. Zejména o klášterích platilo přísloví: „Klášter bez knihovny je pevnost beze zbraní“, nebo jak se v latinské slovní hře praví: „Clastrum sine armario est castrum sine armis.“ Sv. Benedikt Anianský, Karlem za reformátora všech klášterů franckých ustanovený, kladl zvláštní důraz na založení a používání knihoven. Na německé půdě slyšíme o arcibiskupovi solnohradském Arnonovi, že dal opsati více než 150 svazků. Také

¹⁾ W e t z e r, W e l t e, Kirchenlexikon. 2. Aufl., 2 Bd., str. 783 nás.

kláštery ženské měly již v této době knihovny a řeholnice cvičily se horlivě v umění písarském. V klášteře reichenauském (Rychnov) u jezera Bodamského r. 822 čítalo se na 450 rukopisů; byly mezi nimi spisy latinských církevních spisovatelů od sv. Cypriana až k Alkuinovi, některé spisy řeckých Otců, některé životopisy svatých a pravidla řeholní, spisy křesťanských básníků, některé spisy o vědách přírodních a technice atd.¹⁾ Ano, nedostí na tom: i farní chrámy měly již v této době malou sbírku knih, jež sestávala netoliko z knih bohoslužebných, nýbrž i z takových spisů, které skýtaly knězi návod k vykonávání úřadu pastýřského. Nedostačoval-li majetek chrámu, opatřil mnohý klerik z vlastních prostředků nutné knihy. Knihy těšily se lásce, a sotva vzácnější dary byly známy než dary knih, a co je snad ještě význačnějším, litováno bylo toho, kdo neměl po ruce velké zásoby knih.²⁾

Péče o zřizování knihoven při klášterích a školách kathedrálních a poté i universitních trvala i v pozdějších dobách středověkých a zasluhuje tím většího uznání a obdivu, máme-li na zřeteli, s jakými mimořádnými náklady a námahami knihy byly před nalezením knihtiskařství pořizovány. Obyčejným materiálem ku psaní byl pergament, jehož ceny byly v celku u porovnání s naším papírem značné. Teprve mnohem později objevil se papír, nicméně tento v klášterích nemohl dosíci trvalého používání, poněvadž pevný pergament mnichům byl vždy milejší. Dokud nebylo písarů placených, byli hlavními opisovateli knih jednak kněží světští, hlavně však mnichové, kteří vždy více v opisování knih velmi podstatnou část svého povolání spatřovali. V každém

¹⁾ Hauck, u. d., str. 196 n.

²⁾ Hauck, u. m.

klášteře byl k tomu cíli zvláštní řád (*ordo scriptorius*), nad nímž dohled měl knihovník nebo *armarius*, jemuž také vlastní správa knihovny příslušela.

Od 13. století vedle mnichů, zvláště Benediktinů a Karthusianů, přičinují se i knížata katolická, duchovního a světského stavu, o zakládání knihoven. Ve Francii byl na př. Ludvík IX. zakladatelem značné knihovny, jejíž zřízení a postavení svěřil slavnému učenci Vicentiovi z Beauvaisu (1254). Cena, bohatství a sestavení této knihovny dá se nejlépe posouditi z trojího „Zrcadla“ (*Speculum*) Vicentiova, největší středověké encyklopaedie, v níž je uvedeno přes 450 pohanských, arabských a křesťanských zpráv a na 2000 z části ztracených spisů. Ludvík odkázal knihovnu tuto stejným dílem různým klášterům. Mezi církevními knížaty téhož století první místo přísluší Richardovi de Bury († 1345), pozdějšímu biskupovi v Durhamu, jenž sám měl více knih než celý anglický episkopát; o užitku a ceně knih a o vědeckém vzdělání kleru vyslovuje se nadšeně ve svém *Philobiblion*. Bibliotéku svou odkázal kollegiu Durham v Oxfordě, jež sám založil. Slavnou knihovnu sv. Marka v Benátkách založil r. 1468 mecenáš vědy a umění, kardinál Bessarion, tím, že městu daroval na 800 cenných rukopisů. Za řecké rukopisy samy zaplátil velikomyslný kardinál na 30.000 dukátů. Ve Florenci, od dob Petrarkových hlavním sídlem italského humanismu, získali si o veřejné knihovny zásluh zvláště umění milovní Mediceové. Kníže Cosimo Medici dal r. 1444 obratným sběratelem knih Niccolou Niccolim na 400 řeckých a latinských rukopisů sebrati a postaviti v dominikánském klášteře San Marco. Nového rozkvětu nabýly evropské knihovny Lorenzem Medicim, který prostřednictvím Jana Laskara od sultána Bajazeta II. vymohl si dovolení, všechny řecké sbírky prozkou-

mati a všechny rukopisy obsahu křesťanského do knihovny medicejské ve Florenci dopravit. Zvláštním přítelem knihoven byl též uherský král Matyáš Korvin, kterému Budín děkoval za jednu z nejskvělejších svých sbírek. Matyáš vydržoval ve Florenci stále čtyři, v Budíně stále 20 opisovatelů, kteří museli pro jeho knihovnu nejvzácnější rukopisy opisovati; náklad tím způsobený páčil se na 30.000 dukátů. Počet svazků budínské knihovny byl prý přes 50.000. Bohužel, po trvání sotva šedesátiletém, padla tato vzácná sbírka r. 1526 tureckému sultánu Solimanovi za kořist a tento dal ji vyloupiti. Mnohé rukopisy z knihovny této na štěstí dostal později císař Maxmilián I., jenž z nich založil z části dvorní knihovnu vídeňskou. O horlivosti římských papežů pro sbírání knih podává stkvělé svědectví vatikánská knihovna.

Nejskvělejší soukromé knihovny římské děkují za svůj vznik nebo aspoň za své zvětšení a vypravení naskrze proslulým knížatům duchovním. Totéž platí v celku i o knihovnách universitních, od 14. století vznikajících. Jako university, tak jsou i jejich knihovny často církevními nebo aspoň náboženskými fundacemi: tak děkuje knihovna heidelberská (1368) za svůj vznik štědrosti kancléře a probošta Konráda z Gelnhausenu, a současně s universitou v Alcalé založil kardinál Ximenes i tamní knihovnu. Ze stručně uvedených těchto dat je patrné, jak neoprávněné, ano zlomyslné je tvrzení nekatolických badatelů, jakoby se byli katolíci teprve od svých protestantských vrstevníků naučili zakládati knihovny. Naopak, knížata protestantská získala své knihovny většinou jen saekularisací klášterů.¹⁾

Než nebyly ve středověku jen zakládány knihovny,

¹⁾ W e t z e r, W e l t e, u. m.

nýbrž i v jednotlivých vědách pracováno bylo horlivě. Nejvíce pracováno bylo ovšem v dějinách, zvláště v klášterích, kde zaznamenávány nejen souvěké události, ale sbírány i starší památky a opisovány četné kroniky ze starší doby, takže právem napsal o klášterích slavný dějepisec Hurter: „Všecky dějepisné památky více než jedné země zachovány jsou potomstvu jedině pomocí klášterů; bez nich věděli bychom málo o událostech středověkých.“ Vedle toho však pracováno i v jiných oborech. Ve vědách přírodních vynikl zvláště benediktinský opat Gerbert v Remeši, jenž na konci prvního tisíciletí žil a pode jménem Silvestra II. r. 999 papežem se stal. Pro své matematické a astronomické vědomosti byl daleko široko slaven. Gerbert byl jedním z prvních, kteří používali tak zv. arabského systému číselného; jeho jméno spojuje se s vynálezem vodních varhan, slunečních hodin, s astronomickým přístrojem k pozorování nebeských těles. Také lékařstvím a zvláště léčením očí s úspěchem se zabýval. Mnozí považovali jej za čaroděje, což ovšem je vysvětlitelné při tehdejší neznalosti věcí přírodovědeckých. Později vynikají jako badatelé přírodní prvního řádu Robert Bacon a Albert Velký. Jsouce nadšenými přáteli přírody, dovedli zároveň pěstovati badání přírodní v plném moderním smyslu. Oba poukazovali na nutnost empirie neboli zkušenosti a s výsledkem také kráčeli po této cestě. První z nich, Albert, byl v pravdě mužem ducha universálního, obeznámeným se všemi obory vědy. Celá řada přírodovědeckých a filosofických spisů vyplynula z pera tohoto učeného mnicha dominikánského, jenž zejména jako botanik a chemik zůstal po celá staletí nepřekonán a nedosažen. Rovněž tak vysoko nad své vrstevníky vynikal Roger Bacon v oboru fyzikálním. Znal jako optik

zvětšující sílu čoček, tedy princip dalekohledu a drobnohledu; tvrdil zcela určitě možnost viděti účelně postavenými skly obry jako trpaslíky a trpaslíky jako obry. Také rozvinul nauku o lámání světla a reflexi paprskův a popsal činnost oka a nervu zrakového důkladněji a správněji, než kterýkoli badatel před Keplerem. Chemicko-fysikální studie vedly jej k tušenému poznání mocných účinků páry, rovněž jako tušil na poli astronomickém mnohé později získané poznatky, neboť na př. již opravy kalendáře u papeže Klementa IV. dosíci se snažil. Také v lékařství spatřujeme u něho některé názory, které tradicionelní předsudky vrstevníků překonávají. Zejména přiblížil se poznatku, že nakažlivé nemoci spočívají na důležitých parazitních zárodcích. A jako byl šťastným přírodovědcem, tak byl také přírodovědeckým prorokem. S jasností překvapující mluví o cestě, po níž badání přírodní má se bráti k vysokým svým metám. Z pokroků moderní mechaniky mnohé v duchu zřel. Píše: „Mohou býti sestaveny lodi, které veslují bez lidí, takže plují jako největší říční a mořské lodi za řízení jednoho člověka, rychleji, než kdyby byly plné lidí veslujících. Také mohou býti postaveny vozy, které bez zvířete mohou býti v pohyb uvedeny a jedou s neobyčejnou prudkostí.“¹⁾ Také potápěcí zvon a balon vzdušní náležejí k nálezům moderní techniky, od něho předpověděným. Ano, geniálnímu mnichu přináležejí i jistý podíl na objevení Ameriky. Vyslovilť mylný ovšem názor, že pevnina asijská musí se na východ tak daleko prostírat, že loď přes Atlantický oceán plující ze Španělska v málo dnech k jejím břehům doraziti může. „Obrazem světa“ (Imago mundi), kardinálem z Ailly napsaným a úplně na názorech a naukách

¹⁾ Ep. de secretis operibus artis et naturae c. 4.

Baconových spočívajícím, nabyl Kolumbus vědomosti o této myšlence.

Četná jména řádu nižšího chceme pominouti.

Učené sbírky od „Speculum naturale“ Vicentia z Beauvaisu (1250) až k „Obrazu světa“ (Imago mundi) kardinála Petra z Ailly (1410) a k velké „Margarita philosophica“ P. Reische (1486) mají velikou zásluhu, že rozšířily vědomosti přírodní v širokých kruzích a periodu objevů připravily. Žebraví mnichové ubírali se již ve 13. a 14. století Tatarskem do východní Asie a přinesli západu zprávy o těchto zemích dříve, než Marco Polo a jiní kupci benátské je objevili. O Ruysbroeckovi (1253) poznamenává Peschel, že zpráva o jeho cestě zasluhuje býti označena „jako největší zeměpisné dílo středověké“. A slavný Alexander Humboldt vzdává mu tutéž chválu.

V následující době byla matematika a vědy přírodní zvláště horlivě v Itálii pěstovány. Brixenský biskup a kardinál Mikuláš z Cusy († 1464) nevynikal sice tak obsáhlým věděním a všestranným jako Albert a Baco, ale ve svém hlavním oboru, ve hvězdářství, vyrovná se jim úplně svým odvážným, ku předu směřujícím duchem. Nutnost reformy kalendáře jasně poznával a ujímal se jí ve spise „De reparatione calendarii“ (O opravě kalendáře), za svého pobytu na sněmu basilejském napsaném. Kromě toho, zabývá se studii hvězdářskými, popíral, že země v prostoru světovém stojí, a učil, že se kolem své osy točí. Nebylo-li ve vědách přírodních větších úspěchů docíleno, byla mimo jiné příčina ta, že scházely nutné podmínky, totiž nástroje, které teprve umožnily přesnější pozorování přírodní: dalekohled, drobnohled atd.

Mimo dějiny a vědy přírodní pěstována také horlivě filosofie. Filosofie středověká nastoupila

dědictví Augustinovo, nezastavila se však u něho. Rozvoj vědy a zájem apologetický žádaly zvláštního zřetele na filosofii Aristotelovu. Tím povstaly ony velkolepé filosofické systémy sv. Tomáše a Duns Scota, které různým způsobem hájení víry sloužily a po staletí veliké školy ovládaly. Celé pozitivní vědění staré doby bylo touto cestou západu přístupným učiněno a vysvětleno. Nebyla to ovšem jen pouhá obnova Aristotela s odstraněním jeho bludů nauce křesťanské odporujících, nýbrž jeho vzkříšení a další vybudování ve velkolepé systémy filosofie křesťanské.

Tyto velkolepé systémy scholastické právem se srovnávají s velebnými dómy středověkými. Co do jemné analýse pojmů, hloubky myšlenek, důslednosti vývodů nemůže nová doba scholastice nic rovného po bok postavit. Zde není povrchního, zmateného mluvení, jako se s ním namnoze setkáváme u německých filosofů, na př. Schellinga a Hegela. Tu vládne jasnost, přesnost, logická důslednost a systematické vybudování. Každý, kdo četl a studoval velebná, hluboká a myšlenkami bohatá díla sv. Tomáše Akvinského, sv. Bonaventury, Scota a bezpočetných jiných, chce-li býti nestranným, dozná tak. Tupení scholastiky, s kterým se tak často v nekatolických spisech setkáváme, dokazuje zcela zřetelně nevědomost jejich původců. Dědí se z pokolení na pokolení jako dědičná nemoc. Jeden opisuje je po druhém; sotva jeden z nich dal si práci, důkladně jednoho ze scholastiků studovati. Poněvadž mnozí nerozumějí těmto v latinské scholastické řeči psaným spisům, považují se za oprávněny do všeobecného sboru potupy vpadnouti. Mnohým je tradiční tupení dostatečným důvodem, aby se na věčné časy od studia scholastiky osvobodili. Protestant Hugo Grotius, který scholastiku z vlastního studia znal,

mluví s největší úctou o její důkladnosti a o její důmyslnosti.

Veliká péče věnována byla dále také studiu práva, jakož kanonické právo středověké a hlavně papežové Alexander III., Innocenc III., Řehoř IX. a Bonifác VIII. ve století 12. a 13. slavně dosvědčují. Právem proto napsal Palacký v Dějinách národu českého¹⁾ o středověku: „Učenost veškera v středověku stala se jméním téměř výhradným stavu duchovního, ano školy byly všechny z původu svého ústavy klerikální, a nejen filosofie celá, ale i právnictví a lékařství vzdělávány a provozovány jen od bývalých žáků, t. j. kandidátův učení theologického. Laikům nepozůstaveny nežli básnictví, dějepis a právní zřízení, ač i do těch, ne beze chvály, vkládali se kněží kollegiati a mnichové dosti valně.“

Tím zajisté dostatečně dokázána je příčinnivost středověku a péče jeho všemožná o vědy a literaturu.

Vedle škol a věd věnovala církev ve středověku také zvláštní péči umění, jež v jejích službách vyrostlo a jehož se stala pravou matkou, podporujíc je všemožně a upotřebujíc ho co možná ke cti a chvále Boží, jak to pozůstalo až dosud památky dosvědčují. Nejdříve vyvíjelo se ovšem básnictví, k němuž přidružila se později hudba se zpěvem. Kromě toho vynikalo však také stavitelství chrámové, jež malířství, řezbářství a sochařství provázelo.

Jaká vroucnost a něžnost, nadšenost a velebnost jeví se jen v církevních hymnech, jež se nám z 11. až 13. století v našich missálech a breviích zachovaly! V pravdě křesťanská poesie slavila tu jaro, jež plno bylo křesťanského, věřícího, kato-

¹⁾ IV. d., I. část, str. 376.

lického ducha. Bylo by také opravdu s podivem, kdyby v oněch dobách, v nichž nadšení víry a lásky tak vysoko se povzneslo, v dobách, jež vypěstily růženec a zavedly velebný svátek Božího těla, nebylo nic velikého vykonáno na poli církevní poesie. Doby tyto také očekávání tomu vyhověly. Nejkrásnější církevní písně, jež máme, zaznívaly v oněch dobách. Kdo by neznal vznešeného zpěvu „Veni sancte Spiritus“, složeného nejspíše francouzským králem Robertem — milostného „Jesu dulcis memoria“ od sv. Bernarda? Kdo by neznal slavných chvalo zpěvů složených sv. Tomášem Akvinským k počtě nejsv. Svátosti oltářní: Pange lingua, Adoro Te, Verbum supernum a Lauda Sion? Kdo by neznal hrozného a přece tak tklivého Dies irae od Františkána Tomáše z Celana (1220), jež náleží k nejkrásnějším, nejdokonalejším a nedostižným církevním písním, kdo neznal by žalostného Stabat mater, jež v téže době asi vyplynulo se rtů Františkána Jacopona da Todi? Všecky tyto krásné a vznešené zpěvy, přeložené naším Sušilem na jazyk český, složeny byly v dobách středověkých.

A co poesie ukryto je v středověkých nadšených legendách, na př. jen u nás v Čechách! Jakými krásami velikými vyniká na př. Legenda sv. Kateřiny ze století 13., v Štokholmě Dr. J. Pečírkou nalezená a r. 1860 uveřejněná! A po ní mohli bychom hned položití kromě jiných písní duchovních naše staročeské zpěvy rorátní.

Vedle nábožných zpěvů těchto slušno obrátiti také zřetel k poesii vlašské 14. stol., kde církev a víra vládla úplně myslími lidskými. A na prvním místě stojí tu nedostižený dosud pěvec Dante († 1321), největší básník křesťanských myšlenek, v jehož Divina Commedia, nejdokonalejším uměleckém eposu světa, dosáhlo křesťanské básnictví svého vrcholu.

Básník opěvá v ní onen svět v nebi, očištcí a pekle s nevyčerpatelnou hloubkou myšlenek, odvážnou smělostí obrazů a překvapující obrazností v nekonečné kráse a dokonalosti, takže se s ní srovnati nedají ani Klopstockova hymnická *Messiada*, ani Miltonův lyrický *Ztracený ráj*, ani Tassův romantický *Osvobozený Jerusalem*.

Než kromě písní hleděla si církev i hudby, užívajíc již od 8. století varhan a zdokonalujíc co možná umění toto. Zbožný mnich Kvido Aretský opravil v 11. století noty zavedením klíčů a použitím spacíí mezi liniemi; a mistr pařížský Franko provedl důsledně takt a upravil jej dle přesných požadavků sluchu hudebního.

Podobné výše, jako duchovní básnictví, dosáhlo i církevní stavitelství ve středověku a zaselo po celé západní Evropě řadu památek víry a umění, které až do naší doby jsou nepřekonány a skvělé vy-dávají svědectví o vzletu ducha lidského v oněch věrou proniknutých dobách. Zejména platí to o slohu románském a gotickém, jehož převzácné památky se i v našich zemích nalézají.

Románské stavitelství povstalo ze starořímského a šířilo se z Italie přes Francii i po Německu, kdež kvetlo zvláště v krajinách porýnských, jakož dosvědčují velkolepé dómy v Mohuči, Špýrách a Wormsu. Odtud dostalo se též do Čech a nabylo značného rozkvětu; bohužel byly četné jeho památky v dobách husitských zničeny. K nejvzácnějším zachovaným památkám jeho patří: chrám sv. Jiří v Praze, Řípská kaple sv. Jiří u Roudnice, sv. Jakub v Zábři v Čáslavsku, opatský chrám v Teplé, krásný kostel klášterní v Milevsku (v Tábořsku), rozsáhlá krypta sv. Kosmy a Damiana v Staré Boleslavi a druhá v Doksanech u Terezína, jakož i chrámy v Třebíči na Moravě a v Předklášteří u Tišnova.

Po slohu tomto vyvíjel se pak již v 12. století sloh gotický, nejprve ve Francii, načež pak rozšířil se do všech téměř zemí západní Evropy. K nejpamät-
nějším stavbám slohu tohoto, v němž tak krásně a
důsledně je provedena myšlenka zduchovnění hmoty
a snaha po ideálních výšinách, náleží ve Francii ve-
liké dómy v Chartresu, Remeši, v Auxerru, Amiensu a
v Beauvaisu, Notre Dame a obě památky Ludvíka sv.:
St. Denis a sainte Chapelle; v Anglii dómy v Salis-
bury a v Yorku, v Ely a Durhamu a opatství West-
minster; ve Španělsku v Burgos a v Toledě; v Ně-
mecku jednoduše krásný náhrobní chrám sv. Alžběty
v Marburku a spanilá trojice gotických dómů na
Rýně: ve Frýburku, Štrassburku a v Kolíně, dále
v Řezně v Bavorsku; nemění velkolepostí vyniká
i dóm svatoštěpánský ve Vídni.

K nám do Čech dostal se sloh gotický z části
již ve století 12., zvláště však ve století 13., za Pře-
mysla Otakara II. Velikého rozkvětu nabyt tu zejména
za Karla IV., Otce vlasti, pod mistry: Vilémem
z Avignonu, Matějem z Arrasu, Petrem Parlěrem
a slavným Benediktem Rejtem. Z té doby máme
především chrám sv. Víta na hradě Pražském a
chrám týnský, dále chrám sv. Barbory v Kutné
Hoře a mnoho jiných městských chrámů v Čechách
a na Moravě.

Vedle královny umění, architektury neboli stavi-
telství, k okrase chrámů počalo brzy zkvétati i ma-
lířství, jež dosáhlo vrcholu svého v slunné Italii,
zejména v Pise, v Sienně, Florenci a v Římě. Ve
13. století vynikal zejména Giotto a Cimabue,
kteří štětcem vládli s touže uměleckou dokonalostí
jako později Rafael a Murillo, avšak i s touže anděl-
skou čistotou jako Fra Angelico Fiesole,
který se nikdy nechopil štětce, aniž se nemodlil,

a jenž malování nazýval „obcování se Spasitelem“. A v době pozdější jakým mistrem jeví se nám Domenico Ghirlandajo, a komu neznáma byla by večere Páně od Leonarda da Vinci, Poslední soud Michala Angela Buonarrottiho, Snětí Páně od dominikána Fra Bartolommea, Madonna Sixtinská a Zasnoubení Panny Marie od Rafaela Sanciä z Urbina a Narození Páně od Correggia — vesměs mistrovská díla nepřekonaná; ano posud ani nedostíhnutá, kterým se obdivuje i nejlepší malíř, a jež nejzbožnějšího asketu k úctě a nábožnosti vyzývají.

Plastika pak kvetla ve 14. století nejvíce ve Francii; brány křestní kaple sv. Jana od mistrů Ondřeje z Pisy a Ghilberta z Florencie jsou dílem tak krásným, že sám Michael Angelo neváhal o nich říci, že by mohly státi u ráje; po nich pak vynikl Donato nebo Donatello z Florencie v 15. století, jenž se stal obnovitelem sochařství a učitelem celé řady umělců v oboru tomto.

Takto veškeré krásné umění soustřeďovalo sílu svou a snahu k okrase domu Božího. Měliť křesťané věrou nadšení potřebu, lásku svou k Ukřižovanému i tím projevit, že místo, kde tajuplně v svátosti oltářní mezi námi bydlí, v nádherné budovy přetvořovali. I v kameni chtěl živoucí plamen víry přejíti na potomstvo. Právem mohl tudíž důmyslný apologeta francouzský Nicolas napsati slova: „V chrámech představuje se nám jako výstava všech umění, vši vědy, všech řemesel, plná důmyslu, rozumu, citu a krásy, víry a dokonalosti“. A uvážíme-li, že z duchovenstva vůbec a z klášterů zvláště vycházeli skorem výhradně všichni mistři těchto umění a vzdělavatelé jejich, souhlasiti musíme se slovy Palackého: „Ústavové tito a řeholníci vůbec byli v tomto věku nejen přední buditelé a opatrovatelé osvěty

křesťansko-evropské, ale i semenišťem nauky a umění všelikého“.¹⁾

Příjemným tudíž a uspokojivým dojmem působí na nestranného pozorovatele středověku všestranná činnost a poměrná dokonalost jeho v ohledu náboženském, vědeckém a uměleckém, a kdo uváží, že to vše konalo duchovenstvo samo nebo křesťanstvo církví vedené, a to za povzbuzování a podpory papežů, jichž sídlo bylo tehdy středem učeného světa a uměleckých plodů — nemůže než za to vše církvi za slouženou chválu vzdáti.

A nalezne-li vedle toliké zbožnosti, moudrosti a krásy při takové rozmanitosti lidstva sem a tam i některé nedostatky, jako pověrečnost vedle nejživější víry nebo nevědomost vedle hluboké učenosti, a mravní poruchu vedle nejvyšší dokonalosti, nebude to zajisté přičítati temnému středověku, nýbrž nanejvýše různé a chybné povaze lidské, a bude litovati, že vedle světla nutně bývá i stín, avšak při tom nepřestane díky vzdávati církvi, která všeho toho při ohromných docílila překážkách v takovém stupni a jen takto nynější stav vědy i umění podmínila.²⁾

§ 4. Církev ve středověku podporovala blahobyť hmotný a rozvoj sociální.

Mnohostranné působení církve středověké nevztahovalo se jen na obory literární a esthetický, nýbrž její činnost ku blahu lidstva vztahovala se i na pole materiální, sociální a humanitní. Pokroky hospodářské a komunikační, obrana osobních, rodinných a politických práv, zdokonalování státních zřízení, zejména právnictví a soudnictví, péče o všeobecný mír a

¹⁾ Dějiny národu českého, I., 2., str. 41 a 144.

²⁾ Časopis katol. duch. r. 1870, str. 253.

upravení mezinárodních poměrů, zakládání a rozšiřování různých dobročinných ústavů, tím vším zaměstnávala se církev v tehdejší době ku blahu lidstva. Povšimněme si nyní poněkud podrobněji této činnosti, kterou k přehlednějšímu vyličení roztríditi možno na tři obory: obor národohospodářský, politicko-sociální a humanitní.

Pozorujeme-li snahy církve podnikané v o h l e d u h m o t n é m ku blahu národů ve středověku, povšimněme si tu nejdříve prvního zakládání osad křesťanských v krajinách pohanských, v nichž obyčejně předem nebo brzy potom klášter byl zakládán. Především mýtila se lesnatá krajina, dotud pustá, vzdělávala se aspoň nevyhnutelně potřebná půda k výživě, stavěl se chrám a příslušná obydlí — a u těchto počínalo hospodářství, zahradnictví, zelinářství, vinařství a nejnutnější řemesla v kraji tom dosud neobvyklá.

Takovíto missionáři přicházeli nejdříve do Německa a do Švýcar z říše francké, z Irska a Anglie v 7. a 8. století, ponejvíce mnichové z řádu sv. Benedikta. Tak sv. K o l u m b a n usadil se s druhy svými v horách Vogesách v Porýnsku a Lotrinsku a založil tu v hluboké lesnaté krajině nový klášter Luxovium, kdež mnichové vymýtivše lesy vzdělávali půdu, pěstovali stromy a zeleninu a přestěhovavše se později do krajiny nynějšího města Bregence, totéž tu zaváděli. Nedaleko odtud u jezera Bodamského povstal brzo slavný klášter svatohavelský, po sv. Havlovi, jednom ze druhů sv. Kolumbana, tak nazvaný.

Podobným způsobem popisuje nám životopisec sv. Šturma, jenž byl žákem sv. Bonifáce, apoštola Německa, krajinu v Bavorsku: „Přišedše k lesnaté a divoké krajině, neviděli jsme mimo nebe a zemi,

kromě množství ptáků a vysokých stromů skorem ničeho; v noci pak udělali jsme sobě záseky, aby nám dravá zvěř, již tu veliké množství bylo, soumara našeho neroztrhala“. A za krátkou dobu stál tu klášter fuldský uprostřed vzdělané krajiny, jenž stal se ohniskem náboženského i vědeckého snažení, spojen jsa silnicemi i mosty s ostatní krajinou.

Poučný příklad, jak mnichové s láskou a účelně neobdělané krajiny zabírali a obdělávali, skýtají nám dějiny kláštera Benediktbeuern v Horním Bavorsku. Jižně od tohoto kláštera nalézá se údolí, které dříve pro podobnost polohy Nazaretem bylo nazýváno, později dle říčky Jachny, Jachenau. Roku 1185 počal klášter svými dřevaři první mýtní. Dělníci postavili si chaty, vymýtili po ukončení práce na horách místo kolem svých chat a založili si zahrady. Ubírali-li se v neděle a svátky do Benediktbeuern k bohoslužbě, ozdobili chatrče květinami svých zahrádek, pěstovali také něco zeleniny, k čemuž rostlinky nebo semeno dostávali ze zahrady klášterní. Opat byl potěšen přičinlivostí svých dřevařů; aby je ještě více povzbudil, daroval jim několik ovcí a něco dobytka. Takto měli vlnu na oděv, měli maso, mléko a máslo a byli prosti námahy donášeti tyto věci z kláštera až do svých chatrčí. Brzy vystavěl jim opat Otto i kostel. Kulturní duch těchto lidí rozvíjel se poneháhu vždy bohatěji. Z popudu kláštera proměnili přenechané jim nivy v louky a v pole, k lepší výživě pro sebe a množící se stáda dobytka; k osetí dal klášter opět dobrovolně a bezplatně potřebné obilí. Obilí dařilo se výborně. U vroucí vděčnosti přinášeli dřevaři plody svoje do Benediktbeuern a slavili tu první dožinky. Klášter zřídil pak svým nákladem mlýn, pilu, hostinec, pečoval o zřízení a zlepšení cest a stezek, zkrátka opatřil obyvatelům vše nutné a potřebné, takže po krátké době stály

v údolí krásné, sličné domky, v nichž bydlili zdraví, silní, hodní a pilní lidé. U přesvědčení, že lidé tito měli by tím více radosti z půdy jimi obdělávané, kdyby měli na ni, byť i jen omezené právo vlastnické, přenechal jim klášter pozemky údolní za velmi nepatrné dávky a služebnosti, připojil, by se mohli snáze živiti, části hor, jež neměly býti více od statků odděleny, a obecní les, v němž mohl každý káceti, aby doplnil dle potřeby počet kmenů vlastního lesa. Jen v oněch lesích, které si klášter zcela vyhradil, v panských lesích, bylo třeba platiti mírný poplatek. Kromě toho vykázal klášter, by bylo šetřeno lesů, které k jednotlivým statkům náležely, zvláštních lesů, ve kterých káceno bylo dříví na mosty, lávky, záseky atd. A tuto láskyplnou péči o obec Jachenau zachoval klášter Benediktbeuern až do svého zrušení roku 1803.¹⁾

Totéž pozorujeme i ve Francii. Roku 1084 usadil se sv. Bruno, zakladatel Kartusianů, v divoké romantické krajině v jihovýchodní Francii, založil poblíže Grenoble velikou kartusi, t. j. kolonii poustevnickou, s několika svými soudruhy, v údolí vysokými skalami obklíčeném. Neúnavnou pílí bratří laiků byly pohnáhlou širé, neúrodné plochy obdělány a výnosnými učiněny, což řádu umožnilo, věnovati značné obnosy k účelům dobročinným a obecně prospěšným, jako podpoře chudých, k stavbě chrámů a špitálů, silnic a mostů atd., jakož i k výzdobě chrámů. V podobné krajině vystavěl roku 1098 u Dijonu benediktinský opat Robert obydlí pro řeholníky, nazvav je Citeaux, odkud i řád tento cisterckým pojmenován; roku pak 1120 založil sv. Norbert v severovýchodní Francii u Laonu v les-

¹⁾ Michael, Gesch. des deutschen Volkes seit dem 13. Jahrh. Freiburg 1897, I. Bd., str. 8 n.

natém údolí Premontře svůj řád, jenž dle místa toho premonstrátským byl nazván. Oba tyto poslední řády docílily v obdělávání půdy nemenských úspěchů než Benediktini a Kartusiani. „K orbě, kterou Bůh stvořil a nařídil, používáme svojí píle,“ praví se ve spise jistého mnicha cisterckého, „my, mnichové a obrácení (conversi), naši bratři, spolu s nádeníky pracujeme společně, jak dobře každý může; tak žijeme všichni z práce své.“ I opatové byli povinni účastniti se námah, spojených s obděláváním pole.¹⁾

Avšak řeholníci byli nejen v pokročilejším hospodářství prvními učiteli lidu, nýbrž byli i hlavními podporovateli řemesel, jsouce často i sami výtečnými řemeslníky. Řehole sv. Benedikta zejména v prvních stoletích byla odkázána zřízením svým ku práci rolnické vůbec a řemeslnické zvlášť; neboť každému mnichu vykazoval denní pořádek osm hodin práce, aby si výživu svou sám přičiněním svým zasloužil; a proto přijímali se před jinými buď již vyučení řemeslníci do řádu, anebo museli se hned po vstoupení řemeslu přiučovati v klášteře, jenž vedle svých údů jiných řemeslníků pro sebe nepotřeboval. Umělečtějšího řemesla ujal se teprve řád Humiliatů, v 11. století v Miláně založený, jenž se zabýval hotovením sukna a šátků z vlny i předuva a v tkalcovství i soukenictví velikých tehdy pokroků dosáhl. A pilnost na obecný účet kláštera byla prý tak příkladná, že papež Innocenc III. († 1216) zmírnil jim i pořádek tuhých postů jejich.

Mimo o výživu a oděv starali se řeholníci také o výstavnost potřebných obydlí a zvláště o okrasu a velebnost chrámů Páně, čemuž také jenom sami nebo vyučení od nich řemeslníci a umělci se věnovali.

¹⁾ Michael, u. d., str. 9 n.

Tak prospíval ponenáhlu také obchod a průmysl v krajinách, kde hospodářství a řemesla se rozmáhala, rostla tu i zámožnost a blahobyť lidu a při rostoucím počtu obyvatelstva usnadňovala se i výživa a zaměstnání jeho, čímž klesla se dráha k lepšímu sociálnímu a veřejnému životu.

Tyto zásluhy řeholníků uznávají také nepředpojatí národohospodářští spisovatelé. Právě-li Roscher, že všechna vyvinutější orba středověká vyšla z klášterů, musí vzdáti Schmöller¹⁾ vlivu klášterů na život řemeslný uznání neomezené: „Kláštery 7. až 10. století,“ píše, „byly zároveň školami technického pokroku. Benediktini byli staviteli, v jejich školách vychovávali byli malíři, sochaři, zlatotepci, krasopisci, knihaři, zvonaři, vyšivatelé hedvábím a zlatem. A tak tomu bylo také ve století 11.; když pronikla reforma clugnyská, stala se řemeslná činnost, kterou staré kláštery již více výlučně tak zvaným familiares, služebníkům a nevolníkům, ponechávali, opět věcí bratří laiků, kteří sami sliby řeholní skládali. V letech 1066 až 1071 je v Hiršavě na př. neméně než 50 takovýchto bratří laiků, a odtud setkáváme se v řeholních pravidlech s obšírnými předpisy a zmínkami v příčině této technické činnosti. Tu se děje zmínka o dílnách rozličných řemesel a o zásobárnách; vedle kuchyně a sklepu uvádí se mlýn, pekárna a šatna. Pomoc služebníků při těchto činnostech a postavení magistrů k nim jsou uspořádány. Kdežto však v Hiršavě v 11. století, pak v statutech řádu Granmontského speciálně neděje se zmínka o žádném tkalcovství, jeví se v řeholích 12. století, nejvíce ovšem pro Francii nebo Itálii daných, pak však také pro Ně-

¹⁾ Die Strassburger Tucher- und Weberzunft. Strassburg 1879, str. 361 n.

mecko platných, nakládání se zásobami vlny a tkaní samo jako pravidelná práce bratří laiků. Tak především v předpisech a pravidlech řádu cisterckého, jež náleží století 12. Řehole pro bratří laiky tohoto řádu obsahuje zvláštní kapitolu o bratřích tkalcích a valchářích... Právě o cisterciácích víme, že začali vyráběti zboží ve značném rozsahu také pro trh.“

Vedle hmotného blahobytu všímala si církev ve středověku také zájmů společenských, jež jsou druhou hlavní podmínkou blahobytu a spokojenosti lidské.

Základem celé společnosti je svobodný člověk a spořádaná rodina — a proto dbáno především o vymanění otroků a o oprávněné — křesťanské postavení ženy.

Otroctví bylo dědictvím pozůstalým z doby pohanské a podržováno i v pozdější době z příčin zisknosti. Ježto úzce souviselo se společenským životem a bylo takorba základním pilířem, na němž celý hospodářský a společenský život spočíval, nebylo možno křesťanství a církvi jedním rázem je odstraniti. Kdyby byla církev otrokům hned najednou plnou svobodu hlásala, byla by tím vyvolala sociální revoluci, jaké svět dosud nezažil. Takovýmto revolučním způsobem nemohla a nesměla si církev počínati. Církev musela spíše svojí činností je ponenáhlou odstraňovati. Skutečně církev také zasadila mu smrtelnou ránu naukou Kristovou, že všichni lidé jsou si před Bohem rovni, že všichni mají společného Otce v nebi, který všechny z dobroty a lásky stvořil a k životu věčnému povolal, a že tudíž všichni vespolek jsou bratřími.

Jak se ponenáhlou vlivem a působností církve společenské názory ve prospěch otroků dosud bezprávných měnily, toho nejlepším důkazem je nařízení papeže Kalixta (217—222), že může býti uzavřeno

mezi otroky a urozenými pannami zákonitě platné manželství, kdežto zákon římský otrokům vůbec zákonitého manželství nepřiznával. Papež Kalixt pak dle všeho náležel dříve sám k stavu otrockému. V témže duchu pracováno i později, zejména od stolice papežské. Již na konci století 6. volal nadšeně papež Řehoř Veliký: „Poněvadž Pán a Spasitel náš sám proto se stal člověkem, aby milostí a svobodou zlomil okovy otroctví našeho, je dobré a spravedlivé, i člověku, který svobodným se narodil a jen násilím pod jármu otrocké byl uveden, dobrodiní prvotné svobody opět prokázati.“ Ozvěna této řeči ozývá se po celý středověk výnosy papežskými, jejichž moudrosti a vytrvalosti podařilo se trudný osud otroků zmírniti. Opětovaně zejména pozvídali papežové odsuzujícího hlasu proti nedůstojnému obchodu s otroky a používali nezdídka i svých vlastních pokladů, aby aspoň některým z těchto tak četných nešťastníků na svobodu pomohli. Tak zakázal r. 741 papež Zachariáš pod trestem vyloučení z církve zejména Benátčanům prodávati otroky Mohamedánům. Ve francké říši pak ujal se jich arcibiskup lyonský Agobard († 840) slovy, spisy i skutky svými a opíral se hanebnému obchodu s otroky, jež tehdy Židé mezi křesťany vedli, a za podpory mnoha biskupů dosáhl účelu svého i na dvoře královském. A staroslovanská legenda připomíná zřejmě o sv. Václavu I., knížeti českém († 935), že „paroby prodávané, zvláště duchovnímu stavu, na svobodu vykupoval“, a sv. Vojtěcha, druhého biskupa pražského, kormoutilo hlavně také prodávání Židům do poroby lidí ve válkách zajatých, an jich všech na svobodu sám vykoupiti nemohl.¹⁾

¹⁾ Palacký, Dějiny národu českého, díl I., část 1., str. 236 a 266.

Než místo otroků zaujali později nevolníci, kteří prací i poslušností pánu svému patřili, ač mohli i rodinu míti a chovati. I těmto snažila se církev pomoci k úplné svobodě, ulevujíc jim trpké jejich postavení všemožně. Zákonitým jejich ochráncem byl biskup ve své diecesi, jenž měl povinnost použití veškeré své autority, aby je chránil před utiskováním a týráním krutých a tvrdých pánů jejich. Utekl-li nevolník, pronásledován od pána, otevírala mu církev kostely za útočiště, a navracela jej jen tehdaž pánovi, pakli tento přísežně přislíbil, že pomsty prost bude šetřiti života i zdraví jeho. Církev dále trestala toho, kdo nevolníka usmrtil, jako každého jiného vraha; chtěl-li dosáhnouti odpuštění, musel po 7 let — a to prvních 40 dní při vodě a chlebě — pokání konati. Církev to byla také, která mírným svým nakládáním s nevolníky dávala světským pánům dobrý příklad. Církevní nevolník měl jen tři dni v týdnu pracovati pro pána, ostatní tři byly mu ponechány k jeho vlastnímu výdělku. Kromě toho zaručovala církev nevolníkům křesťanské právo manželské, prohlásivši jejich manželství za pravá manželství, jakož i přiřknuvši jim schopnost vstoupiti v manželství se svobodnými. Rovněž tak hájila i platnost jejich manželství, uzavřených i bez souhlasu pánova. Nevolníci církevní byli při soudech církevních a později také světských připouštěni jako právní svědci i proti svobodným, a s nevolnictvím snata byla potupa, jež na něm lpěla, tím, že nevolníci se souhlasem svého pána mohli vstoupiti do stavu kněžského a v něm všech důstojností dosáhnouti. Tak na př. sám arcibiskup remešský Ebbó za časů Ludvíka Zbožného v 9. století pocházel z rodu nevolnického. Na svých statcích pak starala se církev o vymanění nevolníků nejpríhodněji tím, že poddané a pracující nevolníky v dědičné nájemníky aneb poplatné vlastníky s určitými

povinnostmi k bývalým pánům svým proměňovala, a čím dále tím více práv jim skýtala a méně povinností jim ukládala. Takto snahou a neúnavnou činností církve bylo nevolnictví vždy více omežováno a poneáhlu nahrazováno svobodným poměrem služebným.

Ano, církev vždy prohlašovala propouštění otroků na svobodu za bohumilý skutek lásky křesťanské a provázela je slavnými obřady v chrámu Páně před oltářem, jen aby jiné k podobným skutkům lásky přiměla; zejména pak doporučela nemocným pánům na smrtelném lůžku, aby poslední vůli svou šlechetným tímto skutkem okrášlili. Sama pak nešetřila ani nejskvostnějších nádob a statků k vykupování otroků a osvobozování nevolníků. Tak dle příkladu sv. Cypriana († 258) a sv. Pavlina (ve stol. 5.) poslal papež Jan IV. (640) všechny poklady církve do Dalmacie, aby za ně ujařmené tam křesťany vykoupil. Ano již na konci 12. století založen k osvobození křesťanských otroků z rukou Mohamedánů řád Trinitářů dvěma zbožnými Francouzi, Janem z Mathy a poustevníkem Felixem z Valois. Papež Innocenc III. potvrdil r. 1198 řád tento a dal mu za odznak bílé roucho s křížem červenomodrým na prsou. K vykoupení otroků jsa určen, mohl míti řád vlastní statky a sbíratí almužny od křesťanů v Evropě, aby za ně zajaté od Saracenů křesťany vykupoval. Roku 1200 přiveдено ponejprve 200 vykoupených otroků, spojených po dvou hedvábnými páskami a palmy v rukou nesoucích, jež šlechetní řeholníci vedli do Marsilie, Lyonu a Paříže, kde měli klášter při kostele sv. Mathurina. A když často nedostávalo se peněz výkupných a zajatí proto déle v otroctví čekati museli, utvořil se roku 1223 za Řehoře IX. zvláštní řád řeholníků ve Španělich, kteří křesťany ujařmené z Tunisu, z Alžíru a Maroka nejen za peníze vykupovali, ale i sami sebe na tak dlouho v zá-

stavu dávali, až by potřebná částka peněžitá sebrána byla. Řád tento založil sv. Petr Nolascus ve spojení se sv. Raymundem z Pennaforte, jehož údové dle svého zakladatele Nolaskey nazýváni byli. Jinak také nazýváni byli Mercenaři, čili řeholníky Panny Marie de Mercede, a působili tak blahodárně, že na konci středního věku papež Pius II. (1458) zvolati mohl: „Díky Bohu a církvi, otroctví nehyzdí již žádného národa v Evropě.“

Vedle odstranění hnusného otroctví ujímala se církev vždy také posvátnosti a nerozlučitelnosti manželského sňatku, o to pečujíc, aby se nezakořenilo otroctví ženy pod vládou mužovou a nevymizela důstojnost a samostatnost jejího postavení, zvláště u méně vzdělané nebo velmožné, avšak náruživé části lidstva. Tím horlivěji musela se ovšem starati o to ve středověku, kde Moslemíni nejen jihozápadní Asii, severní Afriku a odtud i jihozápadní Evropu (ve Španělsku) opanovali, nýbrž i na zříceninách řeckého císařství v nynějším Turecku se usadili. Římský dějepisec Tacit¹⁾ také připomíná mnohoženství u velmožů německých, a z dějin vlasti naší je známo, že divoká bujnost a zjevné mnohoženství některých pánů českých byly jednou z hlavních příčin, že sv. Vojtěch opustil svou biskupskou stolicí pražskou.

Za tuto nerozlučnost a jedinstvo manželství vedla církev středověká časté a usilovné boje, a nejeden papež i biskup zakoušel proto mnohá příkoří. Tak zemřel z návodu choti vévodovy sv. Kilian, biskup, missionář v okolí Würzburgském († 690), a sv. Lambert, biskup hollandský († 709), z návodu panstva. A jakými ráznými kroky a patrnými obětmi hájili papežové nerozlučitelnosti svazku manželského bez

¹⁾ Germania c. 18.

ohledu na postavení osoby, ukazuje nejlépe na př. papež Mikuláš I. (858—867), jenž se neohroženě postavil na odpor králi lotrinskému Lotharovi, když tento svou právnou manželku Theutbergu zapudil, aby pojal souložnici Waldradu. Ježto všecka umění světské politiky marně pokoušela se otrástit skálopevnou neochvějností Mikulášovou, jenž ujímal se práva a cti nešťastné Theutbergy, přitáhl císař Ludvík II., bratr Lotharův, s vojskem před Řím, jeho vojsko dobylo města, ztýralo kněze a laiky, polámalo kříže a korouhve. Než Mikuláš zůstal neochvějným. Utekl se do chrámu sv. Petra a prodléval tu, od císaře obléhán, po dva dni a po dvě noci bez pokrmu a nápoje na hrobě knízat apoštolských. Chtěl raději hladem zemřít, než se tyránovi podrobiti a svatost zákona manželského, životní zákon křesťanské rodiny, v šanc vydati. A Mikuláš zvítězil v tomto sporu, a jako on, tak zvítězili v následujících staletích Řehoř V. nad králem Robertem, Urban II. nad králem Filipem francouzským, a když v 13. století král Filip August, mocnější než všichni jeho předchůdcové, všecky páky moci své nasadil a v pohyb uvedl, by papeže pohnul k zrušení právoplatného manželství svého s královnou Ingeburgou, psal mu veliký Innocenc III., mluvě takorba jménem všech papežů minulosti a budoucnosti, tato úctou nás naplňující slova: „Poněvadž milostí Boží máme pevnou a neoblomnou vůli, neodloučiti se nikdy od spravedlnosti a pravdy, a to ani prosbami ani dary, ani láskou ani nenávisť, půjdeme dále po královské cestě, nepřikloňující se ani k pravici ani k levici, soudíce bez ohledu na osoby, poněvadž Bůh sám na osoby nehledí.“

Vskutku jen duchovnímu meči papežů děkujeme za to, že křesťanská Evropa nebyla poskvrněna knížecími haremy, že mnohoženství nenabylo vlády, že se

svatostí a nerozlučitelností manželství zároveň také palladium civilisace naší bylo zachráněno. „Kdyby starci u sv. Petra“ (t. j. papežové), praví proto vším právem známý protestant Jan Müller ve svých dějinách, „neměli žádných jiných zásluh o lidstvo, než ty, kterých si v staletém boji s náruživými velmoži k ochraně manželství vydobyli, nedávše se ani lichotivými sliby, ani vyhrůžkami, ani nátlaky pohnouti, již proto byli by na věky nesmrtelnými“.

Vedle domácího a rodinného života, jenž zakládá se především na osobní svobodě člověka a na křesťanském postavení ženy, starala se církev ve středověku také o zákonité urovnání veřejných poměrů, práv a povinností nejen mezi panovníkem a lidem, ale i mezi národy samými, čili o politické postavení jednotlivců v zemi i o práva mezinárodní. A tu především církev uváděla křesťanské názory do státní politiky u národů křesťanských, zejména v říši římsko-německé, přejíc si a pečujíc o to, aby ve všech poměrech veřejných rozhodovaly křesťanské zásady dle evangelia Kristova.

Nehledíce ke speciálnímu provádění těchto zásad, jež na rozličných okolnostech závisí a dle národů, věků, králů i papežů jednotlivých rozličné a často i chybné býti může, nutně musíme vždy s myslí nepředpoklatou uznati vznešenost velkolepé ideje této, jež nejvíce přispěla k rychlé civilisaci národů a k novověké vyvinutosti státního zřízení. Dle ní nemělo totiž v zemích křesťanských býti ani bezcitných tyranů, ani násilných samozvanců, ani nespokojených občanů a povstalců, ani libovůle panovnickovy, ani náruživosti poddaného — ale zákonitá moc a spravedlivá vláda, jakož i křesťana důstojná podřízenost a povinnost měly obě strany udržovati v obaplném přátelském

poměru — ku blahu lidstva celého. A jako viditelný zástupce Kristova evangelia a jako ochránce křesťanského práva stál tu papež, jenž isa nejvyšším soudcem ve všelikých sporech, rozhodoval s mocí svrchovanou i nad panovníky a národy v tomto ohledu. Stolice papežská stala se velkým duchovně-světským soudním dvorem rozhodčím. Papež hlásal a chránil křesťanské právo mezinárodní; urovnával mezinárodní spory; obnovoval mír mezi válčícími státy. Kdekoli se zdála víra ohrožena nebo přestoupen byl zákon mravní od urozených nebo nízkých, pozvedal papež napomínajícího a varovného hlasu svého. Ne-nalezl-li sluchu, pak trestal klatbou, ano nehrozil se ani toho, nepolepšitelné vládce prohlásiti za se-sazený a poddané jejich zprostiti přísahy věrnosti.

Lze zazlívati papežům, že v boji za nejvyšší statky, nikoli pro sobecké cíle, používali prostředků, kterých jim skýtal svět pro náboženský ideal nad-šený, jakým se jeví západ středověký? Lze jim vy-týkati osobivost nebo vyvyšování se, poněvadž po-užívali proti knížatům zásad, které v jejich době všeobecně byly uznány? Zda nebyli spíše povinni nadvládu, která jim připadla, s důrazem a úplně jak jen možno uplatniti, šlo-li dle jejich přesvědčení o to, hájiti svobody církve, chrániti čistoty víry, mír mezi národy křesťanskými a zájmy civilisace podporo-vati? Moc někdy tvoří v jistém smyslu podklad k jakési oprávněnosti. Pomysleme si jen případ: stát, řadou vy-nikajících vládců ovládaný, dobude si vůdčího posta-vení, takže se nic ve světě nepodniká bez jeho vědomí anebo proti jeho vůli. Stát takovýto bude považovati za svoji povinnost, všude zasahovati, kde právo meziná-rodní je porušováno. Každé opomenutí stalo by se na útraty jeho vážnosti. Papežové byli stavem věcí, vůlí národův a knížat, mocí veřejného mínění k tomu nutkáni, aby vstoupili v čelo evropské společnosti;

papežové měli moc, účinně vystupovati proti pohrdatelům křesťanského zákona; tato okolnost byla to, jež jim skýtala právo až k sesazování světských panovníků postoupiti.

Stane se nám to ještě pochopitelnějším, máme-li na zřeteli, že na přestupování božských a církevních zákonů, zvláště na odpad od víry, na blud, rouhání se Bohu, byly citelné časné tresty od knížat stanoveny a bezohledně pronášeny. Jako veřejné pokání od 4. až do 8. století, tak také po jeho mizení, vyobcování, trest klatby, mělo také závažné politické a světské následky. Zásada, že klatbou stížený ztrácí své veřejné úřady a důstojnosti, nečiní-li v jisté lhůtě kajicně pokání, byla všeobecně uznána. Bylo jí používáno rovněž tak na knížete jako na jednoduchého občana. Kníže, stal-li se bludařem nebo byl-li z církve vyloučen pro jiný těžký přečin a pro svoji zatvrzelost od ní odloučen zůstal, nejevil se více vhodným vládnouti nad lidem křesťanským; dle platného, veřejného práva ztratil korunu a žezlo.

Dle těchto zásad třeba posuzovati vystupování některých papežů proti panovníkům světským, jako Řehoře VII. proti císaři německému Jindřichu IV. a Innocence IV. proti Fridrichovi II. K tomu nutno ještě uvážiti vlnou a despotickou povahu Jindřichovu a Fridrichovu, o nichž německý dějepisec Leo ve svých historických přednáškách dostatečných podává dokladů, takže v tomto ohledu dobře napsal jistý protestantský historik tato slova: „Poněvadž byli ve středověku papežové, nemohl panovati více žádný Tiberius“. A strážlivá historie vděčně uznává, že právě jenom církev středověká, majíc v čele rázných několik papežů, zachránila Evropu před libovládou i bezvládou, jež blahobyť i svobodu, zákon i právo ničí, jakož i před jarmem tureckého pŕlměsíce, jenž by byl celou její kulturu potlačil. Sám z nej-

přednějších protestantských theologů doby přítomné Harnack musí doznati: „Církev římsko-katolická zachovala v západní Evropě myšlenku samostatnosti náboženství a církve proti pokusům i zde nescházejícím státní všemohoucnosti na poli duchovním. V církvi řecké náboženství... tolik se s lidem a státem sbratřilo, že nemá více samostatného místa, vyjma bohoslužbu a unikání ze světa (t. j. v klášterích). Na půdě západní je tomu jinak; náboženství a s ním spojená mravnost má svůj samostatný obor a nedá si jej uloupiti. Za to děkujeme hlavně církvi římské.“

Absolutismus panovníků mohl na západě vzniknouti teprve, když protestantská reformace podkopala autoritu papežskou a duchovní moc do rukou knížat světských vydala. Nyní teprve mohla se uplatniti zásada: Komu náleží země, ten má právo určovati náboženství (*cuius regio, illius religio*), zásada, která poddané tělem i duší libovůli zeměpána na pospas vydávala a tam to dovedla, že jednotlivé kraje Německa v době stopadesáti let šestkrát až sedmkrát věru změnit musely.

Vedle hmotných a sociálních prospěchů zbývá nám ještě povšimnouti si skutků humanity, ku blahu lidstva rozličným způsobem projevované.

Nejnázorněji jevila se láska k bližnímu v zakládání a zřizování rozličných ústavů pro chudé a nemocné, pro nalezence a sirotky, jakož i pro starce a pocestné. A k zařizování jejich vybízela církev nejen jednotlivé své údy, ale i celé řády k této službě určovala. Ve středověku pak dosáhly dobročinné ústavy tyto neobyčejného rozšíření a rozsáhlého působení. Církev vedla správu jejich sama, dohlízejíc a chráníc jich, a spolu vedle nich stavěla obyčejně hned i kláštery, jejichž členové služby tyto sami

zastávali. Tak již za časů Karla Velikého († 814) bylo jich mnoho v Německu od irských mnichů zřízeno z pobídky učeného Alkuina, načež synody v Cáchách nařizují jejich zřízení i vedle biskupských kostelů a vedle klášterů, jakož i u jeptišek, ano v každém větším městě u kostela, by tak všade všelikým potřebám lidí bylo pomoheno. Ano i o zvláštní potřeby bylo pečováno. Kdo by neznal na hoře sv. Bernarda hospic bratří dle řádu sv. Augustina, založený kolem roku 1000 od zbožného a obětavého biskupa Bernarda z Menthonu, v němž tisícové cestujících našli občerstvení a útulek? A když v 11. stol. hrozný mor vznikl, v němž jednotlivé údy těla zčernaly, usychaly a odpadaly, jakoby ohněm vypáleny, tu utíkali se mnozí ku přímluvě sv. Antonína, arcioťce poustevníků, nemoc tu ohněm sv. Antonína nazývající, a ve Francii hned zřízen byl roku 1095 zvláštní řád špitálních bratří sv. Antonína k obsluze těchto nemocných, jenž v brzku 400 klášterů po Evropě zařídil. A když v touže dobu křížáckými taženími do svaté země z východu do Evropy přineseno bylo mnoho nemocných, zařídila církev ihned veliké nemocnice pro tyto nešťastníky, v nichž je kněží i nekněží ošetřovali s nadlidským sebezapřením, jak souvěký svědek Jakub z Vitry († 1340) o tom svědčí. Ve 14. pak století povstal v Itálii z nedostatku všelikých lékáren také zvláštní řád r. 1367 Janem Columbinem, bohatým patriciem města Sieny, založený a dle svého obvyklého pozdravování (Pochválen buď Pán Ježíš) Jesuaty nazvaný; údové jeho jsouce bratry laiky žili podle řehole sv. Benedikta a zabývali se mimo obsluhu všelikých nemocných také připravováním léků. Jako ošetřovatelé nemocných těšili se veliké oblibě a získali si velikých zásluh.

Vedle dobročinných ústavů jevila se humanita ještě i jiným směrem a taktéž velmi blahodárně, hájíc i společenských práv Židů a zamezujíc neustále množící se rozepře jednotlivých křesťanů proti sobě.

Židé museli po celý středověk zakoušeti nemálo příkoří, k nimž ovšem začasť sami dávali podnět svým bezohledným chováním a zvláště svými nelidskými obchody lichvářskými. Ve Francii nutili je král Chilperich z Neustrasie a Childepert bez velikých okolků, aby se dali pokřtiti. Král Siseburt ve Španělsku nutil je rovněž ke křtu, hroze jim jinak vyhnanstvím a 100 ranami. Také jinde zakoušeli velikých nátisků, takže se na př. Židé z Marseillu a Neapole obrátili na Řehoře Velkého s prosbou o ochranu. Papež rozkázal biskupům francouzským a biskupu neapolskému, aby Židé nebyli ve vlastních svých úkonech náboženských rušeni, jakož aby získávání byli jen mírností, nikoli přísností. Nanejvýše, nařídil na Sicilii, mají býti získávání ulehčením břemen a dávek. Naproti tomu zapověděl křesťanům v Etrurii co nejprísněji, činiti z nich otroky. Podobná nařízení vydali také mnozí pozdější papežové, jako Alexander III., Klement III., Innocenc III., Innocenc IV., Řehoř IX. Byla přijata všecka do zákonníka církevního a stala se tak zákony církevními. Zejména památná jsou slova Innocence III. († 1216), jenž mezi jiným ve svém obranném spise, Židů se ujímaje, praví: „Křesťané nesmí Židy vyhubiti, aniž je bez příčiny a práva bitím trápiti, anebo bez soudního nálezu na jich život sáhati. Také nečiňte jim žádných překážek, aby v synagogách služby Boží dle svého způsobu náležitě konati mohli, a jsou-li vám poddáni, nenutíte jich v sobotu k těžké práci. Pod trestem pak vyloučení z církve nezpustošujte jejich hřbitovů a z lakoty nevyhrabujte jich mrtvol! Taktéž nenut žádný křesťan Žida ke křtu, leč by dobro-

volně a veřejně jej přijmouti chtěli, an kdo násilím pokřtěn je, nemá víry. Nebo ač nejsou křesťany, mají přece právo na naši ochranu, pod kterou je také dle příkladu našich předchůdců z křesťanské lásky vzítí chceme.“

Když se začaly vzmáhati v této době časté rozepře mezi věřícími, vzniklé z krevní pomsty, a provázeny byly i násilím a nekonečnými soudy, jež rozhodovaly se často jen pěstí a mečem, tu vystoupila konečně církev sama, vybízejíc k umírnění a ustání od všelikých různic aspoň v posvátné dny týdenní od čtvrtka až do neděle, kdy měly zbraně odpočívati a všeliké msty se odpouštěti. Církev vyžadovala však k tomu slavného slibu na místě přísahy (*treuga Dei*), a synody, zvláště ve Francii, zaváděly tento Boží mír ve století 11., rozšiřující jej na celý advent a půst, až jej Urban II. na sněmu v Klermontě r. 1095 pro celou církev i o svátcích výročních a svatých apoštolů prohlásil. Sněm Lateránský I. r. 1123 zavedl přísné tresty církevní (interdikt) na přestupníky míru toho, a na 4. obecném sněmě Lateranském r. 1215 byl již na 4 léta prohlášen. Kromě toho vydal Alexandr III. na sněmu Lateranském III. r. 1179 zákon, jenž Řehořem IX. do církevního práva byl přijat, že mnohé třídy lidí, kněží, mnichové, poutníci, kupci, cestující, rolníci s náčiním a dobyt看, jehož k práci potřebují, mají se těšiti stálému míru. Zachovávan jsa po celé jedno století, působil mír Boží výborně k ušetření krve lidské a k ušlechtnění náruživé a mstivé povahy lidí tehdejších.

Konečně nemůžeme tu nevzpomenouti četných nařízení od stolice papežské v příčině lichvy. Alexander III., Urban III., Innocenc III., Řehoř IX. a Řehoř X., Klement V., Lev X. obnovovali stále v této příčině zákonodárství církevní. Nařízení tato

byla velikou ochranou chudých proti nezřízenému vykořisťování lakotnými věřiteli, a jimi získali si papežové zajisté nároků na díky chudých.¹⁾

§ 5. Závěrečná úvaha.

Probravše takto, ovšem jen v hlavních rysech, působnost církve ve středověku na společnost lidskou, a poznavše aspoň hlavní výjevy ku prospěchu vzdělanosti a blahobytu člověčenstva, tážeme se nyní: možno právem dobu tuto nazvati dobou temnou a hrubou?

Sami nejslavnější historičtí badatelé protestantští, jako Guizot, nebo rozvášní theologové, jako Dornier, oceňují záslužně v tomto ohledu činnost církve: „Církev středověká prokázala svým časem lidstvu veliké služby“, praví Dornier, „když ujala se surových národů, vzdělávajíc mládež jejich na školách, přivykajíc dospělé pořádku a kázni; při tom však svými církevními právy a zákony křesťanské národy k zákonitému pořádku naváděla a všem ideu sjednoceného v Kristu lidstva vštěpovala.“ Zejména v oboru vědeckém nemůžeme sice požadovati oné výše a pokroku, jakého naše doba dostoupila, avšak s uznáním zaslouženým uvážiti sluší aspoň šlechetné tyto snahy a skvělé výsledky u přirovnání ke starému věku; z ohledu pak naší doby nesmíme přehlédnouti, že doba naše budovala a pokračovala na dráze středověké a že již v nejbližší příští budoucnosti vzdělanost a věda opět vyššího zdokonalení očekává. V ohledu pak sociálním a humanitním položila církev sama první základy s námahou velikou.

¹⁾ Viz Dr. Ant. Vřešťál, Lichva a úrok ve světle vřy katolické. (Vzdělavací knihov. katol. svaz. XIII.)

přes všeliké překážky od států a národů jí kladené, a vyrovnala se aspoň co do šlechetnosti snah a do vznešenosti idejí našemu věku, byť i v praktickém provádění jich někdy s kýženým výsledkem se minula.

Vedle těchto zde vytknutých chvalných stránek středověku nechceme však nikterak zamlčovati a zakrývati aneb ospravedlňovati některé temné, stinné a chybné stránky jeho, jež se nestrannému pozorovateli tehdy v různých výjevech a rozličných formách života veřejného, domácího a náboženského zřejmě objevují a k porozumění politických a církevních dějin této doby velmi přispívají. Býváť známkou každé i sebe osvěcenější doby, že vedle světla i stín, vedle dokonalosti i slabost se jeví, a jesti to ráz lidského života a povahy vůbec. Nesmíme ovšem všecky tyto nedostatky klásti na vrub církve, ježto některé udržovaly se hned od pohanských časů, nedávše se tak snadno vykořeniti, jiné pak vyvíjely se z tehdejších společenských poměrů různých národů, zakořeněny byvše v jejich povaze a životě, některé pak z nich zavinila též ovšem neprozřetelnost a libovůle, aniž proto nutně se přikládati musí zlý úmysl. Ostatně i tu třeba děliti v církvi stránku lidskou od božské a uvažovati tehdejší vzdělanost, způsob života i mravů, jakož pozorovati sluší stav společnosti lidské na počátku středověku, kde ji církev přijala se všemi zvyky, řády, obyčeji a právy, z nichž některé delší čas trpěla, mnohé aspoň zmírniti hleděla, ponenáhlu opravujíc, ušlechťujíc, odstraňujíc a lepším nahrazujíc, jiné však donucena byla ponechati na dále právě proto, že musela lidí i s lidskými křehkostmi při svém působení používati. Strízlivému badateli nesluší však, by se dal uchvátiti rychlým odsuzováním těchto smutných výjevů, ale spíše dlužno starati se o vyložení jejich původu a o spravedlivé posouzení jejich škodlivého vlivu na

společnost lidskou. Na doklad uvádíme zde některé stinné stránky.

Dříve již poukázali jsme na úzké spojení středověkého státu s církví, na křesťanský ráz vlády a všeobecně uznávanou svrchovanost papežů nad panovníky tehdejšími, potud, pokud se řídily obě strany zásadami učení Kristova; někdy však lze pozorovati, ač na škodu církve samé, že svrchovanost tato až příliš na venek vynikala, dávajíc se vésti i pohnutkami mimo církev vznikajícími a chtěíc opanovati také obory jí nepřislušné, z čehož pak nepotřebné třenice a nátisky církve v lidu povstávaly. Dějiny římsko-německého císařství a francouzské země podávají četných k tomu dokladů. Mimo to trpěla při tom i správa církve samé, jelikož mnozí její představení pro úzké spojení se státem sloučení byli s panstvem říšským, jež muselo se starati nejen o věci politické, ale i o války, čímž se účelu svého náboženského vzdalovalo.

Úzké toto spojení mezi církví a státem působilo také v jiné příčině neblaze na výkonnou moc církve, totiž na nakládání s domácími odpůrci jejími, bludaři neboli kacíři, jelikož provinění, proti církvi spáchaná, považována jsouce i od státu za zločiny, takto podporovala názor lidu, že církev snad jen státními prostředky, vězením a smrtí, autoritu a učení i řády své udržeti a podpírati hledí.

I zdá se to býti na první pohled tím podivnějším, že na jedné straně církev tak statečně hájila svobody osobní každého člověka, kdežto na druhé straně zdálo by se, jakoby přílišně omezovala svobodné přesvědčení náboženské a přísnými prostředky, násilím a mukami, všelikou odchylku od učení svého byla pokutovala. Než při tom musíme míti na paměti, že tu církev byla vedena přesvědčením,

že katolická víra je jediné pravá, že není důvodů, které by jí otrásti mohly, a že každý katolík má i milost, aby víru svou uchránil proti všem nástrahám; jeho vinou že je tudíž, jestli ji ztratí. Dle toho nemohlo vnitřní přesvědčení, nýbrž jen vzdor a tvrdost bludaře v jeho bludu udržovati. Jej k odvolání nutiti nebylo tudíž jeho svědomí poutati, nýbrž jeho vzdor zlomiti. A byl-li odsouzen k smrti, byl tento trest považován za zasloužený jednak proviněním se proti nejsvětějšímu, jednak měl odstraněním bludaře svět uchráněn býti před svedením.

Třetí stinnou stránku možno pozorovati v tom, že vedle živé, veškeren život pronikající víry nalézáme ve středověku často náťer pověřený, a to i v rouše vědeckém, jehož ani učení a nejmocnější mužové nebyli někdy prosti, zejména astrologie a alchymie a jim podobné matení rozumu i badání vědeckého, ačkoliv jednotlivci, jako Petrarka, papež Jan XXII. a jiní rázně proti tomu vystupovali.

S tímže zjevem setkáváme se i v ohledu soudním; zavládl tu v přílišné důvěře v bezprostřední zakročení božské k obhájení neviny člověka ordalie neboli soudy Boží, jako souboj, zkouška s vařící vodou, žhavým železem atd., jež tu a tam odbývány byly i za přítomnosti kněžstva. Než papežové Mikuláš I. († 867), Štěpán VI. († 891) opírali se jim, až je Innocenc VII. na sněmu Lateránském IV. r. 1215 úplně pro celou církev zakázal.

Také panovala mezi lidem v této době z pohanství zděděná víra v čáry a kouzla, k jichž potlačení povstaly koncem středověku a počátkem nové doby zvláštní čarodějské soudy. Ač již učený a osvícený arcibiskup Lyonský Agobard († 840) proti nim rázně vystoupil, podařilo se teprve učenému jezuitovi Bedřichu Speeovi († 1635) v nové době lichost oněch domněnek jasně dokázati.

Než všecky tyto stinné stránky středověku, v nichž ovšem časem i jednotliví duchovní podílu měli, ale jež konečně přece církev sama zase odstranila, nikterak nemohou převážiti bezčetné větší zásluhy její o lidstvo v ohledu náboženském, vědeckém, uměleckém, jakož i v ohledu národohospodářském, sociálním a humanitním, jejichž nástin jsme v práci své podali, a jež slovy tak případnými i v nejnovější době uznal známý protestantský spisovatel a paedagog F o e r s t e r slovy tak krásnými: „Kdo může popírati, že církev je v pravdě matkou naší celé kultury?... Nebyla to církev, která ohromné spousty úplně necivilisovaných národů barbarských v méně než tisíci letech tam přivedla, že v nich bohatá umělecká, vědecká a hospodářská kultura rozkvetla? Nebylo to právě křesťanské vzdělání, které lidi opět k tomu vychovalo, aby porozuměli jemnému obsahu antiky, když v bouřích stěhování národů stará kultura poklesla? A nevyrostla renaissance se vzácnými svými květy duševními právě uprostřed církevní kultury, jako poslední plod staletého zušlechťování vnitřního člověka? Či možno se domnívati, že takováto epocha vzniká z dneška na zítřek a není spíše poslední námahou staleté předchozí práce? Je to v pravdě laciná argumentace, klade-li se jednoduše veškerá hrubost, nad kterou přece církev jedním rázem nemohla zvítěziti, za vinu kněžím, a nikoli nepoddajnosti lidského materiálu. Rád bych věděl, zda by páni svobodní myslitelé s přirozenou etikou a s monismem ony nezkrocené kmeny za Alpami, ve Španělsku a v Británii tak rychle zcivilisovali a humanisovali! Co tu mnichové v pralesích a pouštích vykonali, je přímo nadlidské. Avšak kritisovati je vždy snazší než něco lépe vykonati, zvláště představuje-li se církev vždy jako instituce, která je ve vzduchu, a která není přes všechny svoje vyšší

síly vždy odkázána na lidský materiál stejných čeledí a kulturních států, jež má do výše povznést. Jsou-li tyto degenerovány nebo sláby, nebo ještě barbarskými nebo přílišným hospodářským rozvojem porušeny, přinesou svoje nedostatky do dotyčných institucí, ochromí jejich síly a svedou k zlořádům, aniž však to může býti připsáno na účet církve.“¹⁾

¹⁾ Citov. v Magazin für volkstümliche Apologetik 1906 čis. 8.

Galileo Galilei a jeho odsouzení.

Stalo se za našich dob modou, prohlašovati církev katolickou za nepřítelkyni pokroku, vzdělání a vědy. Církev, tak snaží se namluviti její odpůrci lidu, připravila požadavkem bezpodmínečné víry, stanovením nezměnitelných článků víry neboli dogmat pokroku vědy největší překážky a potlačovala násilnými prostředky soudu inkvisičního nepohodlná badání učenců, takže pokrok vědy jen v boji s křesťanskou, církevní a katolickou dogmatikou se uskutečniti mohl. Zřejmým toho dokladem je prý slavný a veliký přírodopysmec Galileo Galilei. Pro vědeckou pravdu, že země nestojí, jak se až do té doby všeobecně za to mělo, nýbrž že se otáčí kolem slunce, byl veliký hvězdář tento od církve žalářován, mučen a odsouzen. Galileo Galilei je tudíž, tak vítězně hlásají odpůrci církve, mučedníkem „volného myšlení“ a zároveň zřejmým dokladem katolické nesnášlivosti a zpátečnictví, postup proti němu je vítězstvím kněžské tyranie nad vědeckým přesvědčením. — Nebude tudíž zajisté od místa, povšimneme-li si klidně a zevrubněji případu Galileova. Nestranné a objektivní vylíčení celé záležitosti ukáže nám postavení Galileovo k římskému soudu víry v jiném světle, než jak je líčí odporem k Římu naplnění nepřátel církve. Před jasným svědectvím pramenů dějepisných zmizí všechny bajky a pomluvy nepřátelského stranictví. Tyto prameny dějepisné pro správné posouzení případu Gali-

leova jsou nyní každému přístupny, byly téměř současně r. 1877 uveřejněny ve Francii a v Německu dle rukopisů vatikánských. Ve Francii uveřejnil je Henri Epinois,¹⁾ v Německu Gebler²⁾ a v Itálii v nejnovější době spolu se všemi spisy Galileovými Antonio Favaro.³⁾ Na základě těchto spisů uveřejněna byla různá díla o processu Galileově, z nichž nejpodstatnější jsou: *La Question de Galilée* par H. de l' Epinois, Paris 1878, *Galileistudien* od P. Grisara, a nejnověji od profesora astronomie a vyšší matematiky na universitě gregoriánské a ředitele hvězdárny, Müllera, „Galileo Galilei und das Kopernikanische Weltsystem“ a „Der Galileiprozess (1632—1633) nach Ursprung, Verlauf und Folgen“. Freiburg 1909.

* * *

Galileo Galilei narodil se 18. února r. 1564, v den smrti velikého umělce Michelangela, v Pise, jako syn florenckého šlechtice Vincence Galilea a Julie, pocházející ze starého rodu Ammanti v Pescii. Ve Florenci, kam se rodiče po krátkém pobytu v Pise opět vrátili, nabyt Galileo prvního vzdělání a vyučování v řečech, v kreslení a v hudbě. Znamení pokroky, jež Galileo činil „ve ctivosti a ve vyučování“, pohnuly otce, že syna svého věnoval studiu, jakkoli byla rodina více požeňována dítkami než statky časnými. Dbaje praktického hlediska, vyvolil otec pro syna studium lékařské. Než studium toto nedovedlo jinoha, jehož mysl a vlohy klonily se více k mathematice a mechanice, trvale upoutati. Sku-

¹⁾ Les pièces du Procès de Galilée. Rome et Paris 1877.

²⁾ Die Akten des Galileischen Processes nach der Vatikanischen Handschrift herausgegeben. Stuttgart 1877.

³⁾ Le opere di Galileo Galilei. Firenze 1890—1907. 20 svazků v malém foliu.

tečně také Galilei vždy více obracel se k mathematice, s kterou se seznámil za návodu dvorního matematika florenckého Ostilia Ricciho, a to proti vůli svého otce. Tento také jen nerad svolil ke změně povolání synova; nicméně brzo ukázalo se, že volba nebyla chybnou.

Poněvadž otec pro nedostatek hmotných prostředků syna dále na studiích v Pise vydržovati nemohl, musel se Galileo r. 1586 navrátiti do svého domova. Než i ve Florenci pokračoval v mathematických a fysikálních studiích a zahloubal se zejména také do studia starých spisovatelů. Četba Archimeda přivedla jej na důležitý nález váhy hydrostatické. Rychle šířila se odtud jeho sláva. Za pobytu v Římě r. 1587 seznámil se Galilei s učeným jesuitou Claviem, s jinými váženými učiteli vstoupil ve styk písemní a stal se na doporučení jednoho z nich, marchesa del Monte, r. 1589 professorem matematiky v Pise u věku 25 let.

Skvělého postavení se mu v tomto úřadě, s nímž spojeno bylo jen 60 skudi (asi 150 korun) ročního platu, ještě nedostalo. Nicméně Galileo věnoval se ihned čilé duševní tvorbě a objevil zde zejména zákony volného pádu těles. Známa nakloněná věž Pisanského domu sloužila mu při tom k pokusům. Jeho horlivost pro nové objevy byla však u Galilea spojena také s odporem proti dosavadní metodě, užívané při řešení přírodovědeckých úloh. Galilei, odchýliv se od zásad vládnoucí dosud filosofie Aristotelovy, která snažila se podstatu věcí určit z jejich jména a pojmů, používal pozorování a pokusu, aby induktivní cestou dospěl k správným závěrům a zákonům. Dle jeho pevného přesvědčení lze naléztí pravé zákony jen v knize přírody, a nikoliv v knize Aristotelově. Tyto zákony, uvedeny na formule mathematické, obsahují pak pravdu

neochvějnou a nepopíratelnou. Vskutku také, čteme-li jeho spisy, oživené různými příklady ze všech oborů přírody, pochopíme snadno vliv, který měly na přítele i nepřítele.

Neméně pochopitelné je také, že Galilei jevil se tehdejšími filosofům a přírodovědcům jako revolucionář. Jestliť vždy tak těžko zřící se náhle starých, zamilovaných názorův a zvyků, dvojnásobně obtížno je to však, běží-li o základy vědy, jež třeba opustiti. Odtud nevole a prudká opposice ostatních profesorů přírodovědy na universitě Pisanské proti Galileovi, kterou posléze dosáhli, že Galileo zřekl se professury a vrátil se do otcovského domu ve Florenci. Tím se však jeho postavení zevnější jen zhoršilo. Neboť právě tehdy (v červenci 1591) zemřel jeho otec, zanechav četnou rodinu v nuzných poměrech. Galileimu připadla nyní starost o matku a tři sourozence, bratra a dvě sestry, která jej odtud mnoho zaměstnávala. Z této tísně vysvobodil jej opět šlechtitný příznivec římský del Monte. Na jeho doporučení povolala jej republika benátská r. 1592 na stolicí matematiky na universitu v Padově. Počátečný plat, s místem tímto spojený, byl 280 K, vzrostl však ponenáhlu na 2000 K.

Dne 7. prosince 1592 zahájil Galilei svou činnost učitelskou skvělou řečí, která všeobecnou vyvolala pozornost. Brzo shromáždil u svých nohou značný počet posluchačů z blízka i z dáli a nabyl tu rychle veliké slávy rozličnými spisy, jakož i důležitými novými vynálezy, jako na př. thermoskopu, předchůdce to teprve později vynalezeného teploměru.

Za tohoto jeho působení v Padově objevila se také poprvé jeho náklonnost k systému Koperníkovu na poli astronomickém. Náзор tento, jak známo, záležel v tom, že slunce stojí a země

se pohybuje. Ostatně nebyl Koperník první, který názor tento pronesl, nýbrž v dobách starých vyslovil jej již Pythagoras a ve středověku učený Mikuláš z Cusy, narozený v Treviru r. 1401. Ve svém spise *De docta ignorantia*, věnovaném r. 1445 kardinálovi Caesarinimu, tvrdil Mikuláš z Cusy skutečnost pohybu země kolem nepohyblivého slunce, což nikterak nebylo překážkou, aby se mu nedostalo r. 1448 klobouku kardinálského. Koperník, narozený v Toruni r. 1474, teprve r. 1500 jako professor matematiky v Římě přednášel názor tento před 2000 žáky a hájil jej proti námitkám, poukazuje mezi jiným na to, že Písmo sv. na oněch místech, kde je psáno, že slunce se pohybuje a země stojí, obecnému názoru a způsobu mluvy se přizpůsobuje, a že nezjevuje nějakého článku víry, ježto účelem nadpřirozeného zjevení není učiti lidstvo vědám přírodním. Na přání mnoha učenců, biskupů a zvláště kardinála Schomberga, dominikána, biskupa v Kapui, vydal Koperník r. 1543 svůj pověstný spis *De revolutionibus siderum*, „O pohybech těles nebeských“, a věnoval jej papeži Pavlovi III. V něm předkládá již formálně nauku o pohybu země. Avšak vydavatel Ondřej Osiander předeslal spisu předmluvu, v níž psal, že theorie tato byla předložena pouze jako domněnka neboli hypotéza, aby usnadnila studium astronomie a objasnila vysvětlení zjevů nebeských. Pod rouškou tohoto výkladu kniha Koperníkova nevzbudila mnoho odporu u stoupenců Aristotelových.

Galilei nehlásil se však k systému Koperníkovu s počátku hned veřejně, nýbrž pouze v listech soukromých. Dne 30. května 1597 psal Mazzonimu, že názor Pythagorův a Koperníkův považuje za pravděpodobnější, než Aristotelův a Ptolomeův, a vyvracel v něm některé důkazy Mazzoniho pro systém

Ptolomeův. V listě k slavnému hvězdáři Keplero-
vi ze dne 4. srpna 1597 prohlašuje se vřele za
dlouholetého přívržence systému Koperníkova, a ozna-
muje, že má proň důležité důkazy, kterých však
nemůže uveřejniti, poněvadž nechce sdíleti osudu Ko-
perníkova, jenž u některých sklídl nesmrtelnou slávu,
u většiny však jen posměch a potupu.¹⁾ Touto zdrže-
livostí jednal Galilei moudře, neboť nebyl ještě tehdy
s to, aby podal pro systém důkazů nezvratných.
Teprve později nové objevy a nová pozorování po-
skytly mu potřebný materiál.

Nové tyto objevy a pozorování byly umožněny
vynálezem neočekávané pomůcky, dalekohledu.
Jeho vynálezci jsou Zachariáš Jansen a Hans Lippers-
hey v Holandsku r. 1608. Zprávy o velkolepém
tomto vynálezu šířily se rychle a již na konci r.
1608 došly i do Benátek. Galilei, uslyšev je, sestavil
si dle nich dalekohled sám. Jedné noci rozřešil
problém, druhého dne sestavil nástroj. V brzkou užil
ho též k pozorováním astronomickým na nebi. Celá
řada významných objevův odměnila jeho námahu; od-
halil tímto ještě dosti nedokonalým nástrojem uče-
nec padovský za následující zimy řadu významných
tajemství jak v našem systému slunečním, tak i ve
světě stálic. Plným právem mohl napsati na počátku
svého díla, nazvaného *Nuntius sidereus*, r.
1610: „Veliké věci předkládám v tomto malém pojed-
nání k úvaze těm, kdož o přírodě uvažují, veliké věci,
pravím, jak pro výtečnost předmětu samého, tak
také pro jeho dosud neslýchanou novost a také pro
nástroj, kterým se tyto věci našemu pozorování na-
skýtaly.“ Viděltě nerovnosti a kraterovité prohlube-
niny povrchu měsíce, poznal složení mléčné dráhy
z četných; hustě nakupených hvězd; zvýšil počet

¹⁾ *Opere* t. VI. p. 11.

plejad ze 7 na 36, jakož i vůbec počet hvězd k Orionu náležejících na 500. V lednu r. 1610 následovalo objevení čtyř trabantů (měsíců) Jupiterových, jež ke cti svého příznivce Kosmy II. z Toskány nazval „suhvězdím medicejským“; konečně v červenci téhož roku objevil nepravidelnou podobu Saturnovu, které ostatně nevysvětloval s počátku prstencem Saturnovým, nýbrž sveden nedokonalostí svého nástroje, považoval za trojhvězdi mezi sebou spojené, takže s počátku novému zjevu dával jméno — planeta ter-geminus. K tomu druží se ještě rozdíl mezi oběžnicemi a stálicemi v dalekohledu. Oběžnice mají přesně kulatou podobu jako měsíc, stálice mají třpytivé světlo i v dalekohledu.

Dojem těchto nových objevů na učený svět tehdejší sotva si lze představit. Jedni nechtěli vůbec v ně věřit a do dalekohledu nahlédnouti, poněvadž „sklu“ nedůvěřovali, druzí byli zcela u vytržení nad novým světem. Všude, i do Německa musel Galilei posílati dalekohledy. Kepler, jenž sám s počátku také poněkud pochyboval, ale pak četbou spisu Nuntius Sidereus byl přesvědčen, dal již v květnu Nuntia tisknouti a napsal obranu proti hanopisu, který proti Galileovi vydal Horky, služebník hlavního odpůrce Galileova, professora Maginiho v Bologni.

Všecky tyto objevy utvrdily Galileea v přesvědčení, že jedině systém Koperníkův skutečné povaze věci odpovídá a poskytly mu nových prostředků na jeho obhájenou. Zejména objev trabantů Jupiterových ukazoval tu jasně pohyby, jak je Koperník pro celý systém sluneční přijímal.

Tím opět značně vzrostla sláva šťastného objevitele a pomohla mu k změně jeho postavení, což opět mělo pro další jeho působnost význam dalekosáhlý. Velkovévoda Kosimo II. jmenoval jej dekretem ze dne 12. července 1610 svým dvorním mathe-

matikem a filosofem, jakož i prvním profesorem matematiky na vysoké škole v Pise s platem 1000 skudi, avšak bez závazku tam bydlet a přednášet. Galilei usadil se nyní ve Florenci, kde ponejvíce prodléval. Zde brzo po svém příchodu učinil Galilei nový, důležitý objev, totiž objev střídavé srpovité podoby Venuše a Marsu. Tím bylo jasně poznáno, že oběžnice jsou koule, které po jedné straně osvětluje slunce a které ze země pozorovány dle různého stanoviska, jež země zaujímá na své dráze, ukazují střídavé osvětlení, jakmile je lze dostatečně silným dalekohledem pozorovati. V této době Galilei pozoroval poprvé skvrny na slunci, objev to ostatně, který jemu samému nepřísluší, nýbrž jehož čest sdílí s Janem Fabriciem v Holandsku a s ingoldstadským jesuitou Scheinerem. Z pohybu skvrn slunečních soudil však Galilei, že i slunce se točí. Toto otáčení dokazovalo, že také slunce má podobu koule a podporovalo tím rovněž systém Koperníkův. Galilei stal se ponenáhlu skutečně také jeho vášnivým obhájcem.

Na druhé straně nescházeli však učenci staré školy, kteří tvrdošíjně pochybovali nebo ignorovali nebo dokonce i tupili nové veliké objevy. Julius Libri v Padově zemřel na sklonku r. 1610 po opětovaných protestech „proti pošetilostem svého kollegy“, aniž nahlédl do dalekohledu, jediného možného to prostředku k jejich potvrzení. Cremonino da Cento, rovněž v Padově, setrval ve svém odporu ještě déle.

Poněvadž i v Římě mínění o Galileových objevech se rozcházela, pozvali jej přátelé jeho k návštěvě, aby lidi nepřívětivě smýšlející poučil a dobře smýšlející upevnil. Tohoto pozvání použil Galilei tím ochotněji, poněvadž Dominikáni v jeho okolí chystali se prohlásiti systém Koperníkův za odporující Písmu sv. Záleželo tudíž přehorlivému hvězdáři jak pro

vlastní čest, tak pro pokrok vědy, mnoho na tom, dosáhnouti pro nový názor přímého schválení papežského. Tato snaha přispěla značnou měrou k tomu, že ukvapený a neopatrný astronom zapleten byl do kolísí. Galilei byl to sám, jenž zavedl církevní soudce s jejich filosofickými a theologickými názory více méně násilně na pole otázek přírodovědeckých, neboť s počátku nebylo u nich ochoty do nich se vměšovati.

Na cestu do Říma vydal se Galilei na konci května 1611, opatřen nejlepšími svými důkazy, dalekohledy. Přijetí dostalo se mu tu velkolepého. Princ Cesi, zakladatel akademie dei Lincei, a kardinál del Monte přijali jej s otevřeným náručím, čtyři astronomové koleje římské, P. P. Clavius, Grimberger, Malcozzo a Lembo, přidali se k jeho názoru o oběžnicích, jež objevil. „Všichni jsou pro mě,“ psal Galilei sám, „zvláště otcové jesuiti.“¹⁾ Papež Pavel V. přijal slavného hvězdáře co nejblahoskloněji a kardinál Maffei Barberini, pozdější papež Urban VIII., slavil ve verších zásluhy nového objevitele a poslal mu četné srdečné listy, mezi nimi list ze dne 11. října 1611, v němž praví: „Lidé velkého významu, jako Vy, zasluhují dlouho žítí v zájmu veřejném.“²⁾ Také k učenému kardinálovi Bellarminovi pronikla zvěst o pozoruhodných objevech Galileových, a učenci řádoví, kterých se dotazoval na jejich správnost, potvrdili mu ji v dobrém svém zdání ze dne 24. dubna. K přímému veřejnému jednání o systému heliocentrickém za tohoto pobytu Galileova v Římě nedošlo. Také nedá se dokázati domněnka některých novějších badatelů v otázce Galileově, jakoby florencký učenec již tehdy se stal podezřelým římské inkvisici a podnět jí dal k vyšetřování. Po třech měsících Gali-

¹⁾ Le Opere t. XVI. p. 250.

²⁾ Le Opere t. VIII. p. 173.

lei opustil Řím, aby velkolepými výsledky povzbuzen pokračoval na své skvělé dráze.

Avšak zatím co názor Koperníkův ve skromném rouchu pouhé domněnky, jak ji Osiander bez vědomí umírajícího Koperníka světu předložil, po sedmdesáte let byl klidně trpěn, změnily se nyní poměry. Postupem sedmdesáti let byla myšlenka Koperníková tu a tam vědecky zkoumána a vznikal proti ní odpor i na poli vědeckém. Připouštělo se ovšem, že zjevy nebeské samy o sobě dají se vysvětliti a vypočítati zcela dobře dle názoru Koperníкова. To připouštěl již starý Ptolemeus. Žádná *a s t r o n o m i c k á* skutečnost nebyla novému systému v cestě, závažné námitky pronášela však tehdejší fyzika. Právě tyto námitky jsou to, jež přivodily kollisi s římskou inkvisicí.

Tehdy totiž nebyla ještě známa okolnost, že vzduch atmosferický je podroben zákonům tíže a jako moře přísně vázán na zeměkouli, pohybuje se s naší zemí. Tehdy mysliło se, že celý prostor světový až do krajů hvězdných je naplněn vzduchem. Jakmile tudíž byla řeč o pohybu země, nedovedli si lidé, tímto názorem v blud uvedeni, věc jinak představití, než že tento pohyb děje se ve vzduchu klidně stojícím, tak asi jako ryba mořem pluje, jako vystřelená koule vzduchem sviští a otáčené kolo v něm lomozí. Tato myšlenka nalézala tudíž v odporu vzduchu nepřekonatelnou překážku, přijati tak nepochopitelně rychlý pohyb země v bludně předpokládaném moři vzduchu vesmíru. Přátelům nového systému bylo odpovídáno, jak již Ptolomeus učinil: Kdyby byl pohyb země pravdivý, bylo by nezbytně pozorovati stále prudké proudění vzduchu na zemi. Poněvadž již malá koule ostře vystřelená působí ve vzduchu svištění, musel by nepochopitelně rychlý pohyb veliké zeměkoule působiti ohromný hluk. Kromě

této bouře, kterou nutně působí pohyb země, musela by býti ještě pozorována druhá, podobně velká bouře vzduchu, působená denním otáčením se země. Tato nepřetržitá bouře by nedovolila, aby člověk na nohou stál, strom v zemi zůstal a budova odporovati mohla: vše bylo by odvanuto, ano bouře tak ohromná byla by již dávno celou zeměkouli hladce obrousila. Poněvadž však všechny tyto zjevy se nenaskýtají, je v tom důkaz nejjasnější a nejpádňější o naprostém klidu země ve vzduchu, a zjev dne a noci může býti jen způsoben skutečným a zraku patrným otáčením se slunce a nebeské klenby kolem země.

Další námitka proti pohybu a otáčení se země spatřována byla v tom, že těleso kolmo vzhůru do vzduchu vyhozené na témže místě padá na zemi. Kdyby byla zeměkoule skutečně v pohybu, musela by se v sekundách letu vzhůru a padání dolů zeměkoule ve svém nepochopitelně rychlém pohybu daleko vzdáliti od bodu ve světovém prostoru, na němž předmět do výšky byl hozen, takže by spadl na místě docela jiném. Hodí-li se na voze rychle ujíždějícím předmět kolmo do výše, nepadne nikdy na vůz, nýbrž na onom místě cesty, kde se vůz v okamžiku vyhození právě nalézal.

Podobně bylo poznamenáváno, že kdyby měl Koperník pravdu, musela by koule od východu na západ vystřelená mnohem dále letěti, než koule se stejnou silou vystřelená od západu na východ, poněvadž tato poslední s rychlým pohybem země jde v stejném směru. Dále musela by každá, dobře mířená rána chybiti, poněvadž cíl v době výstřelu se zemí na východ se pohybuje; severní odchýlil by se na levo, jižní na pravo. Výstřel na západ trefil by terč příliš hluboko, výstřel na východ příliš vysoko.

Tak jevil se tudíž nový názor přes souhlas se zjevy nebeskými v odporu s fakty na zemi.

Zatím co Galilei o sedmdesát let později svými objevy na nebi podal ovšem podstatná nová svědectví pro pohyb země, zůstal i on, jako Koperník, bez rady vůči zmíněným faktům fysiky a pozorování na zemi. Teprve po smrti Galileově objevil a vysvětlil jeho žák Torricelli působnost tíže vzduchu atmosférického, a tím zmizely nepochopitelnosti, jež v cestě byly Kopernikovskému tvrzení o pohybu země se strany fysiky a zjevů zemských. Ne vzduchem a proti odporu vzduchu pohybuje se země na své dráze a ve svém denním otáčení se; celá atmosféra v poměrném klidu, jakož i moře účastní se na pohybu zeměkoule, aniž se odchylovaly a kladly odpor. Předměty od země vzhůru vržené zůstávají v atmosféře a pohybují se za svého stoupání zároveň v každém okamžiku, zůstávajíce pod vlivem tíže, t. j. přitažlivosti země spolu se zeměkoulí, takže v témže směru ku středu země setrvávají a padají, ve kterém vzhůru vystupovaly. Tak dosahují opět téhož bodu země, z něhož vystoupily, vystoupily-li skutečně kolmo. Jen nepatrná odchylka na západ byla při značné výši pozorována.

Než všeho toho Galilei se nedožil, a na námitky, které odpůrci jménem fysiky činili, neměl odpovědi uspokojivé. Tu přidržoval se jen dohadů Kopernikových, přijímaje zcela libovolně současný pohyb nižší vrstvy vzduchu s otáčením se země. Za důvod současného pohybu nižší vrstvy uvádí zcela všeobecně příbuznost nižšího vzduchu se zemí, poněvadž v něm obsaženy jsou kouř a jiné zemní látky. Dle Galilea sáhá tato spolu se pohybující vrstva až asi do výše hor, takže vlastně byla by strhována zcela mechanicky nerovnostmi koule zemské. Správná myšlenka zůstala zde bystrému jinak pozorovateli skryta.

Neúnavná horlivost, s kterou Galilei po svém návratu z Říma nový názor šířiti se snažil, podně-

covala také jeho odpůrce. Jejich odpor v oné době, při úzkém spojení přírodní filosofie a theologie, musel se však státi Galileovi nebezpečným, jakmile byl přenesen na pole theologické. Pokušení to bylo pro odpůrce Galileovy na snadě. Nelze se také diviti, že pokušení tomu brzo podlehli. Galilei snad jich příliš rychle a daleko následoval; každým způsobem nepočínal si však s náležitou opatrností a obezřetností.

Podnět vlastní k boji dal florencký mnich Sizi, jenž r. 1611 v Benátkách uveřejnil spis proti knize Galileově *Nuntius Sidereus* a z části theologické důvody uváděl. Galilei neodpověděl, nýbrž spokojil se napsáním několika veršů Ariostových na zadní straně titulního listu; k opatrnosti byl však přece napomínán.

Makavějšího rázu nabyly theologické pochybnosti proti nové nauce ve Florenci samé. V poradě, konané za předsednictví arcibiskupa Marzia de' Medici, bylo uvažováno, jak by bylo lze vystoupiti proti Galileimu v nauce o pohybu země nebo v jiném bodě. Jeden z přítomných prosil docela jistého kazatele, aby o těchto zvláštních věcech na kazatelně pojednal. Ostatně v listě ze 16. prosince 1611, ve kterém malíř Cigoli z Říma o tom zprávu Galileovi podává, nevyskytá se obžaloba, že svou naukou napadá bibli, nýbrž že kazatel má jen říci, že Galilei tvrdí věci podivné a výstřední. Přejít na pole biblické byl ovšem pro kazatele na snadě. Galilei nepřikládal sice věci zvláštní důležitosti, psal však nicméně přece po několika měsících kardinálovi Contimu do Říma, aby mu objasnil poměr jeho nauky k Písmu sv. Kardinál odpověděl mu 7. července 1612, že Písmo sv. je zásadám peripatetickým o nezničitelnosti nebe spíše na odpor než nakloněno; jinak však že je tomu s naukou o pohybu země, vysvětluje-li se Písmo sv. dle obyčejného způsobu mluvy, od čehož bez potřeby a nutnosti nesmí se ustoupiti.

Až dosud Galilei ani ve spisech ani v listech svých nedovolával se Písma sv. Nyní však nastal obrat, který jej pohnul, vydati se speciálně na toto pole. Při hostině, kterou velkovévodský dvůr v Pise uspořádal, projevil professor fysiky Boscaglia velkovévodkyni matce Kristině svoje pochybnosti o poměru nové nauky k Písmu sv. Professor Castelli, žák a příznivec Galileův, pojednal po hostině na přání velkovévodkyně Kristiny o těchto pochybnostech a přesvědčil téměř všechny hosty. Boscaglia sám nepromluvil při tom slova a velkovévodkyně matka zdála se Castellimu jen odporovati, aby slyšela jeho názory. Castellimu dostalo se u dvora největší pochvaly a vyzvání, aby o celé věci Galileimu podal zprávu, což tento také 14. prosince 1613 učinil. Poněvadž Galilei kromě toho o věci i ústní zprávu obdržel, byl tím povzbuzen o věci přemýšletí a pochybnosti pronesené rozptýliti. Tak povstal pověstný a osudný list ze dne 21. prosince 1613 ke Castellimu, jenž v mnohých opisech byl rozšiřován a zřejmě obhájení nauky Koperníkovy obsahoval. Galilei snažil se nauku Koperníkovu i theologicky hájiti přiměřeným vysvětlením biblických míst, jež se zdála býti nauce této na odpor. Exegetická pravidla, která v listě svém Galilei, navazuje na svaté Otce a na sv. Tomáše, na vysvětlenou obtíží podává, jsou správná a dnes téměř všeobecně přijatá. Pravda Písma sv. je mu nedotknutelnou, ne však pravda jeho vykladatelů. Slova Písma sv. nesmějí býti brána vždy doslovně, poněvadž by jinak povstaly nesrovnalosti, ježto se Bohu přikládají vášně, nohy, ruce atd. Přizpůsobilo-li se v těchto věcech Písmo sv. populárnímu názoru, lze předpokládati, že i v otázkách přírodně-filosofických používá populárního způsobu mluvy, poněvadž se jich dotýká jen příležitostně a na př. ani všech oběžnic nejmenuje. Ve věcech spásy

třeba se bezpodmínečně podrobiti Písmu sv., ve věcech přírodních však, jsou-li bezpečné důkazy, musí býti výklad dle těchto podáván.

Ačkoli Galilei jen donucen na pole biblické se vydal a Albert Veliký, Raymund ze Sabunde a jiní podobných zásad se zastávali, přece musel tento list hněv odpůrců ještě více stupňovati. P. Caccini, řeholník z řádu sv. Dominika ve Florenci, uvedl předmět na kazatelnu ve chrámě Santa Maria Novella. V přednáškách mu uložených z Písma sv. dospěl čtvrtou neděli adventní k 10. hlavě knihy Josue, kde spisovatel svatý připomíná zázrak, vykonaný Hospodinem na prosbu Josuovu: Sol ne movearis — Slunce se nepohybujž! Řečník použil této příležitosti a vyslovil se proti systému Koperníkovu, hájenému a hlásanému Galileiem, že slunce je středem světa a proto nehybné.¹⁾ Caccini ještě připojoval, že názor tento nedá se srovnati s věrou katolickou, poněvadž odporuje různým textům Písma sv. a je téměř haeresí.²⁾ Kázání vyvolalo veliké vzrušení a představený Dominikánů živě litoval této příhody.³⁾ Žáci Galileiho žádali jesuitského kazatele při chrámu katedrálním, aby mluvil na kazatelně proti Caccinimu, což však tento na radu jednoho ze svých bratrů řeholních odmítl. Caccini považoval naproti tomu za svou povinnost učiniti oznámení inkvisorovi florenckému, ježto se mu zdálo, že někteří žáci Galileovi pronášejí nebezpečné nauky. Galilei chtěl si naproti tomu stěžovati u duchovní vrchnosti na Cacciniho, obdržel však od knížete Cesiho dobré zdání, které k největší opatrnosti napomínalo a radilo pohnouti s pominutím otázky theologické matematiky ke stížnosti u arcibiskupa pro urážku,

¹⁾ Gebl er, Die Akten des Prozesses, str. 25.

²⁾ Quasi che heretica. Gebl er, op. c., str. 26.

³⁾ Le Opere t. VIII. p. 337.

jejich vědě učiněnou. Pozoruhodná je při tom poznámka Cesiho, dle níž kardinál Bellarmin mu řekl, že považuje názor Koperníkův za haeretický, a že pohyb země je nad všelikou pochybu proti Písmu sv. Jak dalece bylo uposlechnuto tohoto napomenutí, nevíme.

Celá záležitost vstoupila v brzku do nového stadia. Dominikáni od sv. Marka, podrážděni listem „Galileistů“ ke Castellimu, ve kterém hlásáno bylo otáčení se země a mnohá podezřelá a odvážná tvrzení o Písmu sv. byla přednášena, hledali pomoci v Římě. Dne 5. února 1615 zaslal P. Lorini, učitel Cacciniho, kardinálovi Sfondratimu, praefektovi kongregace Indexu, oznámení, přiloživ zároveň opis listu ke Castellimu. Jméno Galileovo v oznámení uvedeno nebylo, Galileisté prohlašováni za lidi v celku řádné a za dobré křesťany, ale za poněkud přemoudřelé a tvrdošíjné ve svém mínění. Vůbec mluví prý s úctou velmi malou o svatých Otcích a o sv. Tomáši a šlapou po filosofii Aristotelově. Na konci zmiňuje se Lorini ještě o přednášce svého řádového bratra Cacciniho.

Tím začal proces Galileův před kongregací Indexu. Vyšetřování kongregace postupovalo velmi pomalu. Dne 19. března 1615 byl předvolán na rozkaz papežův Caccini. Dostaviv se následujícího dne do paláce sv. Officia, podal obsáhlé svědectví. Ač o jednání tribunálu inkvisičního bylo zachováváno jako vždy tajemství, dověděl se Galilei přece něco o tom, co se dalo, a byl tím značně znepokojen. Jeho přátelé v Římě žili naproti tomu v nejbezpečnější důvěře a nemohli pochopiti jeho nepokoj. Dle nich vyšel celý hluk od několika osob, proti Galileimu nepřátelsky smýšlejících. Ano jeden z nejlepších jeho přátel Msgr. Dini psal 16. května 1615, že na odsouzení systému Koperníkova nelze ani mysliti. Ať

se jen Galilei ozbrojí dobrými důvody z Písma sv. a z matematiky; mnozí budou mu jistě vděční. Jak slyší, jsou i četní Jesuité tohoto názoru, třeba že ještě mlčí. Odtud lze pochopiti, že Galilei pojednání již dříve započaté o poměru mezi Písmem sv. a vědou přírodní ve formě listu k velkovévodkyni matce Kristině dokončil. Galilei rozprádá tu dále myšlenky, v listu ke Castellimu vyslovené. Úvod je neobyčejně opatrný. Galilei podává historický přehled a ujištění o svém dobrém katolickém smýšlení a o své ochotě podrobiti se soudu církve. V dalším uvádí místa ze spisů sv. Augustina, Jeronýma, Tomáše atd., aby ukázal, že Písma sv. ve věcech přírodovědeckých nesmí býti používáno za důkaz. A v tom má zajisté pravdu. Neboť v tom vyslovuje totéž, co řekl kardinál Baronius, od něho citovaný: „Duch sv. nás chtěl poučit, jak se jde do nebe, a nikoli, jak nebe jde.“ Ve svých důsledcích zachází však Galilei přece příliš daleko; omezujef obor theologie tak, že by, na svém královském trůně sedíc a nejvyššími problémy se zabývající, neměla žádného vztahu k jiným vědám. To byl požadavek netoliko pro tehdejší dobu upřílišněný, nýbrž musel by vůbec vésti k úplnému odloučení mezi náboženstvím a vědou. Lze tudíž snadno pochopiti, že tento obhajovací spis tehdy spisovateli více uškodil než prospěl.

Znepokojující zprávy, jež znovu k sluchu Galileiho dospěly, pohnuly velikého astronoma v měsíci prosinci 1615, odebrati se do Říma. Doufal, že tak zmaří výpočty svých odpůrců. „Odhalím jejich úskoky,“ psal 20. února 1616, „postavím se proti nim a zabráním každému prohlášení, z něhož by mohlo vzniknouti pohoršení pro církev.“¹⁾ I tentokráte dostalo se mu v Římě laskavého přijetí. Jeho důkazům

¹⁾ Le Opere t. VI., str. 225.

pro nový systém světový popřáváno namnoze ochotně sluchu. Mnozí kardinálové byli mu nakloněni a Galilei se těšil, že mu byla dána příležitost agitaci proti jeho nauce a o sobě udržovanou zastaviti. Sám Caccini musel se podrobiti smíření. Ne tak příznivě jako s jeho osobou, měla se věc s jeho naukou. Proto považoval Galilei za svoji povinnost zůstatí v Římě; doufal, že při vyšetřování bude moci poskytnouti svoji pomoc. Při tom však vystupoval i velmi neopatrně. Osobní úctou, jež mu byla prokazována, stav se odvážným, oddával se naději, že papež názor Koperníkův přímo jako správný svatým Officiem potvrdí. Florencký vyslanec v Římě stěžuje si v listě ke svému dvoru do nerozváženosti Galileovy a poznamenává: „Tento muž připraví nám svým vystupováním největší rozpaky.“

Když pak skutečně přes všechny námahy věc nepostupovala, jak si Galilei přál, roztrpčil se proti svým odpůrcům, hledal v jejich jednání nepoctivé pohnutky a doufal, že mu Bůh, jako dává milost podvody nepřátel odhaliti, tak i síly poskytne jim odpírati. S větší horlivostí než opatrností doháněl věc k církevnímu rozhodnutí. Zdali by vše bylo jinak dopadlo, kdyby se byl Galilei dle rady přátel choval klidně, lze těžko říci. Rozhodnutí muselo býti učiněno dle stavu věcí, v nálezu příznivý nové nauce mohl snad věřit jen Galilei a jeho přátelé. Ukvapená horlivost Galileova odpůrce jen podráždila a spor přiosťřila, ale k procesu podnětu nedala, ani jeho zastavení nezpůsobila.

Dříve než Galilei tušil, blížilo se nepříznivé rozhodnutí. Dne 19. února 1616 obdrželi theologové sv. Officia, tak zvaní kvalifikátoři neboli znalci při zkoumání podezřelých spisů, dvě věty ze spisů Galileových o skvrnách slunečních, aby o nich podali dobrozdání:

1. že slunce je středem světa a proto úplně bez lokálního neboli místního pohybu;

2. že země není středem světa a že není nepohyblivá, nýbrž že se točí kolem sebe (své osy) denním otáčením se.¹⁾

Kvalifikátorové konali sezení dne 23. února, a následujícího dne, 24. února, prohlásili své dobré zdání. První věta, že slunce stojí, byla v dobrozdání jejich prohlášena za pošetilou a absurdní v ohledu filosofickém a přímo haeretickou, pokud výslovně odporuje četným místům Písma sv., dle vlastního smyslu slovního a dle obecného výkladu a smyslu sv. Otcův. a učených theologů. V příčině věty druhé o dvojím pohybu země prohlásili kvalifikátorové rovněž jednohlasně, že, filosoficky vzata, je absurdní a bludnou, že je proti Písmu sv. a ve smyslu theologickém, ne-li právě haeretickou, přece nejméně aspoň bludnou ve víře (*erronea in fide*). V aktech procesních připojena jsou poté jména 11 konsultorů.

Dne 25. února konali sezení kardinálové inkvi-
sitoři za předsednictví papeže Pavla V. V sezení
tomto čtena byla „*censura* vět matematika Galilea“,
načež papež uložil kardinálovi Bellarminovi, by
předvolal Galilea a ho napomenul, by se zřekl
svého názoru o nepohyblivosti slunce a pohybli-
vosti země. Odepřel-li by uposlechnouti, měl mu ko-
missař před notářem a svědky oznámiti rozkaz, aby
ani ústně ani písemně nepřednášel této nauky a
domněnky, ani jí nehájil a o ní nepojednával; jestliže
by se nepodrobil, má býti uvězněn: *ut omnino absti-
neat huius modi doctrinam et opinionem docere aut*

¹⁾ Sol est centrum mundi et omnino immobilis motu locali. Terra non est centrum mundi nec immobilis, sed secundum se totam movetur etiam motu diurno.

defendere seu de ea tractare; si vero non acquieverit, carceretur.

Proto nazítří, dne 26. února 1616, povolal kardinál Bellarmin Galilea do svého paláce a zde u přítomnosti generálního komissaře sv. Officia upozornil jej na blud, který mu byl vytknut, a vyzval jej, by se ho zřekl. Po té komissař sám před svědky a zvláště před kardinálem Bellarminem mu oznámil jménem papeže a kongregace sv. Officia „rozkaz, aby se zřekl úplně domněnky, která tvrdí, že slunce je středem světa a nehybné, a že země se pohybuje, a v budoucnosti mínění toho nikterak se nepřidržoval, ani mu neučil, ani ho nehájil slovem nebo písmem pod trestem processu před sv. Officiem. „Galilei,“ připojují akta procesu, „podrobil se rozkazu danému a slíbil uposlechnouti.“¹⁾

Dne 3. března 1616 podal kardinál Bellarmin v sezení Inkvisice za předsednictví Pavla V. zprávu o provedení rozkazu sobě daného. Zpráva tato konstatovala, že „mathematik Galileo Galilei dle rozkazu sv. kongregace napomenut, by se zřekl domněnky, již se dosud přidržoval, že slunce je středem světa a nehybné, země pak že se pohybuje, se podrobil.“ V tomto sezení schválilo sv. Officium také dekret, připravený kardinály kongregace Indexu. Na rozkaz papežův byl tento dekret uveřejněn 5. března r. 1616. Dekret tento prohlašoval nauku Koperníkovu o nehybnosti slunce a o pohybu země za bludnou a naprosto odporující Písmu sv. a zapovídal každou knihu, učící, že slunce je nepohyblivé, středem světa, a že země se pohybuje. Hlavní dílo Koperníkovo *De revolutionibus orbium coelestium* bylo taktéž zaká-

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 49.

záno, avšak s přídavkem, dokud by nebylo opraveno.¹⁾ Dekret, pokud se vztahuje na náš předmět, zní doslovně takto: „Poněvadž se dostalo k vědomosti jmenované kongregace, že ona lichá pythagorejská a Písmu sv. zcela odporující nauka o pohyblivosti země a nepohyblivosti slunce, které také učí Mikuláš Koperník „O pohybech nebeských těles“ a Didacus Astunica v Jobovi (O komentáři ke knize Jobově), je již rozšířena a od mnohých přijímána, ... proto, aby se takováto domněnka na škodu pravdy katolické neplížila, rozhodla kongregace, aby jmenovaní Mikuláš Koperník „O pohybech těles nebeských“ a Didacus Astunica „O Jobovi“ byli zakázáni, až by byli úplně opraveni. Kniha karmelitského kněze Pavla Antonína Foscariního se však úplně zapovídá a zavrhuje a všechny jiné knihy, které stejně témuž učí, se zakazují.“

Takové je rozhodnutí, vydané kongregací Indexu 5. března 1616. Toto první odsouzení, zachovávající jisté ohledy, neprohlašovalo jména Galileova a nezmiňovalo se o žádném z jeho spisů. Zápověď osobní, která mu na rozkaz papežův byla dána kardinálem Bellarminem, zůstala tajná a neobsahovala ani odpřísáhnutí, ani pokání. Několik dní po uveřejnění dekretu kongregace Indexu Galilei byl přijat ve slyšení papežem Pavlem V., jenž se ukazoval velmi blahovolným. „Za mého života,“ řekl mu papež, „buďte ujistěn, že nebude dáno pomlouvačům žádné víry.“²⁾

Přes toto ujistění odvážili se někteří odpůrci Galileovi rozšiřovati zprávu, že Inkvisice jej odsoudila k odpřísáhnutí a že mu uložila pokání. Aby

¹⁾ Dekret z r. 1620 uváděl přesněji místa, jež měla býti v knize Koperníkově opravena, totiž věty, které novou nauku přednášely ne ex hypothesi, sed asserendo.

²⁾ Opere t. VI. p. 234.

své pomlouvače umlčel, žádal a obdržel Galilei od kardinála Bellarmina toto vysvědčení: „Galilei neodpřisáhl ani do rukou našich ani číchkoli jiných, v Římě nebo jinde, jak víme, žádné ze svých domněnek a nauk; nedostal také spasitelného pokání; bylo mu jediné oznámeno prohlášení, učiněné Jeho Svatostí a uveřejněné kongregací Indexu, kde je řečeno, že nauka, přičítaná Koperníkovi, dle níž země se otáčí kolem slunce a slunce je ve středu světa, aniž se pohybovalo od východu na západ, je naukou odporující Písmu sv., a že proto nelze jí ani hájiti ani věřiti.“¹⁾ To je první stadium procesu Galileova v jeho podstatných bodech. Šlo při něm o otázku, zda důvody přírodovědecké jsou s dostatek závažny, aby se ustoupilo od obyčejného doslovného smyslu jistých míst Písma sv. V záporné odpovědi na tuto otázku dlužno hledati příčinu pro zákaz tehdy vydaný.

Opustiv Řím, uchýlil se Galilei do své villy u Florence, aby tam pokračoval ve svých fyzikálních a astronomických studiích. Z věčného města odešel, spokojen s výsledkem celé záležitosti, neboť hned 6. března napsal: „Výsledek ukázal, že můj názor nebyl církví přijat. Církev jen dala prohlásit, že takovýto názor nesrovnává se s Písmem sv.; z čehož následuje, že jsou jen zapověděny knihy, které chtějí ex professo dokázati, že tento názor odporuje Písmu.“²⁾ Než působením různých okolností Galilei ponenáhlu zapomněl na svůj slib, podrobiti se.

Když brzo po té jesuita P. Grassi ve spise *Libra astronomica* napadal systém Koperníkův a these Galileovy, tu tento neváhal zvednouti hozenou mu rukavici a v odpověď uveřejnil ve formě listu k msgr.

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 91.

²⁾ Le Opere t. VI. p. 231.

Cesarinimu spis *Saggiatore* (Zlatá váha). V něm ukazoval, že systém Koperníkův a Keplerův úplně se shoduje s pozorováními dalekohledu, naproti tomu že systém Ptolomeův hájiti se nedá. Z toho pak dovozoval, že, ježto první systém byl zavržen církevní autoritou, druhý pak odporuje rozumu, třeba hledati systému nového, který by souhlasil jak s rozumem, tak i s Písmem. Než přes tento závěr spis *Saggiatore* nebyl než obratným obhájcem nauky koperníkovské. Toho však nepozorovali magister sacri palatii a jeho theologové, takže dáno bylo 2. února 1623 dovolení spis vytisknouti, a že kardinál Maffeo Barberini, jenž se stal papežem pod jménem Urbana VIII. (1623 až 1644), přijal jeho věnování a četl jej, jak se vypravovalo, s velikou zálibou.¹⁾ Takovouto poctou, své knize vzdanou, Galilei byl sveden k tomu, že se počal zabývati odvážnými plány pro budoucnost. Odvolání dekretu z r. 1616 nezdálo se mu pokusem síly jeho přesahujícím. Byl si jist, že se v Římě setká s výborným přijetím. Skutečně také když r. 1624 přišel do Říma, byl zahrnut přízní, jak píše dne 8. června knížeti Cesimu: „Co se mne týče, byl jsem především přijat s velikou poctou a vyznamenáním od Jeho Svatosti, a měl jsem s ním šestkráté dlouhé rozmluvy. Včera mi slíbila. Jeho Svatost pensi pro mého syna, a tři dni před tím poslala mi krásný obraz, dvě medaile, jednu zlatou a jednu stříbrnou, a velké množství devotionalií. *Agnus Dei*.“²⁾

Těmito prvními úspěchy povzbuzen, Galilei pojal záměr rozvinouti ve velkém spise ideje, naznačené již v *Saggiatore*, o dvou systémech světových: Ptolomeově a Koperníkově. Pracoval o něm sedm až osm let a vydal jej na jaře r. 1632 pod názvem: *Dia-*

¹⁾ Le Opere t. IX. p. 48.

²⁾ Le Opere t. VI. p. 295.

logo di Galileo Galilei. Uveřejnění jeho bylo spojeno s velikými obtížemi. Galilei byl by rád dal svůj populárně vědecký spis vytisknouti v Římě. Avšak P. Riccardi, mistr sv. paláce (magister sacri palatii, vrchní censor knih), který tak dobře přijal Saggiatore, poznal, že autor v tomto novém spise nepředkládá systému Koperníkova jako mathematickou hypotthesi, nýbrž že v něm užívá termínů, které jsou jakýmsi pokusem vědeckého důkazu. Proto dal povolení k tisku jen s podmínkou, budou-li provedeny jisté opravy, jež Galilei v zásadě také připustil. Než když jisté okolnosti mu zabránily vydati knihu v Římě, rozhodl se vydati spis ve Florenci, kde mu bylo od inkvisitora dáno povolení k tisku bez všelikého omezení, ať již pro malou pozornost na obsah díla, ať již z přílišného ohledu na tamní dvůr nebo z jiného jakéhos důvodu, přes výslovný poukaz vrchního censora římského, že nikdy nesmí býti připuštěna absolutní pravda nauky Koperníkovy, nýbrž jen její hypotetický ráz. Při tom dopustil se však Galilei té neopatrnosti, že v čele spisu svého vedle Imprimatur (povolení k tisku) inkvisitora florenckého připojil také Imprimatur P. Riccardiho, který však mu je dal jen za jistých podmínek, jež nikterak nebyly splněny. Jednání takové nebylo ovšem nikterak správné a loyální.

Stačí také otevřítí jen spis, abychom pochopili oprávněné výtky magistra palatii sacri. V dialogu uvádějí tři mužové, Salviati, Sagredo, Simplicio, důvody pro a proti oběma systémům světovým způsobem, že vítězství se skutečně dle všeobecného názoru přiznává systému Koperníkovu. Na mnoha místech označují se důkazy pro nový světový systém jako dostatečné a přesvědčivé. Na konec jsou ještě jedenkrát shrnuty v tvrzení, že byly pro nauku Koperníkovu uvedeny důkazy úplně přesvědčivé, pro na-

uku Ptolomeovu jen nicotné. Obhájci systému Koperníkova jsou Sagredo a Salviati, oba učení přátelé Galileovi, třebaž že Sagredo formálně hraje úlohu sprostředkovatele. Obhájcem systému Ptolomeova je Simplicio. Zdali jméno mělo připomínati vykladatele spisů Aristotelových, jak se v úvodu tvrdí, či bylo přizpůsobeno naivní jeho úloze, je lhostejno; každým způsobem jsou však důvody, jimiž Simplicio systém Ptolomeův hájí, směšné, a slouží jen na potvrzenou důkazů jeho odpůrcův. Že by byl Galilei zamýšlel v Simpliciovi podati karikaturu Urbana VIII., jak se později někteří domýšleli, zdá se přátelským poměrem obou a účelem spisu úplně býti vyloučeno.

Jakmile dílo vešlo v Římě ve známost, pozvedla se bouře hněvu se strany peripatetiků, kteří kromě toho také byli ještě citelně uraženi jeho vášnivou pýchou, ironií a sarkasmy, jimiž neopatrný astronom nikterak nešetřil, nazýváje vědecké svoje odpůrce na př. „tvrdošíjnými hlupáky“, „otrockými duchy“, „nejdůstojnějšími a nejponíženějšími otroky Aristotelovými“. Poněvadž pak spis jevil se každému na první pohled jako špatně zakrytá obrana systému Koperníkova, ký div, že astronom florencký pozbyl také důvěry papežovy; porušovaltě zřejmě své dřívější sliby z r. 1616, že nebude učití nauce Koperníkově. V tom také spočívala vlastní příčina následujícího procesu.

V první polovici srpna r. 1632 svěřil Urban VIII. zkoumání dialogu zvláštní komissi, sestávající z theologů a jiných v různých vědách vynikajících mužů. K nim náležel také Riccardi. Komisse, která neměla rázu oficielního, konala v celku pět sezení. Ve zprávě papeži podané komisse vedle výtky, že v čele spisu způsobem neoprávněným bylo vytisknuto římské imprimatur, poukazovala hlavně k tomu: 1. že Galilei přestoupil rozkazy sobě dané tím, že opustiv dovolené

stanovisko hypotese, tvrdí absolutně pohyb země a nepohyblivost slunce; 2. že nesprávně spojil příliv a odliv mořský s nepohyblivostí slunce a pohyblivostí země, které neexistují; 3. že nevšímal si speciálního nařízení sv. Officia z 26. února r. 1616, aby se úplně zřekl, neučil více, ani nehájil jakýmkoliv způsobem slovem nebo písmem mínění, dle něhož slunce je středem světa a země se pohybuje.¹⁾ Na konci zprávy komisse radila, že by bylo záhodno uvažovati, jakým způsobem by mělo býti postupováno jak proti Galileimu, tak proti jeho dílu.

Inkvisitor florencký obdržel po té 23. září 1632 rozkaz, by oznámil Galileovi, že se má dostaviti do Říma před komissi sv. Officia během měsíce října, aby vysvětlil jednání svoje. Rozkaz tento dán byl od papeže samého.

Galilei pochopil tu, do jakého se zapletl nebezpečností. S počátku stavěl se hluchým a hleděl získati času. Předstíraje vysoký svůj věk (téměř 70 let), svoji churavost a námahu cesty do Říma, nabízel, že podá vysvětlení před inkvisitorem florenckým. Tři měsíce uplynuly marným vyjednáváním. Papež konečně stal se netrpělivým a hrozil, že dá Galileiho dovésti do Říma v okovech, bude-li se ještě dále zpečovat uposlechnouti nařízení. Rozkaz takový zdá se býti přísný. Než Galilei sám dal jistým způsobem k němu podnět. Řím přidržel se jen obyčejného postupu, obvyklého u soudů tehdejší doby, při nichž užíváno zatčení u každého obžalovaného, který se zpečoval dostaviti se dobrovolně.

Hrozba ostatně nebyla provedena, neboť Galilei se konečně 20. ledna 1633 rozhodl vydati se na cestu do věčného města. Bez zvláštních námah a obtíží dospěl 14. února do Říma. Jako všichni obžalovaní,

¹⁾ G e b l e r, Die Akten, p. 53.

byť i byli biskupy nebo praelaty, měl bydlet v jedné z cell sv. Officia. Výjimkou byla mu za příbytek vykázána velkolepá residence toskánského vyslance Nicoliniho, kde se mu dostalo všeho pohodlí v lůně rodiny bohaté a jemu oddané. Výjimka tato je novým dokladem, jak mírně římské úřady s Galileiem nakládaly. Později ovšem musel Galilei, aby bylo zabráněno přerušení processu, opustiti tento příbytek; než i tu mu byl za pobyt místo vězení vykázán příbytek inkvisičního fiskála, jenž se skládal ze tří krásných světnic. Tam bydlel se svým služebníkem a vyslanec velkovévody sám mohl jej podporovati ve všech potřebách, jak sám dosvědčuje: „Obývám ve 3 pokojích, které náleží k příbytku fiskála inkvisičního, a smím se svobodně pohybovati v mnohých místnostech. Zdraví mému daří se dobře, a pan vyslanec a jeho choť pečují s největší láskou, aby mi opatřili veškero pohodlí.“¹⁾ „S ostentací,“ píše Gebler, „vynasnažuje se římská kurie ukazovati vůči Galileiovi veliké ohledy a šetrnost.“²⁾ Ve vlastním vězení nebyl Galilei ani tehdy ani později ani jedné hodiny.

V celku podroben byl čtyřem výsledkům mezi 12. dubnem a 21. červnem. Obsah jejich lze shrnouti ve tři body:

1. Galilei porušil závazek, že zřekne se úplně nauky Koperníkovy, a že jí nebude žádným způsobem (*quovis modo*) učiti.

2. Galilei, místo aby pojednával o otázce hypoteticky, tvrdí způsobem absolutním platnost theorie Koperníkovy. To je otázka fakta (*dictum vel factum haereticale*).

¹⁾ Le Opere t. VII. p. 29.

²⁾ Cit. u Grisara, str. 78.

3. Zda považoval autor Dialogu tuto theorii, ač byla zavržena svatým Officiem, za pravou a zda se jí přidržoval ve svém nitru? To je otázka intence.

Co se týče prvního bodu, tu obžalovaný ospravedlnil se dosti snadno, uváděje text listu, kterým mu kardinál Bellarmin oznámil rozhodnutí sv. Officia. List tento zapovídal sice přidržovati se nauky Koperníkovy, nezakazoval však, že jí nemá nižádným způsobem přednáseti. Tato poslední slova v listu nestála. Zda mohl autor Dialogu tušiti, že kardinál nepodal přesně myšlenku sv. Officia? Podrobuje se nařízením Bellarminovým, obžalovaný byl si vědom, že neporušil slibu a tudíž také dekretu z r. 1616.

Druhou výtku vyvrátiti bylo již věcí obtížnější. Obžalovaný s počátku tvrdil, že vykládal ve svém díle theorii Koperníkovu jen způsobem hypotetickým. Když však zvěděl, že tři theologové po prozkoumání Dialogu výslovně prohlásili, že Galilei větám Koperníkovým učí, je hájí a je naléhavě podezřelým, že s nimi vniterně souhlasí, byl pojat bezpochyby strachem a doznal, že skutečně některá místa v Dialogu se vyskytují, která v čtenáři s vnitřním smýšlením spisovatelovým neobeznámeném mohou vyvolati dojem, jakoby důvody, k vyvrácení nesprávného názoru Koperníkova uvedené, spíše byly jeho potvrzením, obtíže pak proti němu jako by byly zakrývány a zeslabovány. K tomuto jednání svedla prý jej domýšlivost nad svým ostrovtipem. Pak připojil: „Kdybych měl dnes vyložiti tyže důvody pro pohyb země, zeslabil bych je takovým způsobem, že by nemohly míti více této síly, které skutečně také nemají.“¹⁾

O dosahu Dialogu bylo tudíž docíleno doznání Galileova; nauka byla v něm skutečně Koperníko-

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 85.

vou. Zbývala otázka úmyslu (intentio). Bylo skutečně pravda, že se jí Galilei nepřidržel v srdci, jak skutečně tvrdil? V sezení sv. Officia, konaném 16. června před papežem samým, nařídil Urban VIII., aby obžalovaný byl podroben výslechu o svém úmyslu, i s hrozbou tortury; kdyby dále popíral, že se přidržuje nauky Koperníkovy, má odpřisáhnouti v plném sezení kongregace a má býti odsouzen k vězení až na další rozkaz sv. Officia. Dále má mu býti uloženo, aby nejednal žádným způsobem ani pro ani contra spisem nebo slovem o pohybu země a nepohyblivosti slunce, pod trestem, že bude považován za zpětlého. Dialog má býti zakázán. Aby tato rozhodnutí vešla ve známost všech, nařídil papež, že mají býti poslány opisy budoucího nálezu všem nunciům apoštolským, všem inkvisitorům haerese a zvláště inkvisitoru florenckému, který jej měl veřejně čísti v plném sezení, za přítomnosti co možná četných profesorů matematiky.¹⁾ Nařízení tato neobsahují nic zvláštního, nýbrž shodují se úplně s předpisy inkvisice, jak jsou zejména obsaženy v *Sacro arsenale*.

Dne 21. června byl poslední výslech Galileův před sv. Officiem. Soudcové se ho tu tázali: „zda a od které doby přidržuje se názoru, že slunce je středem světa, a že země není středem světa a se také denním pohybem pohybuje.“

„Již od dlouhé doby, t. j. před rozhodnutím sv. kongregace Indexu,“ odpověděl Galilei, „a než mi byl onen rozkaz dán, kolísal jsem a považoval jsem oba názory, Ptolomeův a Koperníkův, za habitelné, poněvadž v ohledu přírodovědeckém jak jeden, tak druhý může býti pravdivý; když však jsem po tomto rozhodnutí moudrostí představených byl ujištěn, zmizela ve mně každá pochybnost a považoval jsem

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 112.

názor Ptolomeův, t. j. že země stojí, a slunce se pohybuje, za naskrze správný a nepochybný, jako jej i nyní ještě za takový považují.“

Když mu bylo poznamenáno, že jeho dílo svědčí o přesvědčení opačném, odpověděl: „Opakuji, od rozhodnutí představených nikdy jsem nepovažoval vniterně názor odsouzený za správný.“

Po té bylo naň znovu naléháno a mu prohlášeno, že nerozhodne-li se doznati pravdu, bude proti němu použito vhodných prostředků právních. Galilei odpověděl: „Nepřidržuji se a nepřidržel jsem se nikdy uvnitř názoru Koperníkova od té doby, když jsem obdržel rozkaz, že se ho mám zříci. Ostatně jsem zde ve vašich rukách; učínte, co se vám líbí.“

„Mluvte pravdu,“ bylo mu dále řečeno, „jinak bude přikročeno k tortuře.“ „Jsem zde, abych poslechl,“ odpověděl obžalovaný, „po rozhodnutí Indexu nepřidržel jsem se tohoto názoru, jak jsem již řekl.“ A poněvadž nebylo lze více učiniti pro vykonání rozkazů papežových, bylo mu uloženo, aby podepsal své výpovědi, a byl poslán na svoje místo.¹⁾

Jak z akt jasně vysvítá, a jak také všeobecně učenci připouští, nebyl Galilei při výsledku ani mučen, ani do mučírny veden, aby tím byl zastrašen a k doznání pohnut, nýbrž bylo jen dle tehdejšího postupu právního použito formální hrozby mučení, což úplně souhlasí s uvedeným již rozhodnutím ze 16. července, jakož i s protokolem ze dne 21. téhož měsíce.

Po posledním výsledku následovalo odsouzení Galileovo. Závěrečná tato scéna odehrála se následujícího dne, 22. června r. 1633, ve velkém sále římského dominikánského kláštera Santa Maria sopra

¹⁾ G e b l e r, Die Akten, str. 112 n.

Minerva, pro podobné slavnostní akty inkvisice určeném. Kardinálové inkvisice a oficiálové tohoto tribunálu byli k němu pozváni.

Rozsudek, jež Galilei dle obyčeje tehdejšího musel vylehnouti stoje a s hlavou nepokrytou, napsán byl italsky a prohlášen byl jménem kongregace sv. Officia. V první části své rozsudek tento obsahuje historický souhrn celého processu od r. 1615, uvádí krátce obvinění proti Galileovi pronesená a jeho důvody, kterými se ospravedlňoval, a vyslovuje pak v druhém oddílu výsledek konaného vyšetřování. Vlastní nález zní takto:

„Prohlašujeme a soudíme, že ty, Galilei, jsi nálehavě podezřelý z haerese tomuto sv. Officiu, poněvadž jsi věřil a se přidržel nauky mylné a odporující Písmu sv., t. j. že slunce je středem světa, že se nepohybuje od východu na západ, že země se pohybuje a není středem světa; a že lze se přidržovati a hájiti názoru jako pravděpodobného, když byl prohlášen za odporující Písmu sv. Proto propadl jsi všem censurám a trestům stanoveným a prohlášeným svatými kánony a jinými konstitucemi obecnými a partikulárními na takováto provinění. Chceme tě od nich absolvovati, jestliže předem srdcem upřímným a věrou nepředstíranou v přítomnosti naší odpřisáhneš, zapřeš a zavrhneš řečené bludy a haerese a každý jiný blud a haeresi, odporující katolické a apoštolské církvi římské, dle formule, kterou ti předložíme.

Avšak, aby veliký a záhubný tvůj blud a tvoje neposlušnost nezůstaly naprosto nepotrestanými, abys byl v budoucnosti opatrnějším a příkladem druhým, by se vystříhali těchto provinění, nařizujeme, aby kniha „Dialog Galileův“ byla veřejně zakázána: odsuzujeme tě k obyčejnému vězení tohoto sv. Officia na dobu, kterou určíme po našem zdání, a k spa-

sitelnému pokání ukládáme ti, recitovati po tři léta jednou v týdně sedm žalmů kajících, vyhrazující si právo, zmírniti, změnití, odpustiti úplně nebo z části tresty a pokání toto.“¹⁾

Když byla četba rozsudku dokončena, obdržel Galilei formuli abjurační, psanou italsky, a kleče a ruku máje na svatých evangeliích, četl: „Já Galileo Galilei, syn zemřelého Vincence Galilea z Florence, stár 70 let..., přísahám, že jsem vždy věřil, že věřím nyní, a že s pomocí Boží budu věřiti v budoucnosti vše, co věří, co káže a čemu učí svatá katolická a apoštolská církev římská.

Ježto však, když mi toto sv. Officium právě oznámilo rozkaz, naprosto se zřici mylného názoru, že slunce je středem světa a se nepohybuje, že země není středem světa a se pohybuje, a zákaz, žádným způsobem nepřidržovati se, nehájití a neučiti této mylné nauce, ať slovem, ať písmem, a ježto, když mi bylo oznámeno, že tato nauka odporuje Písmu sv., napsal jsem a dal vytisknouti knihu, ve které pojednávám o této nauce již zavržené a uvádím pro ni důkazy velmi účinné, aniž bych podával rozluštění; byl jsem považován za naléhavě podezřelého z haerese tímto sv. Officiem, totiž že jsem věřil, že slunce je středem světa a se nepohybuje, a že země není středem světa a se pohybuje.

Chtěje proto odstraniti z mysli Vašich Eminencí a každého věřícího křesťana toto naléhavé podezření, spravedlivě proti mně pojaté, odpřísáhám se, zamítám a zavrhuji svrchu řečené bludy a haerese a vůbec každý jakýkoli jiný blud a sektu, odporující svaté církvi. A přísahám, že budoucně nebudu více mluvití a tvrditi, ať živým slovem, ať písmem jakékoli věci, pro niž by o mně takovéto podezření

¹⁾ Grisar, u. d., str. 131.—137.

mohlo vzniknouti; poznám-li jakéhokoli bludaře nebo z haerese podezřelého, oznámím jej tomuto sv. Officiu nebo inkvisorovi a Ordinariovi místa, kde se budu zdržovati. Přisahám ještě a slibuji, že vykonám a zachovávat budu všechna pokání, která mi byla nebo budou uložena tímto sv. Officiem.“ Po té Galilei podepsal listinu vlastní rukou: Já, Galileo Galilei, odpřisáhl jsem.¹⁾

Tvrzení, že Galilei, sotvaže povstal a podepsal, dupl na zem a zvolal: *E pur si muove* (a přece se pohybuje), je smyšlenkou, jejíž pouhá nepravděpodobnost již je dostatečným jejím vyvrácením. Abychom se o tom přesvědčili, dostačí, připomeneme-li si celé chování Galileovo za procesu. Po celý proces a přes všechny prostředky mírné a přísné, jichž bylo použito k dosažení upřímného doznání, Galileo tvrdil stále, že po dekretu z r. 1616 nikdy nepřipustil ve svém nitru pohybu země. Proto také nebyl prohlášen za bludaře, nýbrž za naléhavě podezřelého z haerese. Je možno mysliti, že by se byl v okamžiku, kdy se právě podrobil obřadu abjurace, aniž slova odporu pronesl, vydal v nebezpečení přísných trestů, stanovených na krivopřísežníka a zpětitého? A jeho soudcové nebyli by pokárali takovéto provokace? A papež nebyl by o ní věděl, aneb věda o ní, byl by ihned zmírnil rozsudek? Tolik nepravděpodobností tvoří pravou historickou nemožnost. Nelze se tudíž také diviti, že vrstevníci Galileovi nevěděli o pověstném slovu, které se Galileovi přičítá. Jeho utvoření je poměrně nové. Poprvé se uvádí r. 1761, tedy více než sto let později po odsouzení Galileově. Někteří kritikové přičítají mu původ německý.

Odpřisáhnuv, vrátil se Galileo do paláce sv. Officia. Ještě téhož dne dovolil mu papež Urban

¹⁾ Riccioli, *Almagestum novum* t. II. p. 497 sq.

VIII., aby směl bydleti v paláci vyslance toskánského na Trinita dei Monti. Na prosbu přátel obdržel po té 30. června dovolení, aby se směl přestěhovati do Sienny, k spřátelenému arcibiskupu Ascaniovi Piccolominimu. V Sienně, kam dospěl 9. července, dostalo se mu po pět měsíců od arcibiskupa velmi laskavého přijetí a bohatého pohostinství. Než ani tu necítil se doma a toužil po březích Arna. Proto dovolával se přímluvy velkovévody u Urbana VIII. Ferdinand II. uložil vyslanci svému, Niccolinimu, aby na papeže v tomto směru působil. Skutečně také podařilo se Niccolinimu za přispění kardinála Niccoliniho již v prosinci r. 1633 dosáhnouti dovolení, aby se Galilei mohl odebrati do své villy Arcetri poblíž Florence s podmínkou, že tam bude žíti sám, že tam nebude nikoho volati ani návštěv přijímati.¹⁾ Toto omezení mělo se však rozuměti ve smyslu širším; návštěvy přátel a příbuzných nebyly zakázány, nebudou-li vzbuzovati podezření, pravil sám papež Niccolinimu, oznamuje mu toto rozhodnutí.²⁾

Bohužel, neopatrní přátelé zavinili, že se změnilo chování dvora římského ke Galileovi. Neustávaliž velebiti jeho genia a jeho objevy. K tomu přidružila se denunciace ze Sienny sv. Officiu učiněná, že Galileo šířil za svého pobytu v tomto městě názory málo katolické. Galilei pocítil brzy účinek těchto tajných denunciací. Když žádal za dovolení k cestě do Florence, by se tu dal lékaři ošetřovati, byl odmítnut. Nešťastnou shodou okolností byl mu zákaz, že nesmí Arcetri opustit, oznámen právě toho dne, kdy zvěděl, že jeho dcera, řeholnice v sousedním klášteře, je na smrt nemocna. Pro srdce otcovské bylo to ranou nanejvýše bolestnou. Listy, které psal v této době,

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 144.

²⁾ Le Opere t. IX. p. 407.

ozývají se trpkým zármutkem a podávají nám chmurný obraz o jeho tělesném a duševním stavu. Když pak na konci r. 1637 zcela oslepl, podal na radu přítele Castellioho novou žádost sv. Officiu, aby se mohl vrátit do Florence, po níž touhu v sobě nemohl nikdy úplně potlačit. Po dobrozdání od inkvisitora florenckého podaném neváhal Urban VIII. více Galileovi dáti dovolení, by se vrátil do hlavního města toskánského. Bylo mu jen připomenuto, že má na dále povinnost nepřijímati osob podezřelých, a že nesmí nikdy pojednávat o pohybu země.¹⁾ Dne 9. března r. 1638 oznámil mu inkvisitor florencký toto rozhodnutí a Galilei přesídlil se skutečně také již následujícího dne do Florence. Brzo bylo splněno další jeho přání. Příteli jeho Castellimu bylo dovoleno, by jej navštívil, s podmínkou však, že vždy ještě třetí osoba musí býti při jejich rozhovorech, a že se nebudou bavit o systému Koperníkově.

Přes všechna tato zmírnění prožil Galilei, jehož vnitřní odpor proti stanovisku kongregace vysvítá z jeho mnohých projevů, poslední léta svého života v zasmušilosti. Přispěly k tomu zejména mnoho podněcující listy jeho přátel a obdivovatelů a jeho korespondence s cizozemskými učiteli, kteří jeho odsouzené spisy přeložili, a kteří jej označovali jako obět závesti a pomstychtivosti. Galileo přikládal těmto našeptáváním víry a povoloval volnou uzdu svému hněvu proti domnělým pronásledovatelům. Jako dříve Dominikáni, tak stali se nyní Jesuité terčem jeho útoků. Tělesná utrpení, zejména slepota, zvýšila ještě tuto zasmušilost.

Aby se rozptyloval, zůstal Galilei vědecky činným. Rozsudek inkvisice neumlčoval ho úplně; soud vyhradil si jen od r. 1635 censuru jeho spisů, aby

¹⁾ Gebler, Die Akten, p. 179.

zabránil možným zneužitím. Skutečně také Galilei r. 1638 uveřejnil v Leydenu spis: *Dialoghi delle nuove Scienze*, věnovaný hraběti z Noilles. Tento druhý Dialog převyšuje odsouzený první dialog obsahem a novými ideami a povznesl autora za tvůrce dynamiky. A jako na poli astronomie, tak byl Galilei až do svého oslepnutí písemně činným ve všech odvětvích vědy přírodní.

Než jeho dny byly již spočteny. Zemřel, obdržev zvláštní požehnání papeže Urbana VIII., odevzdán zcela do vůle Boží, 8. ledna 1642 u věku téměř 78 let. Zkoušky a utrpení neotřáslы nábožensko-církevním jeho přesvědčením ani nevyvrátily silné víry křesťana, poněvadž byla osvícena. Vůbec plnil Galilei svoje církevní povinnosti v příčině přijímání sv. svátostí a slyšení mše sv. až do konce života. Svátosti byly mu také posilou, když blížilo se rozloučení s životem pozemským, tolikerými zkouškami vyplněným.

Tělo jeho nebylo pochováno, jak si přál, v rodinné hrobce, nýbrž ve vedlejší kapli basiliky Santa-Croce ve Florenci. Přátelé velikého astronoma chtěli mu postaviti pomník v chrámě. Urban VIII. postavil se však tomu na odpor, poněvadž vzpomínka na jeho odsouzení byla ještě velmi živá. Teprve po 92 letech zmírnil Řím svoji přísnost.¹⁾ Roku 1734 dovolilo sv. Officium, aby ostatky Galileovy byly přeneseny do chrámu Santa Croce a uloženy do nového mausolea, k jeho počtě zřízeného, s tímto nápisem:

Galileus Galileis
Geometriae, Astronomiae, Philosophiae
Maximus Restitutor
Nulli Aetatis Suae Comparandus.

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 184.

Takové jsou v krátkosti dějiny procesu Galileova. Máme tu dvě rozhodnutí, především rozhodnutí kongregace Indexu z roku 1616 a pak rozhodnutí inkvisice neboli sv. Officia z roku 1633. Z rozhodnutí těchto vyplývá, že názor Koperníkův byl zavržen jako bludný, poněvadž považován byl za přímo odporující Písmu sv. dle vlastního významu slov a dle obecného výkladu sv. Otcův a theologů: formaliter haeticam, quatenus contradicit expresse...¹⁾ Theorie pak o pohybu země byla prohlášena za absurdní a alespoň bludnou ve víře, ad minus in fide erronea. V nálezu z r. 1633 a ve formulí abjurační Galileově bylo na nauku tuto použito téže kvalifikace. Tak také rozuměla největší část theologů starých a nových nálezům těmto. Možno tudíž právem tvrditi, že nauka Koperníková v celku byla označena za bludnou, haereticou. Připustíme-li to, namítá se nám otázka: Co z toho vyplývá v příčině doktrinní? Na tuto otázku odpověděti chceme v řádcích dalších.

Členové sv. Officia, vysvětlující bibli ve smyslu opačném systému Koperníkovu, měli za to, že Písmo svaté učí nepohyblivosti země a pohybu slunce. Tento výklad je dnes souhlasně uznáván za bludný. Tribunál inkvisiční se tudíž mylil. Co z toho následuje?

Rozhodnutí, učiněné proti Galileovi, nepoškozuje ani v nejmenší míře neomylnosti, kterou je církev obdařena ve věcech víry a mravů. Neboť dle nauky katolické výsada neomylnosti přísluší jedině koncilu obecnému ve spojení s papežem a papeži samému, když mluví ex cathedra, t. j. jako nejvyšší učitel a pastýř církve obecné a se zjevným úmyslem, některou nauku definovati. V našem případě tomu však tak není. Jsou to kardinálové spojení v kongregaci,

¹⁾ Gebler, Die Akten, str. 47.

kteří vyšetřovali spornou otázku a ji rozhodli svojí pravomocí soudní. Církev však nikdy nepřipisovala kongregacím římským neomylnosti.¹⁾

Je-li tomu tak, které byly závazky pro Galilea a které jsou pro všechny katolíky, vyplývající z rozhodnutí, učiněných kongregacemi? Abychom na tuto otázku odpověděli, je nutno činiti rozdíl mezi rozhodnutími disciplinárními, t. j. kázně se týkajícími, a rozhodnutími doktrinárními, t. j. nauky se týkajícími.

Rozhodnutími disciplinárními kongregace předpisují, co nutno činiti; když ta neb ona nauka je zavržena, ta neb ona kniha zakázána, nesmí ten, jehož se censura týká, ani psáti ani mluvit ve smyslu zavrženém a musí vzíti z oběhu svoje spisy, dané na index. Příčina je, poněvadž papež, hlava církve, má právo na poslušnost praktickou, ježto je Kristem ustanoven za nejvyššího pastýře. Nuže legitimní autoritě musí podřízení prokazovati poslušnost, nepřikazuje-li věci zřejmě špatné: jinak stala by se vláda v každé společnosti nemožnou. Kongregace římské jsou však v rukou papežových nástrojů, jichž používá ke správě církve. Mohou tudíž právem žádati úctu a poslušnost, která se musí prokazovati mocím delegovaným. Jejich dekrety disciplinární nejsou nezměnitelné; každý však musí dle nich zaříditi svoje chování, dokud nejsou odvolány; jsou to opatření opatrnosti, jež učiněna byvše za jistých okolností, mohou míti jen i provisorní užitečnost.

Jaké má býti chování katolíků vůči doktrinárním rozhodnutím sv. Officia čili soudního dvora inkvisičního, jež se týkají toho, co třeba věřiti? Je známo, že papež vyhradil si ve sv. Officiu předsednictví, což dodává jeho nálezům zvláštního významu. Doktrinární dekrety sv. Officia mají právo

¹⁾ Grisar, u. d., str. 357 n.

na vnitřní souhlas rozumu, avšak přiměřený autoritě
scudního dvoru. Nemůže zde běžeti o souhlas jako
ke článku víry, neboť jedině neomylný soudce může
poručiti poslušnost pod trestem hříchu haerese. Kdo
však odmítá ve svém nitru souhlasiti s nálezem inkvi-
sičním, snadno se může dopustiti hříchu, a k tomu
ještě velmi těžkého. Vyňati nutno případ, kde by
měl odsouzený autor skutečně objektivní evidenci
pravdy tvrzení neprávem odsouzeného. Takovýto pří-
pad, jak vyplývá z povahy věci samé, je velmi řídký.
Neboť ve vlastní při je člověk vůbec soudcem málo
kompetentním. Autor obžalovaný má tudíž všecku
příčinu, by nevěřil illusím poraněné sebelásky, neboť
je často klamána evidencí čistě subjektivní. Upadne-li
tudíž do konfliktu s muži vážnými, učenými, bez osob-
ních zájmů, majícími jen snahu, aby nedotknutým za-
chovali poklad pravd božských, svěřený církvi, ctnost
moudrosti, závazná pro každého křesťana, pro každého
člověka, má jej vésti k přesvědčení, že nemá pravdy
vůči osobám tak autorisovaným, nebo aspoň k tomu,
aby svého úsudku zatím nepronášel. Kdyby však
opravdu měl evidenci, pak by mohl dále souhlasiti
uvnitř a pevně se svým názorem; avšak zevně, pro
foro externo, byl by povinen zachovávat uctivé mlče-
ní, neboť jinak by se stavěl na odpor řízení církve,
překážky čině, pokud na něm je, moci, kterou církev
obdržela od Krista, řídit duchy i mimo věci přesně
definované.

Zkrátka souhlas, požadovaný církví, když se jedná
o doktrinální rozhodnutí římských kongregací, není
souhlasem absolutním, naprostým, jako souhlas, jenž
se požaduje pro rozhodnutí papeže jako nejvyššího
učitele a pastýře církve, ex cathedra. Příčina tohoto
rozdílu je na snadě: v druhém případě nález je ne-
omylný, definitivní, nezměnitelný, v prvním případě
je sám o sobě omylný, provisorní, změnitelný. Rozum

však žádá, aby souhlas (k proposici byl v přesném poměru s významem důvodů, jež jej určují. Proto při rozhodnutí ex cathedra souhlas musí býti kategorický, neboť spočívá na jistotě naprosté, jež vylučuje každou obavu před bludem; při rozhodnutí však, vydaném od kongregací římských, souhlas dá se spojit s myšlenkou, že možná to, co je dnes předepsáno, bude jednou změněno, neboť opírá se jen o velmi velkou pravděpodobnost, kterou nazýváme jistotou morální. Než dokud rozhodnutí je v platnosti, musí každý katolík s ním souhlasiti vnitřně, poněvadž jistota morální, která odůvodňuje tento souhlas, je dosti silnou praesumpcí, aby byla základem práva autority církevní a povinnosti věřících, jako dostahuje ve společnosti rodinné a občanské k utvoření práva představených a povinnosti podřízených.

Dobře, odpoví nám někdo. Než, zda nesdíleli papežové Pavel V. a Urban VIII. názoru kongregace sv. Officia, schválivše její rozhodnutí aspoň mlčky?

Přijímáme námitku. Je tak málo závažná, že byla za naší doby sesílena historikem, učeným obhájcem papežství, P. Hartmanem Grisarem. Až do něho apologeté konstatující nepřítomnost podpisu papežského na dekretch odsuzovacích, považovali v nejlepší víře toto nepodepsání Pavla V. a Urbana VIII. za tím význačnější, že jejich osobní náklonnost k systému Ptolomeovu byla všem známou. Tato argumentace spočívala však na lichém předpokladu. Vynechání podpisu papežského nedokazuje úplně ničeho, neboť zvyk, podpisovati takovéto dekry, nebyl ještě v této době zaveden. Připusťme tedy, že jest jisto, že rozhodnutí, odsuzující Galilea, mělo schválení papežské. Musíme pak souditi, že se klamal s kardinály. Než pro naši otázku nemá to významu. Neboť každý ví, že papež je neomylný pouze, když mluví ex cathedra, t. j. jako nejvyšší učitel a pastýř

celé církve. Tato podmínka není však uskutečněna v rozhodnutí, vydaném proti astronomu florenckému.

Neboť, když papež učí ve své vlastnosti jako neomylný učitel, činí to vždy zřejmě, ve svém vlastním jménu, s vůlí jasně vyjádřenou, uložití víru. Důvod toho je prostý a zřejmý: neomylnost je výsadou osobní a nesdělitelnou. Jestliže, jak jsme právě připustili, nepřítomnost papežského podpisu není dostatečným důvodem, bychom brali v pochybnost schválení papežské, schválení samo dosvědčuje nám, že za okolnosti dané Pavel V. a Urban VIII. nejednali v plnosti své nejvyšší autority apoštolské. Neexistuje ani jeden doktrinální dokument, uznaný za neomylný, jenž by byl vyhotoven ve formě dekretů, vydaných proti Galileovi.

Co konečně jasně potvrzuje tento výklad, je to, že ani v době Galileově, ani v dobách pozdějších nelze uvést mezi spisovateli katolickými i těmi, kteří mají největší úctu k autoritě římských kongregací, ani jediného význačnějšího spisovatele, který by byl tvrdil, že rozhodnutí sv. Officia mělo ráz neomylnosti a tím definitivní platnost. A přece odpůrci systému Galileova byli velmi činnými; měli kromě toho zájem, pokusiti se o výklad dekretu v tomto smyslu, kdyby byl mohl mít tento pokus nejmenší naději na úspěch. Toto mlčení je již svědectvím dosti výmluvným. Než máme ještě lepší, než tento negativní důkaz: máme četná a formální svědectví pozitivní. Uvedme některá:

Gassendi, slavný přítel učeného Florentince, je velmi jasný: „Mám v úctě rozhodnutí, kterým kardinálové dle toho, co se vypravuje, schválili názor nehybnosti země... Nicméně nemám za to, že by to byl článek víry; nevím vskutku, že by jej byli kardinálové takto prohlásili, ani že jejich dekret byl by prohlášen a přijat v celé církvi; avšak jejich roz-

hodnutí musí býti považováno za domněnku, která má nutně velkou váhu u věřících.“¹⁾

Descartes psal v listopadu r. 1633 františkánovi Mersennovi:

„Nemohl jsem si představit, že Galilei, který je Vlach, a dobře zapsán u papeže, jak slyším, mohl býti odsouzen pro jinou věc, leč že chtěl stanovit pohyb země, o němž vím dobře, že byl kdysi censurován některými kardinály; mám však za to, že jsem slyšel, že odtud nebylo dovoleno veřejně mu učit ani v Římě, a vyznávám, že, jestliže je nesprávný, jsou také nesprávný všechny základy mé filosofie, neboť jimi je dokázán evidentně. A je tak spojen se všemi částmi mého pojednání, že bych jej nedovedl odtud vymýtiti, aniž bych ostatní neučinil chybným. Ale jako bych nechtěl za nic na světě, aby vyšla ode mne řeč, kde by se nalézalo nejmenší slovo, které by bylo zavrženo církví, tak také raději je potlačím, než abych z něho učinil zkomoleninu.“¹⁾

Malebranche podal svůj názor o otázce této způsobem velmi kategorickým: „Slova velikého vojevůdce (Josue): „Zastav se slunce u Gabaonu“, a co pak se praví, že slunce se zastavilo dle jeho rozkazu, přesvědčují četné lidi, že názor o pohybu země je míněním netoliko nebezpečným, nýbrž i naprosto haeretickým a neobhájitelným... Slyšeli, že některé osoby zbožné, ku kterým je spravedливо míti mnoho úcty, zavrhuji tento názor: vědí neurčitě, co se stalo proto učenému hvězdáři našeho století, a to se jim zdá býti dostatečným důvodem, aby věřili tvrdošíjně, že víra se vztahuje až na tento názor. Jakýsi zmatený pocit, vyvolaný a udržovaný hnutím bázně, který sotva

¹⁾ Gassendi, De motu impresso a motore translato III epistolae, t. III. p. 471.

²⁾ Oeuvres de Descartes. Edit. Adam et Tannery, Paris 1897, t. 1. p. 270.

pozorují, naplňuje je nedůvěrou k těm, kteří znají příčinu těchto věcí, které náleží do oboru rozumu. Považují je za bludaře; jen s neklidem a s jakýmsi duševním odporem je slyší, a jejich tajné obavy plodí v duchu jejich touže úctu a totéž podrobení pro tyto mázory a pro mnoho jiných čisté filosofie, jako pro pravdy, které jsou předmětem víry.“¹⁾

Než poslyšme svědectví přímější! Theolog Riccioli, jednaje o otázce ex professo, vyjadřuje se ve spise, uveřejněném nedlouho po odsouzení Galileově a schváleném inkvisicí, takto:

„Svatá kongregace kardinálů nemůže dáti žádné proposici platnost pravdy věroučné, i když prohlásí, že jde o věci víry, nebo že proposice opačná je haeresí.“ To je zásada obecná; aplikována na odsouzení systému Koperníkova, hájeného Galileem, takto zní: „Poněvadž neexistuje žádné rozhodnutí víry, vydané papežem nebo sněmem jím svolaným a schváleným, žádný dekret kongregace, vydaný v příčině tohoto systému, nemůže zavazovati, bychom věřili jako pravdu víry, že slunce točí se kolem země a že země se nepohybuje.“²⁾

Bylo by možno uvéstí názor mnoha jiných theologů, kteří prohlašují přesně, že rozhodnutí, vydaná kongregací sv. Officia, jsou změnitelná. Uvedeme poslední příklad. P. Kochansky, učený Polák, shrnuje velmi dobře obecný názor. Když byl připomenul, že není povinnosti opustiti doslovný smysl Písma sv., poněvadž až dosud přívrženci Koperníkovi podávají na doklad své theorie jen důkazy pravděpodobné, připojuje ihned: „Bude dovoleno, ano i nutno opustiti (doslovný výklad Písma) jen tehdy, až bude nalezen nepopíratelný důkaz fysiko-mathematický po-

¹⁾ Malebranche, Recherche de la vérité I. IV. c. 12.

²⁾ Riccioli, Almagestum novum t. I. p. 52.

hybu země, a tento důkaz může každý svobodně hledati.“¹⁾

Protestant Leibniz pochopoval velmi dobře, že rozhodnutí sv. Officia není neomylné, nýbrž že může býti opraveno, a prosil r. 1688 lantkraběte Arnošta Hessenského, aby se přimluvil u kardinálů, by nález odsuzovací odvolali, nebo aby aspoň dosáhl jeho zmírnění.²⁾

A skutečně, tolerance stávala se stále větší až k úplnému zrušení dekretu odsuzovacího. Až do r. 1664 text dekretu z r. 1616 byl uváděn ve vydáních Indexu in extenso. Od r. 1664 dekret Indexu byl zkracován tím, že prostě pod rubrikou písmeny L byla uváděna slova: Libri omnes docentes mobilitatem terrae et immobilitatem solis. R. 1758 Benedikt XIV. potlačil tuto formuli obecnou, zakazující učiti nepohyblivosti slunce a pohybu země. Konečně 25. září 1822 Pius VII. schválil dekret kongregace inkvisiční (11. září), opravňující bez omezení v Římě tisknouti a uveřejňovati knihy, učící theorii Koperníkově, která byla až dosud připuštěna jen ve formě hypotetické.³⁾

Tato fakta ukazují zcela zřejmě, že, když pokračující astronomie ponenáhlu podala skutečné důkazy pro názory Koperníkovy, nebylo nejmenších obtíží, aby zákaz Indexu proti nim byl změněn; že tudíž, co z povahy zákazu knih samo sebou vyplývá, při censurování Koperníkově, Keplerově a Galileově nešlo nikdy o dogmatická rozhodnutí, nýbrž jen o opatření praeventivní, která chtěla zabrániti domněle možnému zneužití Písma sv.

Bez okolků možno proto také uznati, že kongregace Indexu a Inkvisice a s nimi papežové Pavel V. a Urban VIII. se mýlili, prohlašující zavržení Gali-

¹⁾ Kochansky, Acta eruditorum mensis Julii 1685.

²⁾ Jaughey, Le procès de Galilée et la théologie p. 82.

³⁾ Jaughey, u. d., str. 26 n.

leovo. Abychom však spravedlivě věc posoudili, nesmíme čísti akta processu s předsudky doby přítomné. Spíše je nutno postaviti se na stanovisko myslitelů století 17. a učiniti se takorba vrstevníky jejími.

Sv. Officium, vybízeno hlučným odporem odpůrců, podlešlo konečně jejich nátlaku. Tito měli zajisté ve svých řadách theology. Než také mnoho theologů bylo příznivo Galileovi. Jádrem opposice sestávalo z koalice filosofů peripatetických a astronomů, oddaných systému Ptolomeovu. Kousavá břitkost Galileova je pronásledovala bez přiměří a činila je směšnými; tím však způsobila mu mezi nimi nesmířitelné nepřátele, neboť vědecká sebeláska, uražena byvši, odpouští těžko. Jistý historik astronomie rozdělil loyálně odpovědnost:

„Horlivost pro náboženství byla jen pláštěm tohoto pronásledování. Aristoteles a stará filosofie měla býti pomstěna. Dějiny musí všecko říci, aby byly vždy spravedlivými; nesmíme souditi tuto chybu vědomostmi naší doby. Systém Koperníkův měl tehdy jen stoupence v Německu; byli v malém počtu. Převalná většina astronomů mu odporovala. Soudcové počítali hlasy a nevážili jich. Litera Písma sv. zdá se odporovati tomuto systému; než se církev rozhodla bráti je ve smyslu obrazném, bylo třeba, aby učenci souhlasili a aby pravda byla všeobecně uznána.“¹⁾

Odpůrci mohli tehdy snadno zaujati offensivu proti Galileovi. Mohl-li Galilei okem intuitivním, které náleží jen geniovi, chápati pravdu systému Koperníkova, uznává se dnes, že uváděl proň jen důkazy chabé nebo špatně provedené. „Důvody na důkaz pohybu země jsou velmi dobré,“ psal Descartes, „zdá se mi však, že Galilei jich nevykládá, jak je třeba, aby

¹⁾ Bailly, Histoire de l'astronomie moderne, Paris 1779, t. II. p. 131 n.

přesvědčil.“¹⁾ Laplace považuje tyto důvody za analogické.²⁾ Schanz pak napsal před několika lety: „Ospravedlnění římských soudců vyplývá z fakta, že důkazy Galileovy pro hlavní bod byly jen konkluse řádu analogického.“³⁾ Gilbert, professor na universitě Lovanské, rovněž tvrdí: „Roku 1633 právě důkazy systému Koperníkova, ty totiž, které jej postavily na stupeň, jejž zaujímá ve vědě, nebyly známy, a naopak, dle názoru velmi rozšířeného, Galilei nepodal žádného přesného důkazu pro tuto hypotézu.“⁴⁾

Je zde tudíž, jak každý dozná, řada polehčujících okolností, na něž spravedlivý soudce musí míti zřetel při posuzování rozhodnutí kongregace sv. Officia. Blud v processu Galileově je jedinou vážnou výtkou, kterou v příčině doktrinální nepřátelé církve mohli učiniti tomuto soudnímu dvoru, který úřaduje od více než tří století. Proto také znovu a znovu sáhají k této výtce. Než, která učená společnost odvážila by se, pozvednouti se jako žalobce proti sv. Officiu, a prosta všeliké slabosti rozumu, hoditi po něm kamenem? Není to zajisté akademie věd v Paříži, která považovala tak dlouho za nepravděpodobnou existenci povětroňů, dotvrzenou přece četnými svědky, a která i, jak se vypravuje, rozhodla na konci století 18., že nebude více přijímati pojednání o tomto předmětu.⁵⁾ Nebude to ani lékařská akademie Pařížská, která v plnosti století 19. tvrdošíjně po několik let zavrhovala bez zkoumání fakt magnetismus, poněvadž se

¹⁾ Oeuvres de Descartes t. I. p. 305.

²⁾ Essai sur les probabilités, Paris 1820, p. 247.

³⁾ Galileo Galilei, Würzburg 1878, str. 36.

⁴⁾ Les Veritables Causes du proces de Galilée 1881, p. 714. — Grisar, u. d. str. 29 n.

⁵⁾ E. Naville, La logique de l'hypothèse, 2. éd. p. 77. Paris 1895.

dopouštěla neodpustitelného bezpráví, vyvraceti jisté předpokladé hypotese.¹⁾

Třeba si konečně vzpomenouti, že názor Galileův ani dlouho po jeho smrti nebyl přijímán ode všech učenců. Pascal, jak známo, se přidržoval tradičního názoru o nepohyblivosti země.²⁾ Roku 1647 pravil v listě k P. Noëlovi: „Jako jedna a táž příčina může vyvoditi více různých účinků, tak jeden a týž účinek může býti přiveden několika různými příčinami. Podobně, když se mluví po lidsku o pohybu nebo nepohyblivosti země, všechny zjevy pohybu a retrogradace oběžnic dokonale vyplývající z hypotés Ptolomeových, Tychonových, Koperníkových a mnoha jiných, které lze stanoviti, z nichž všech jediná může býti pravdivou. Než, kdo se odváží tak velikého rozhodnutí, a kdo bude moci bez nebezpečení bludu hájiti jedné na úkor druhých?“ Z toho patrno, že v očích Pascalových různé hypotézy zůstávaly pochybnými. Roku 1687 Newton vyslovil se s rezervou: „Oběžnice točí se kolem slunce dle hypotézy Koperníkovy.“ Dílo Voltairovo o Filosofii Newtonově přispělo k úspěchu nových idejí. Nicméně tehdy jeho královský korrespondent, Bedřich Veliký, mu psal: „Malabarové určili pohyby těles nebeských na základě principu, že slunce točilo se kolem vysoké hory jejich země a určili je správně. Pak ať nám někdo vynáší zázračné síly lidského rozumu a hloubi našich rozsáhlých známostí.“³⁾

I nyní ještě se stanoviska vědeckého třeba říci, že tvrzení pohybu země je pouze hypotésí velmi pravděpodobnou; třeba ji však připustiti, poněvadž jediné ona nám náležitě vysvětluje fakta.

Vzhledem k pokusu Foucaultovu, který byl r.

¹⁾ Méric, Le merveilleux et la science, liv. I. chap. V.

²⁾ Pensées, ar. I. 1.

³⁾ Lettre de Frédéric à Voltaire, 17. června 1738.

1851 poprvé učiněn a opěťován v září 1902 pod kopulí Pantheonu společností astronomickou, Ed. André-Fouët vyjadřuje se takto: „I největší skeptik musí souditi: všecko se děje, jako by se země pohybovala. Ostatně tomuto pohybu kyvadlovému, usku-
tečňujícimu se ne způsobem jakýmkoli, nýbrž za těchto podmínek tak přesných co do způsobu, trvání a formy, nemůže býti přidělena žádná přijatelná příčina, jestliže se země nepohybuje; proto tvrdíme: země se točí.“¹⁾

Je tudíž jisto, že římské kongregace a papežové Pavel V. a Urban VIII. se klamali, odsoudivše Galileu. Jaký však to má význam v příčině doktrinální, kdyžtž rozhodnutí kongregací jsou změnitelná, a když speciálně papežové Pavel V. a Urban VIII. nemluvili ex cathedra, t. j. nevydali dogmatického rozhodnutí a nepředložili žádné nauky k věření celé církvi? Neomylnost papežská není tudíž záležitostí Galileovou dotčena. Je proto také zcela nemístno, tvrdí-li odpůrci církve, kteří jsou v tomto případě také odpůrci dějin, že dílo Koperníkovo a Galileovo, Keplerovo a Newtonovo jen v boji s křesťanskou a katolickou dogmatikou proniknouti mohlo. Nikoli proti církevnímu dogmatu, nýbrž proti mylným předpokladům matematiků, proti nevyjasněným, převráceným názorům učenců, kteří předstírali liché důsledky theologické (theologumena), muselo si důležité poznání astronomické namáhavě raziti cestu. Nábožensko-dogmatická pravda o sobě je astronomickými představami nedotknuta, zcela bezpečně, jako pravé pohyby těles světových, která jsou starší než pokolení lidské, nezávisí od domněnek, které si smrtelníci o běhu hvězd učiniti mohli nebo učiniti museli.

¹⁾ Ed. André-Fouët, Revue de l'Institut catholique de Paris, leden 1903, str. 21.